

شورا

عدد ۲۳ * سنه ۱۹۱۲

№ 23

محرری: رضا الدین بن فخرالدین
ناشری: «م. شا کرم. ذاکر رمیفلر»

مندرجہ سی :

ویلیہم استید

بتون دنیا، معروف عالم و
محرر لندن در.

طوفان حقنہ

عالمجان لاهرسی

قارتاق ہم اولم

ع. مصطفی

امیر دانیال نك قبردن

یازمش مکتوبی

«سیرتند» دارالقضا مفتیازندن :

محبوب خواجہ بہبودی.

ایسکی تورکلرودہ تورمش

حسن علی

عبدالقیوم افندی ناصری

حقنہ خاطرلر

مادی طامری

محمدکمال ولد مظفر

مہم سؤال

شرق مسئلہ سی

تربیہ و تعلیم :

«معارف اش» - خلیل ابوالغان

«مکتب مسئلہ سی» - ناراضی

«آمریقادہ مکتب بنالری» -

ع. ف. «آی (آقوشیرونه)

لک» - محمدکمال ولد مظفر

مراسلہ و مخابره :

یاگی قتلوبت، اوفانا

معلوم دن

اشعار :

اوزگارو، زارلانو، سیزی

مین. صابانچی بابای، گارمون،

مسلمانلر

متنوعه : پاکلاکگہ رعایہ ،

ایسکی ایوانلیرنک معیشتلری

و باشقلر

عرب حکایہ سی

«یولنزار نی سویلیلر»

مترجم ع. رشیدی

اطائف

❦ ❦ ❦ ❦

التماس مکتوبلری

I

نعمت الله حاجی جنابلرینڭ افر با دوستلرینه، انعام و احسانلرینی کورمیش کیمسه لرگه و عموما سیبیر یادهغی قدردان افندیلرگه :

بو کیمسه نڭ ترجمه حالینی «شورا» ده باصارغه فرار بیرمیش ایدک . لکن «آثار» ده یازلمش مقدارن آرتق، بونڭ حقنده معلوماتمز یوق . بونڭ «آثار» ده اولان ترجمه حالی «پاولودار» امامی عبد الغنی افندی طرفندن یازلمش بعض بر مهم شیلردن عبارت اولسه ده، مذکور ترجمه حال، بو آدمڭ حالینه، همتینه نسبت ایله بر قدر مختصر هم ده بیک کوب طوغرولر قارانغودر . شونڭ ایچون یوقاریده عمومی صورتده خطاب ایتلمش آدملردن نعمت الله حاجی حقنده اولزلی بلگان، کورگان و ایشکان قدر معلومات و خاطرهلر یازوب «شورا» اداره سینه کوندر ولرینی اوتنه مز . اوشبو کوب آدملر طرفندن آز آزغنه بولسه ده معلومات یبارلسه شونلر نڭ مجموعندن استخراج قیلوب «شورا» ده بر مکمل ترجمه حال درج قیلور ایدک . «آثار» ده بونڭ ترجمه سینڭ بیگره کیتشمگان یرلری اوشبو نقطه لردن :

(۱) رسمی یوق .

(۲) سایدوک اسملی بابادن یوقاری بابالر هم ده قوم

وقیبله سی معلوم توگل .

(۳) ولادت تاریخی ونه یرده دنیاغه کیلوب یاش وقتنده نیندی یرلرده تربیه آلدیغی و عموما یگیتلک چاقلر - ندهغی مسلک و افکاری هم ده نیندی کسبلر سببندن بایلقغه ایرشدیکی طوغر و سنده معلومات یوق .

(۴) آناسینڭ، خاتونینڭ اسملری و کملرنڭ قزلری ایدیکی، بالالرنینڭ اسملری ونه تاریخده وفات اولقلری مجهول

(۵) قبر تاشنده یازلمش یازووی، قبر تاشینڭ هم ده عمر سورمیش خانه سینڭ رسمی، کتبخانه سنده اولان کتابلرنڭ صانلری و بو کونده کملر فائده آلدیغی، مسجد بناسی ایچون نه مقدار خراجات طوندیغی طوغر و سنده معلومات یوق . حاجی جنابلرینڭ افر بالری، تورنده اوطوروب نعمتلرینی آشاوچیلر، آنڭ همتی سایه سنده علم تحصیل ایدوچیلر و عموما آدم قدرینی اولچی بلوچیلر آراسنده بونڭ اوشبو اوتنچمزنی اعتبارغه آلوب یاردم ایدوچیلر یوقمیدر ؟ نعمت الله حاجی اسمی اونودلورغه نیوشلی توگل . اگرده بو اسم کوندن کون اونودلوب آخرنده تمام خاطر لردن چیقسه بونڭ عیبی آنڭ اوزنده توگل ، بلسکه بزده اولور . شونڭ ایچون بونڭ طوغر و سنده آز می کوبی

بلگان نرسه کز بولسه لطف ایدوب یازکز و اداره گه کوندرکز ! سیبیر یایلردن خصوصی صورتده رجامدرکه، بو محترم پیرکزنڭ اسمینی احیا قیلکز !

رضاء الدین بن فخرالدین .

۲۰ نچی نوایبر ۱۹۱۲ سنه . «اورنبورغ» .

II

دوقتور حنفیه باطرشین نڭ دوست و یاقینلرینه .

بو آدمڭ اوشبو کونلرده «تاشکند» ده وفات اولدیغنی هم ده مسلمانلر آراسنده ایشکیلی و یاغشی بر کشی اید . یکنی غزتلر یازدیلر . شونڭ ایچون بونڭ رسمی و غیر رسمی ترجمه حالی حقنده معلومات یازوب یبارو و کزنی توبانچیلک ایله اوتنه مز . بز آنی «آثار» غه درج قیلور ایدک . عموما باطرشین فامیلیه سی حقنده مفصل معلومات بیرلسه گوزل اولور ایدی . اوشبو دوقتور مناسبتی ایله «آثار» ده بتون فامیلیه سیننی تفتیش قیلوب یازار ایدک . بر وقتلر «اورنبورغ» شهرنده اسکندر میرزا باطرشین اسمنده بر مسلمان توره اولمش، شاید اول هم اوشبو فامیلیه گه منسوبدر . اوشبو باطرشین فامیلیه سینڭ، باشقرد صوغشلرینه سبب بولغان باطرشاه ملا ایله مناسبتی یوقمیدر ؟ آدرس : «شورا» اداره سی . رضاء الدین بن فخرالدین . ۲۳ نچی نوایبر ۱۹۱۲ سنه «اورنبورغ» .

III

تورکلر حقنده .

تورکلر دنیانڭ ایڭ ایسکی و ایڭ آتاقلی خلقلری بولسه لرده فقط قان توککچ، دنیا بوزغچ، یارم وحشی بولب تانولمشلردر . تورک سوزی آکلده بیک کوب خلقتنڭ کوکلینه یوقاریدهغی صورت تصور اولنوب یورمشدر . ایندی الحمدلله ! تورکلر حقنده آندای فکرلر اورتادن فالقونلا باشلاغانغه اوخشیدر . بر آز تفتیشلردن سوک : تورکلرنڭ ده مدنیت دنیاسنده آز - کوب خدمتلری سبقت ایتدیکی عالم گه کوسترله باشلادی . استانبولده «تورک دیرنه گی اسمنده بر جمعیت ملیه باردز . دیرنه ک «تورکلرک علوم و فنونه خدمتلری» نامنده بیک گوزل بر رساله نشر ایتدی . محترم «ترجمان» محوری جناب اسماعیل ک حضرتلری ده ۱۹۰۰ سنه لرده «تورکستان علماسی» نامنده شوندا یوق بر رساله نشر ایتمش ایدی . بوسالهلر ائبته کوب نارالورغه و کوب اوقولورغه لایقلی رساله لردن و کوب اوقولیلر . کوب یوزنده اوچچیلر ، صو توبنده یوز گچلر اختراع قیلغان کشیلر تورکلر آراسنده کورلمه سه ده علم و فن ایله مشغول بولغان تورکلر بارلقنی شو رساله لرده کورب کوکلر منشر - رح بولدی ، ماقتانلق ؛ علم و فن گه

آخری ۳ نچی بیتده .

مشهور آدمى والو غ حادى لى

ويليهم استيد .

(ولادى ۱۸۴۹ دە ، وفاتى ۱۹۱۲ دە)

اوشبو يىل بتون دنياده معروف اولان ويليهم استيد اسمندە بر عالم ومحرر رصوغه بانوب وفات ايتدى . مطبوعات ايله شغله نوچىلر ايچون بونك ترجمه حالندە كوب عبرتلر اولديغىندىن «الھلال» مجلەسىندىن وباشقە اورنلردىن اقتباس ايدلوب بو يردە ترجمه حياتى يازلادى .

ويليهم استيد ۱۸۴۹ دە دنياغە كىلوب اتاسى پاپاس اولديغىندىن كامل دىنى تربيە ايله تربىلەندى و ۱۴ ياشينە يىتىكىندە اوقودن طوقتاب بر تجارت خانەگە يازو خدمتينيە كردى وبو اورندە يىدى يىل طوردى . مذکور تجارت خانە ، روسيە ايله اش ايتدىكىندىن ويليهم استيد ، روس قوملىرى و آنلرنىڭ اجتماعى و سياسى حاللىرى ايله آشنا اولورغە طريشور وبو حقدە يازلمش اثرلارنى مطالعه قىلور ايدى . يكيىنلىر ويوقارى يوررگە استعدادلى اولان ياشلىر كوب وقتدە الوغ بر آدمى صايلاپ آلوب اولزىرنيە مثال قىلورلار و اولزىرىنى شوندى آدملرغە اوخشاتوب تربيە ايدرلار .

ويليهم استيد ، انگليزلارنىڭ مشهور مصلحىلرندىن اوليفر كرومويلنى سويىەر ، خلق ، فعل و هر تورلى معاملەدە شوگا اوخشارغە طرشور ، بتون مقصودى ، خلقلار اوزىرىنى اوليفر كرومويلگە اوخشاتوب سويلەسونلر ايدى ، ديمكىن عبارت ايدى . حتى بر غزىندە اولان مقالەلرى حقدە بر

كىمىسەنىڭ : «شول مقالەلرنى اوفودىغىمە اوليفر كرومويل قىرىندىن قايتوب يازمشدىر ، ديه خيالەمە كىلەدەر» ديه سويلە-دېكىنى ايشىدىكىنىڭ ويليهم استيدنىڭ توبەسى كوكگە تيمشدىر . ويليهم استيد ، كىتاب اوقورغە ياراتادى ايدى ، شكسپىر اثرلارنى اوفودىغىندىن صوك ادبيات ايله شغله نورگە باشلادى . وظيفەسىنىڭ اوچدىن بىرىنى كلىسەگە وىرر و اوچدىن بىرى ايله شكسپىر اثرلارنى آلوب اوقور ايدى .

تجرىبەلرى آز اولديغىندىن ياشلردە املر الوغ اولمىق و هر تورلى زور درجەلرگە منارگە وخارق عادت اشلىر اشلىرگە اولزىرىندە اهلويت واستعداد كورمك عادىتىر . ويليهم استيددە اوشبو عادت موجبچە الوغ مسئلەلردىن بحث ايدىرگە ياراتور و هر وقت سياسى واجتماعى اشلىرىنى انتقاد قىلوب سويلەر ايدى . بونك فلسفە ساتووندىن عاجز اولدىقى سببلى بر وقتدە آناسى : «اوغلم ! دنيا اشلىرىنى بتونلى اوزگەگە خاىلاب ، عمرگىنى شونىڭ ايله گنە اونكارمە ، آنىڭ اوزىرىنى ياراتوچى بر خواجەسى بار ، بعض وقت غنە بولسەدە خواجە-سىنە ايرىك قوى ، اول اوزى قارار!» ديه شلته ايتمشدىر . ويليهم استيد سودا خانەدە يازو خدمتى ايله مشغول اولدىقى وقتدە آرزىغە فرصت تاپسە ياكى اثرلارنى اوقور وغزىتە مطالعه قىلور ايدى . صوكرە «نور ثرىن ايكو» غزىتە سىنە مقالەلر يازارغە باشلادى . غزىتەنىڭ ناشرى بو يكيىتنىڭ مقالەلرىنى ياراتور وبوندى بر قابليت باراھنى سىزەر ايدى . كونلرنىڭ بىرىندە غزىتە ايچون بر محرر كىرەك بولدى . غزىتەنىڭ

مورلی ریاستندہ طوروی سببندن اوزینڈ فزولغینی، آشغچاغینی بر قدراعتدال درجہسینہ کیتوردی، فکر و صبر ایله یازمق یولینہ کردی. ویلیہم استیدنڈ اثرلی مقالہلری اوشبو کوندن اعتبارا چیقارغہ باشلامشدر. ویلیہم استید مهم مقالہلر یازار، خلقلر ایسہ آنلرنی مورلی مقالہلری دیہ اوقورلر و آکا تحسین قیلورلر ایدی.

۱۸۸۳ تاریخندہ «بال مال» نڈ باش محورلرلگندن مورلی استعفا قیلدی، آنڈ اورنینه ویلیہم استید باش محور اولدی. بوندہ طوتاشدن ۶ یل خدمت ایتدی، آرمی تالمی یازووی سببلی غزته نڈ درجہسیننی بیک یوقاری کوتاررگہ موفق اولدی.

ویلیہم استیدده اولان خاصیت بالکنز، یازوغنه سوزگنه توگل، بلکہ یازمش و سویلمه مش نرسه لرنی بالفعل عملی ایلهده کورساتو ایدی. بر یاکی مسئله چیقسه شول حقدہ سویلمه، فکرینی یازار حاجت کورلسه بالفعل شونی اشلر، لازم بولسه شول حقدہ حتی یراق یرلرگہ سفر قیلور ایدی.

سودان قطعہسندہ مهدی ظاهر اولوب سوداننڈ مصدرن آیرلووی احتمال اولدی. سوداننی اطاعت قیلدرر ایچون دیہ هیکس پاشا قومانداسندہ بیمارلش مصر عسکری صوصاب قردیلر. بوندن صوگ انگلترهده، سودانن امید کیسوب اوز باشینه تاشلامق فکرینه کیلدیلر. ایشته اوشبو وقت ویلیہم استید بوفکرگه بتون کوچی ایله قارشو چیقدی، حکومتنڈ بو اشیننی انتقاد ایدوب غزتهده بیک اثرلی مقالہلر یازدی. بوندی اشلرنی غوردون کبی مقتدر آدملرگه تابشورغہ نیوشلی دیہ حکومتگه تخریض قیلدی و اوزی غوردون بایننه واروب بو خدمتنی اوستینه آلور ایچون دلالت قیلوب یوردی. آخرندہ غوردون سرعسکر اولوب سودانغہ بارغہ و حکومتده آنی یباررگه کوندی. انگلتره نڈ مستعمراتی داخلی اشلرنی اداره حقدہ مستقل اولوب خارجی اشلرنده انگلترهگه تابع وهر بری انگلتره علمی آستینه جیولورغہ مجبور ایدلمک فکری غلادستوندن چیقمش ایسده بونی میدانغہ قویارغہ سببچی ویلیہم استید اولمشدر. بو طوغروده یازمش یازولری قارا- لرغہ باطروبغنه توگل بلکہ اوتغہ باطروب یازلمشدر. «بال مال» غزتهسندہ باش محور اولدیغی حالده همیشه تالیف ایله شغللہ نور ایدی. غزته عالمنه یاکا سوزلر و یاکا اصطلاحلر کورتورگه موفق اولدی.

ناشری هیچ ترددسز بو خدمت ایچون ویلیہم استیدنی چاقردی.

هر وقت فلسفہ صاتوچی، اجتماعی و سیاسی حاللرنی انتقاد قیلوچی ویلیہم استیدگه بو اورن بیک مہابت کورلوب اوزندہ اقتدار یوقلغینی کوردی و غایت قورقدی ایسده بر آز وقت تجربہ ایتدیکندن صوگ، عادتله نوب اورنغہ اوگرہ- نوب کیتدی. کورسکان اشگہ محبت و کوکل و یروب، آرمی تالمی شونڈ ایله شغللہ نیک بختیارلقدر. بوندی آدملر کوندن کون یوقاری کوتارلوب طورلر، مقصودلری آچیق یوز ایله کوندن کون اوزلرینہ قارشو کیلوب طورر. کون اوزدرر یا کہ آشارغہ تابار ایچون گنه اش اشلہوچی ایله، کوکلینڈ تل وینہ و سویووینہ کورہ اشلہوچی آراسندہ غمی آیرما یراقدر. ویلیہم استید ایسہ اوشبو صوگفی قسمدن اولوب اوزینڈ وظیفہسیننی سویبار، بخت و سعادتنی قلمدن باشقہده کورماز ایدی. شویله ایسده اش اشلہر ایچون محبت و شوق گنه کافی توگل، بلکہ احوالنڈ مساعده قیلدیغی ده شرطدر. ایشته ویلیہم استید حقدہ بوشروط تابلدی. بونڈ غزته محورری اولدیغی کون ایله «شرق مسئلهسی» اسملی مسئله چیقدی. بو وقتندہ انگلتره نڈ باش وزیر ی اولان غلادستون، اوشبو مسئلهگه اہمیت و بردی و بتون شغلی، شوندن عبارت اولدی.

ویلیہم استیدده دین تعصبی کوچلی اولدیغندن بلغارلرغہ طرفدارلق ایدوب یازارغہ کرشدی و «لوندن» شہرینہ کیلوب الوغ آدملر ایله معارفہ پیدا قیلدی و آنلر آراسنڈ نفوذ یورتوب غزتهسیننی «افکار عمومیہ» ترجمانی درجہسینہ کیتوررگه موفق اولدی.

ویلیہم استید اسمی شہرت کسب ایتدی، حریتپرور لرنڈ محبتلریننی اوزینہ جلب قیلدی، قلمینڈ اقتدارینہ علم اہللری مسلم اولدیلر. ۱۸۸۰ نچی سنہده «بال مال» غزته سینڈ باش محورری اولان مستر مورلیگہ معین ایدلوب قویلدی. بو ایکی آدم برلکده محورلک ایتدیلر، برینڈ نقصانی اولسه شوننی ایکنجیسی کامللہب طورر ایدی. مورلی سیاسی و باش مقالہلر یازار ویلیہم استید ایسہ غزته نڈ باشقہ یرلرن آلوب بارر اولسده اوزینڈ زیرا کلگیینہ، قلمینڈ بوکرلگیینہ اعتقادی کامل اولان ویلیہم استید حتی ادبی مقالہلردهده بر مناسبت چیقاروب اونکن نرسہلر یازار ایدی. بو اشلردن منع ایدر ایچون باش محورر کوب طرشوب قارادی ایسده بولدرہ آلمادی. شویله ایسده

ايتاليا اوار طرابلس غه عجوم ايدوب نورکبه ايله
صوغش آچقارنده ويليهم استيد «لوندن» شهرنده مينيغز
ياصاب ايتاليا الوارنك عملرینی تقيح قیلدی، «لاهی» ده اولان
صلح جهیتی قوشووی بوینچه ایتالیا و تورکیه پایتختلرینه
باروب بو صوغشنی طوقتا تورغه طرشوب یوردی و هر ایکی
طرفنی کوب اوگنله دی. ایتالیا الوارنك وحشترلی حقنده
غزته لرده مقاله لر یازدی. صوغشنی طوقتا تورغه موفق اولماسه ده
آروپا افکار عومیه سینی ایتالیا الوارلر ضررینه میل ایتدررگه
وصلح سورلرینی چیقارغد سبب اولو طوغر وسنده یاردمی
اولدی.

آدملرگه فائده لی اشلر طوغر وسنده ويليهم استيد شادلق
وغیرت ايله خدمت قیلو چیلردن اولوب بو طوغر وده هیچ
بر مانعنی اعتبار ایتماز و مانعلرینی تابتاب اوستلرندن
یورر ایدی.

«مجله المجلات» ژورنالینگ بابلرینی بو کون گه
قدر بولماغان یاکی نظام ايله ترتیب ایدوب الك باشینه
«مشهور آدملر» بابی قویدی. هر بر عددنده بونده بر
مشهور آدمنگ ترجمه حالینی یازوب آننگ خلق وعملینی،
دین و ملت گه ایتکان خدمتلرینی بیان فیلور، ند قدر
الوغ آدم اولسه ده تیوشلی اولغان اورنلرینی انتقاد
ایتمکدن قورقماز هر نرسه نی آچیق سویلر ایدی. آننگ
صوگینه «آیلق حوادث» بابی قویدی. بونده شول آی
ایچنده بولغان مهم حادثه لردن بحث فیلور ایدی. بوندن
صوگ «ژورنالر خلاصه سی» اسملی بر باب قویدی.
بونده، شول آیده چیقغان ژورناللرده یازلمش علمی و ادبی،
سیاسی و اجتماعی مقاله لرینی صافلاب و صغوب یازار ایدی.
بوندن صوگ حکایت بابلری و باشقه لر اولور. خصوصاً سیاسی
مقاله لرنگ الك مشکلری بونده آچیق صورتده حل فیلنور
ایدی.

ويليهم استيد، بر شهرده گنه او طوروب طورماز، بلکه
شهردن شهرگه یورر و هر شهرنگ عالملری، سیاسی آدملری
ایله صحبت قیلور و اوزینگ اوشبو مصاحبه لرینی ژورنالنده
نشر قیلوب طورر ایدی بوننگ علمی کیتکابو وینه، استعداد
وقابلیتینگ ترقی قیلو وینه اوشبو اوشینگ کوب یاردمی اولمشدر.
«لوندن» ده اولان ژورنالی الوغ شهرت کسب
ایتدیکندن صوگ شول اسم ایله «آمریقا» ایله «آوستراليا» ده
دخی ایکی ژورنال تأسیس ایتدی و هر اوچیسده آینگ
بر معلوم کوننده نشر قیلنورلر ایدی.

ويليهم استيد بر مسئله گه کرشسه سوزگه اوسنالق،
عبارت تهرگه مهارتلك ايله فناءت ایتماز، بلکه هر سوزینی
حقیقت گه بنا قیلور و هر دعواسینه اثباتلی سندلر کیتورر
ایدی. بوننگ سوزلرینگ قیمتی اصل اوشبو نقطه ده، اولمشدر.
ويليهم استيد، فحش که وقزلر صاتلوب خراب فیلموغه
دشمن بر آدم ایدی. ۱۸۸۵ ده اوشبو مسئله چیقدیغنده
ويليهم استيد بوننگ خلافینه برگنه توگل، بلکه ایکی قولى ایله
یازارغه کرشدی و بیک کوب الوغ ذاتلرینی چمتوب چانچدی.
اوشبو سببدن بو طوغر وده کوب سوزلر ایشندی، اوستینه
لعتلر یأودی، کوب عذابلر چیکدی. نهایت، حقنده بر افترا
سببدن تورمه گه یابلورغه حکم ایدلدی و اوشبو حکم
موجبچه اوچ آی تورمه ده حبس ایدلوب طوردی.

ملت خدمتی یولنده نورمه لرگه یابلوق جهتملی ملت
قائنده الوغ بر کمالتر. حس و شعورلی عالملرده
حر فکرلیک، حق سوزلیک سببدن حبس جزالرینه اوچرامقنی
اوزلری ایچون بر شرف حساب فیلورلر. اوشبو بوننگ
ایچون ويليهم استيدنگ حبس گه صالنووی، درجه سی دخی ده
یوقاری کوتارلوگه و شهرتی آرتوغه، خلقلر طرفندن محبت
قویلوغ سبب اولدی. حتی آخونده شول درجه گه ایرشدی که
۴ نچی نویابر کوننده (ويليهم استيدنگ حبس ايله حکم قیلنغان
کونی) اوزینگ دوستلری، مریدلری، غزته سینی اوقوچیلر
هر یل بایرام یاسار اولدیلر. (بوندن مقصودلری ایسه ويليهم
استيدنگ ملت بولنده جزا کور و وینه یادکار قیلوق ایدی).
ويليهم استيد ۱۸۸۹ ده «مجله المجلات الانگلیزیه» اسمنده
بر ژورنال چیقارغه باشلادی. بو ژورنال بتون دنیاغه
مشهور اولوب بو کون دنیا ده بوننگ نظیری یوقدر. اوشبو
ژورنال سببدن ويليهم استيدده دنیا ننگ الوغ آدملری
جهله سینه کردی.

ويليهم استيد آروپا پادشاهلرینی زیارت ایتدی
وحکمدار سرایلرنده کوب التفاتلر کوردی. ملتلر آراسنده غی
صوغش لرینی بترر ایچون کوب اجتهاد قیلدی. «لاهی»
شهرنده صلح محکمه سی یاصالقه ده الك کوب خدمت قیلو-
چیلرنگ بری ويليهم استيددر. بو طوغر وده پیتر بورغ شهرینه
کیلوب ایپراتور ایله کورشورگه موفق اولدی.
بوئرلر ایله انگلیزلر آراسنده جنوبی آفریقا ده
چیقمش صوغش غه خلاف اولوب ويليهم استيد کوب مقاللر
یازدی و بو صوغش انسانلر ایچون مصیبت ایدیکی حقنده
حتی افکار عومیه نی اوز طرفینه میل ایتدردی.

دوام اینتھک ایچون بوز میلیونلق وصیندن واز کیچدی واصلای
اهمیت ویرمادی .

انسانلق دائره سنده اولمق شرطی ایله ویلیهم استید
انگلیز ملتی فائده سی ایچون خدمت قیامقنی مقدس بر
وظیفه اعتقاد قیلوب بو طوغر وده اصلا مسامله ایتماز اییدی .
انگلیز ایله روسیه آراسی بوزلورغه یافینلاشدیغنده بونلرنی
مصلحت که کیتورر ایچون هر کمدن آرتق اجتهاد قیلدی ،
حتی بو حقد روسیه ایمپراطوری ایله کورشوب سویله شدی ،
کوب یرلرگه سفر ایوب سیاسی آدملر ایله صحبت اییدی .
طوغر روسی بو خصوصه فلچلردن اونکن فلمی ، اولمدن
قورقمی طورغان جانی ایله کوکرهک ویروب خدمت قیلوب
یوردی .

انگلیز غزتلرینک مسلکلی هر طرفدن خبر جیوب ،
خبر ناراتمقدن عبارت اولور اییدی . ویلیهم استید اوشبو
مسلکنی یهروپ غزتلرنی اهلینک نللی و مشورت
مجلسلری روشینه کرتمشدر . اسلام مؤرخلرینک : «حجاج
قلچی ایله ابن حزم نلی ، ایکیمی بر طوغمدر» دیمش
سوزلری مثل حکمینه کردیکی کبی ، انگلیزلرنک : «ویلیهم
استیدنک فلمی ، حلق قلچی» دیمش سوزلری حتی اوزینک
سلامت وقتنده مثل حکمینه کرتمشدر .

ویلیهم استید ، نیندی سبیلرگه کوره در صوگ وفتلرنده
ارواح عالمی ایله سویله شمک ، وفات اولغان کیمسه لرنک
جانلری ایله خبرله شمک ممکن ایدیکینی دعوی قیلوب ، نلی
و فلمی ایله بوگا یاردم ویردی ، بو طوغر وده جمعیتلر تاسیس
ایدوب حتی بر قز اسمینه نسبت ایدوب «جولیا مکتبی»
اسمنده بر مکتب آچدی . بو مکتب ، تیلیغراف استانسه سی
قیبلندن اوزلرینک مینلری ایله سویله شه سی کیلگان آدملر
ایچون استانسه اولاق اییدی .

اگرده ویلیهم استید ، عادتی بر آدم اولسه ایدی
بونک بوندی دعوالرینه ، اثباتلرینه ، جمعیت و مکتبلرینه
اهمیت ویروچی اولماز وشول حالنچه طوروب اوز اورنلرنده
سونهش اولورلر اییدی . لکن ویلیهم استید الوغ عالملردن ،
یوق سوزنی سویله مکن صافلانوچی جدی آدملردن اولد .
یغی ایچون اوشبو دعواسی حقدنه هر کم تردد و حیرانلقده
قالدی و الوغ عالملرده : «صبر ایتیک ، آخری نه اولوب
چیقار» دیه نتیجه نی کونارگه فرار ویردیلر .

شهرت چیقارمق و اوزلرینک بارلقلرینی کورسه تمک
نینتنده اولوچیلر ایچون مطبوعات دنیا سنده الوغ آدملرگه

«اگرده عیسی شیفاوغه کیلسه اییدی» ، «آمریقاده
اش محاربه سی» اسمنده مقبول اثرلری واردر .

ویلیهم استید اوزینه اوزی تایانهش ، شاد و اجتهادلی ،
جسور و غیرتلی بر آدم اولوب ، بولماز دای اش که کرشماز
ویر اش که کرشسه بو بولماز آخرسی دیه حتی کوکلینه ده
کیتورماز ، دنباده «بحال» نرسه وارلقینه اشانماز ، همیشه اوز
اشنده دوام قیلور ، «یامال . یاجان !» دیوچیلر قیلندن
طربشور ، کشی سوزندن قورقماز ، اوز همتی و اوز
اجتهادندن باشقعه اشانماز ، مظلوم لرغه یاردم ویرمکن ،
عهوی منفعتلر حقدنه سعی قیلمقدن اصلا یالقماز اییدی .
صلح جمعیتنی تاسیس ایدوب هیچ کوکلی فایتمی شونده
خدمت قیلوویده اوشبو عادتینه کوره در . آدملر آراسنده
صوغشنی بترمک ممکن اولمادیغی ، خلق و عادتلری ، یاراتلو
و طبیعتلری صوغشنی تلب طوردیغنده انسانلر آراسندن
بونو بترمک ، طوغر روسی طبیعت ایله مبارزه ایتمکنر . شویله
ایسه ده ویلیهم استید بو حقدنه کوب کوچ صرف قیلدی و بو
طوغر وده اوزینه اعتراض قیلوچیلرغه : «صلح جمعیتی سببندن
برگنه تامچی فان آقی فالسه اولده فائده» دیه جواب
ویرر اییدی . حلقغه یاردم طوغر وسنده ویلیهم استید اوز
ملتینه ده باشقهرغه ده فارشویازودن قورقماز حتی بعض وفتلر
بتون آوروپا عالملرینک خلافینه مقاله لر نشر قیلور اییدی .
ویلیهم استیدنک الگ الوغ کمالتی حلق یولنده فانی
اولوب خدمت قیلو ویدر . بونک هیچ وقت اوزینک شخصی
منفعتینی آلدنه طوندیغی کورلما دیگی کبی بله طوروب
«حق» بولدن چیت گه چیقدیغی ده کورلما مشدر

ویلیهم استیدنک یاقین دوستی اولان میلیونیر «سیسل
رودس» جنوبی آفریقاده «ترانسوال» مملکتنده آلتون
اوچاقلرینه مالک اولدیغندن انگلیز دولتینی «ترانسوال»
مملکتینی صوغشوب آلورغه اوندادی . بتون انگلیز ، بو
آلتون اوچاغینی قولعه آلور ایچون صوغشمه ق فکرینه
کردیکلرنده ویلیهم استید بوگا بتون کوچی ایله فارشو توشدی
و افکار عومیه ایله نارتشدی . وارثسز «سیسل رودس»
بوز میلیونلق بایلیغینی ویلیهم استیدکه وصیت ایتش اییدی .
اوشبو مناسبت ایله «سیسل رودس» ، صوغش حرکتینه
فارشو یازودن و اوزینی وحشت هم طمع ایله عیبلاودن
طوقنارینی اوتنوب ، یوقسه وصینتی بوزو ایله نورقوتوب
قارادی . لکن ویلیهم استیدکه بونک تأثیر اولمادی ، صلحنی
تقویه ایتمک ، وحشتدن نفرت قیلمق حقدنه غی مسلگنده

شهر ینه واردیقنده «تیتانیک» اسملی پاراخود ایله دگزگه غرق اولدی . (۱۹۱۲ نچی یل ۲ نچی آپریلده) .
فاجعه‌لی صورته وفات اولان بو آدمئک ترجه‌حالنده ،
عبرتلهر وکوب حصه‌لر بار . اوقوچیلر خصوصاً یاش شاگردلر
اوزلری بو عبرت وحصه‌لرنی استخراج ایتسه‌لر کیرهک ،
بزنک اوزون یاز وومزغه حاجت کورامی .

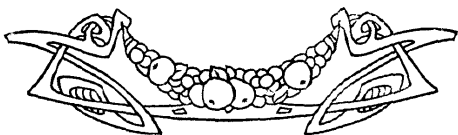

شعر:

اوزگارو

شولای توشکان ، شولای بئکان ، فرانغی کوب عمر ایتدم
آور بولدی ، عداپلی ، بو طوروش مین صبر ایتالماسدی .
طاغن باشلیم حیاتی نیکشورگه ، باشلیم ازله‌رگه :
آکارده باقتی یافلرنی «کشیلرنی» و قرده شنی .
کورهم بورت عیانی باشقه توسده ، باشقه کورنشده ،
آدملر بار ، طورا ، طرشا آلا ، صوقرانمی ، آنده شمی .
آلا اشد ، آلا ایزگی عملده ، ایزگی یوللرده ،
یمانلقه مقابل یاخشیلقلرده ؛ آلا یاخشی .
بتونله‌ی بتمه‌گان یرده گوزهل اش ، طوغری اش ئلده ،
ایسه‌ن قالغان کوکلر بار ، خیرن شرگه آلماشمی .
طورام ، فالقام ، طاغن ترلهم ، طاغن جانلی بهشی باشلیم
توزیمن اعتقادتمنی ایندی هیچ یوغالتماسدی .
اشاندم مین طاغن آلمده آق کون ، بر سعادتکه ،
حاضر بار مقصودم ، لدتلی اویلا اچکه صیماسدی .
منه کیلدم حاضر ، خلقم ! آلوک سز اوز آراغزه ! . . .
بخنلیمن حاضر مین : چونکه دینده‌شلی ، نسلده‌شلی .
سویه‌م ، قومم ، سینی غایت سویه‌م ، سین سویگانم بولدی !
نیمم باردر قدرلی : بارسى قربان ، آل ! بیرهم باشنی .
مینم بار عاجزانه ایندی وعده‌م سرگه خدمتکه
امیدم : یاد ایتلرک ایزگی از آرطمه‌ فالماسه‌ی ؟

«م»

هجوم ایتمک و آنلرنک عیبلرینی فاش فیلمق عادتدر .
ایشته آوروپاده اولان یاش محررلر اوشبو واقعه‌نی الله
ویرگان فرصت صاناب ویلیهم استیدگه هجوم ایتدیلهر و جانلر
ایله مغابره فیلمق فکری یالکیز برخیالندن عبارت ایتدیکنی
سویله‌دیلهر لکن بوکا فاراب‌علم‌اهلاری همیشه ویلیهم استید
سوزلریزنگ اصلسز اولاغی ایله حکم فیلمورغه آشقامادیلر ،
بلکه : «کائنات سرلریزنگ بزگه معلوم اولای دگزدن تامچی
نستنده‌ده یوقدر ، شونک ایچون بونده بر نرسه اولورغه
ممکن» دبه طوردیلهر . ویلیهم استید ایسه بوندی اعتراضلرنی ،
هجوم وردلرنی اصلا اعتبارغه آلمادی و همیشه اوزاشنده
دوام ایتدی . فقط بواشنک آخرینه واروب یتارگه عمری
وفا ایتمادی ، اوشبو سببدن بو مسئله یولده فالدی .
ویلیهم استیدنک یازو و تالیف اصولی ، لفظ واملارغه .
نعو صرف ونلگه اهمیت ویرمک توکل ، بلکه معناغه اعتبار
ایتمک ، علمی جهندن بر مقصودنی اثبات فیلمقندن عبارت
ایدی . (۱۴) باشنده مکتبدن چیقدیغی ایچون احتمال که
املا ، صرف ونعو مسئله‌لرنده کمالاتی ده اولماشددر .
املا سز و جمله‌لری چیغشسز ، فصاحت و بلاغتسز یازلمش
بونک مقاله‌لرینی و بونک اثرلرینی بتون انگلیز ملتی آکلاب
و سویوب اوقورلر ، الک کچوکردن باشلاب الک الوغ عالم‌لرگه
قدر هر برینک قولنده پاسپورت اورننده یورتورلر ایدی .
ویلیهم استیدنک اصولسز و فاعلسز یازولرینی بیک کوب آدملر
زور فصولق صانادقلری حالده اوزی آنی قصورلق
صاناماز ، حتی ممکن بولا طوروبده توزاتور ایچون طرشماز
ایدی . لکن عمومغه حقیقتنی آکلائیق ، فارانغو نرسه‌لرنی
آچوب ویرمک ، مشکل مسئله‌لرنک پرده‌لرینی کوتارمک
حقنده قاعده‌سز یازمقینک ضرری اصلا کورلمادی . (ایسغولا-
ستیک ایله شغلله‌نمک ملتلر ایچون نه قدر ضررلی اولسه
نل و املا بختلرینه آرتق اهمیت ویروب بتون همتنی شوکا
صرف ایتمک شول نسبتده فائده‌سز براشدر . نل و املاغه
افراط درجه ویرمک سببندن عربار منقرض اولدیلهر
وتلرندن تمام آیرلدیلهر ، آوروپالولرده شونک سببندن
منقرض اولورلر ، انشاء الله) .

صالح و انسانلق حقنده خدمت ایدوچی بو کیمسه
حقنده خلقلر : بو آدم شوشی بولده اوله‌ر ئلی» دبه سویله-
شورلر ایدی . فی الواقع شول یولده وفات ایتدی . دنیانی
طنپلاندیرمق ، دولتار آراسنده‌غی نزاعلرنی مصالحت ایله
حل فیلمق حقنده خطبه سویله‌ر ایچون دبه «نیویورق»

مقاله لر :

طوفان حقننده .

ابراهيم، اسراء، حج سوره لر نده ده مذکور ايسه ده، مثلا : الم يأتكم نبؤ الذين من قبلكم قوم نوح وعاد وثمود والذين من بعدهم الخ شيكلى باشقه قوملر برلن برگه عمومى ومجمل روشده گنه بيان ايتلگانلىكدن آلارنى آيروچه سانامادم . شمدى بو اون ايكى سوره ده ذكر ايتلگان طوفان قصه سينگ همه سن ده شرح و ايضاح ايتهرگه بو مقاله نك حجه مى مساعده ايتمگانلىكدن هم ده جناب حقنك خبرلرى آراسنده تناقض بولووى هيچده ممكن ومتصور بولماغانلىقدين مين بونلرنك يالغر برسینی ايضاح ايتوبلن اکتفا ايته چکمن . مقصوده کرشمه سدن اول مقدمه شيكلى بر نرسه بيان ايتوب کيتونى موافق تابدم :

توراتنك حكايه ايله ديكى طرزده حضرت آدم دن زمان نرغه قدر ۶۸۷۵ سنه، کنه حضرت آدم دن طوفانغه قدر ۱۰۱۶ سنه لك کنه بر زمان کيچک انلکينى و نوحنك حضرت آدم دن اعتبارا اوننجى پاتر يارق (پيغمبر) اولديغينى قبول ايتسه ك اول وقتدهغى آدم بالالرينك مقدارينى يوز ميليونلر و ميلياردلر ايله سانامايچه بر نيچه ميليونغه غنه حصر ايتوب آلارغه مسکن بولورغه شول آسيا قطعه سينك بر قسمينى گنه بولوب بيرولازم . يوق، اگرده توراتنك قورى تخميندن عبارت اولوب ياکلش بولوا احتمالى بيك قريب بولغان بو حسابينى قبول ايتماسه ك اول زمان دائره مزنى کيگهره ك طوتوب انسانلرنك اول وقتده اوق يوز ميليونلر بلن تعداد ايتولارينى و باشقه قطعه لرنك ولو فسما مسکون و معمور بولغانلىقنى قبول ايتوومز تيوش بولا . بو صوگفى احتمال طوغر يلقغه طاغ نده يقينراق بولسه کبره ك .

بشر يتنك بدايتندن بيرلى هندليلر و چينليلرنك ادعا ايتديكلرى کبى «۳۰۰،۰۰۰» سنه قدر بيك اوزون بر زمان کچديكى معلوم توگل ايسه ده توراتنك حكايت ايتديكى قدر ۶۸۷۵ سنه لك فسقه غنه بر مدت اوتوش بولووى ده ممکن توگل . زيرا مصر قديمه نك، کلدان و آثور ملتلرينك اليوم قولم زده بولغان اثرلرى ايله ثابت ۵۵ و ۶۰ عصرلق مدنيت قديمه لرى (انسان ابتداينك آنجى ۹ عصرلق بيك فسقه بر مدت ظرفنده ترقى ايته آلاچق درجه سندن بيك

بو سنه نك ۱۳ نچى عدد «شورا» مجله سنده طوفان حقننده يازوب آنك بتون کره ارضه ده واقع بولمايچه نوح (عه م) قومينه گنه مخصوص بولوب شولارنك طورغان آسيا قطعه سينك بر قسمنده گنه بولغان بر وقع ايكانلگينى دعوا ايتمش و فنى دليللر ايله اثبات ايله مش ايدم . فقط حاضرگه بزنك خلقه نك بر فسمى خصوصا اماملر مزنك کوبره گى عقلى و فنى دليللرگه هيچده اهميت بيرمايچه هر خصوصه نصوص شرعيه گه (ياکلش ايتهم نصوص شرعيه گه ده توگل بلسکه جمال الدين افندى ايتمشلى نيندايگنه بولسون عربچه بر عباره گه) اهميت بيروب شونى غنه نظر اعتبارغه آلغانلقلرندن مين شول مقاله نك نهايتنده طوفان قصه سى فرآنده ۱۲ اورنده مذکور اولديغى حالده همه سندن ده، عمومى اولمايوب نوح پيغمبر قومينه مخصوص ايكانلگى اگلاشيلغانلىقنى، بتون کره ارض اوزرنده عمومى ايكانلگينى بلدر و چى سوز تورات حكايه سى اولوب بزنك بعض بر مفسرلر مزنه شوندىن کورچرو بکنه يازغانلقلرندن مونك قرآن عظيم الشان حقننده بر افترا دن عبارت ايكانلگينى يازغان و طوفان حقنندهغى ايتلرنى کيله چکده تحقيق ايتوب اوقو چيلرغه تقديم ايته چکمنى وعد ايتکان ايدم . آرا ده اوزغان دورت آى ايچنده يازودن باشقه مشغوليتم بيك کوب بولغانلىقدين بوکونگه قدر وعده منى ايفا ايته آلامادم . مشروع عدلر سببلى تاخير ايتکانلکمدن امام جلال الدين افندى شيكلى اوقو چيلرنك عفورلرينى اوتنهم و حاضرگى برنجى فرستدن فائده له نوب شول وعدمنى اوتنه مکچى بولام و من الله التوفيق .

طوفان، قرآن کریمده اوشبو ۱۲ سوره ده: اعراف، يونس، هود، انبيأ، مؤمنون، فرقان، شعراء، عنكبوت صافات، ذاريات، قمر و نوح سوره لر نده مذکوردر . بونلرنك ايچندن هود و نوح سوره لر نده مفصل صورتده، اعراف، يونس مؤمنون، شعراء، قمر سوره لر نده اورتاچه، فالغان بيش سوره ده ايسه غايت مختصر روشده حكايت ايتلمشدر . بولاردن باشقه طاغنده آلتى اورنده انعام، توبه، ايکنچى مرتبه هود،

بتون کره ارضه شامل بولووی واک زور طاغلرنگ ارتفاعدن ده قرق آرشین آرتاچی درجه ده عهومی بولووی سلامت بر عقلنگ قبول ایته چگی بر کیفیت توکل. زیرا عدالت و حکمتی، آنی تصدیق ایتکان بالجمله انسانلر ععدنده مسلم بولغان جناب حقنک، اوزینه فارشی عصیان ایتکان و کره ارضنک بر طرفنده غنه طورا طورغان بر قومنی هلاک ایتو ایچون لزومندن بیک کوب آرتق عذاب یبار ووی و انسانلر- ننگ قیلغان قباحترلی سببلی، نوعلری مکارچه و افرادلری میلیاردرلر چه بولغان و هیچده قباحترلی بولماغان حیوانلر نی ده، هلاک ایتووی- حاشا- یقه سنه و یاخود چیکند گنه بولغان بتلرگه آچو ایتوب طونینی، بولمه لرینک برنده بولغان طچقانلرنی اوتر و ایچون اوتوز، قرق بولمه لی اوینی باغوچی کشینک فعلندن هیچده فرقی نالمی. بو کشینک نیقدر عقللی بولووی ممکن بولسه- حاشا- الهنک ده شولای بولووی لازم بولا. تعالی الله عن ذلك علوا کبیرا.

راج بولغان ایکنچی احتمالغه کیله بیک. بو تقدیرده اول حضرت نوحنک بتون انسانلرغه نوکلده اوزینک قومینه گنه یبارلیگان پیغمبر ایدیکینی قبول ایتوب قوبو تیوشلی بولا و طوغر بوسی ده شولای بولوورغه کیرهک. چونکه: «لقد ارسلنا نوحا الی قومه، «واتل علیهم نبأ نوح اذ قال لقومه» شیکلی آیتلر و: «اعطیت خمسا لم یعطهن احد من الانبیاء قبلی: نصرت بالرعب مسیره شهر و جعلت لی الارض مسجدا و طهورا و ایما رجل من امتی ادرکته الصلاة فلیصل و احلت لی الغنائم و کان النبی یبعث لی قومه خاصة و بعثت الی الناس كافة و اعطیت الشفاعة» کبی حدیثلر شوکا دلالت ایته. بو تقدیرده طوفاننک عهومی بولووینک استحاله سسی اولگندن ده بیک کوب آرتق بولا. زیرا بو حالده اگر طوفان عهومی بولسه اولگی شقه ذکر ایتلگان بولسزلرنک اوستنه بر قومنک عصیانی سببلی باشقه بیک کوب قوملرنی ده هلاک ایتکان بولووی لازم کیله. بونک عدم جوازینه بیک کوب عقلی دلیللر برلن برکه «ولانزر وازرة و زر اخری»، «کل نفس بما کسبت رهینة». «ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم» شیکلی آیتلرده دلالت فیغانلقدن بو حقه هیچ کم طرفندن فیل و قال بولوورغه ممکن توکل. اولگی شقه، اوزلرندن باشقه موجودلرنک حقیقی طانبی و آنلرنی هیچگه صانی طورغان مغرور انسانلر، بالخاصه مسلمانلردن ما عدا انسانلرنی حسابدهده فاتمی طورغان خود ببن و متعصب بعض مسلمانلر و عالم اسلامده گی الیوم

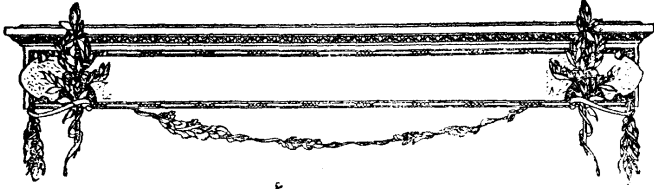
کوب اوستون بولغانلقدن) بوسوئقی شقنی تکذیب ایته. بخشی دقت بلهن اوقوغانده انسانلرنک بدایتی ایچون ۶۹ عصرلری غنه بر زمان بیک آز بولغانلی شولوق نوراندک اوز حکا- بتلرندن آکلاشیللا، یعنی اول اوزن اوزی ده تکذیب ایتوب قویا. مثلا تورات قابیل و هابیل قصه سنی توبنده گیچه بیان ایته:

«هابیل قوی کوتوچی، قابیل ده ایگونچی ایدی. هربری اوز ماللرندن یعنی هابیل اوزینک قویلرندن قابیل ده ایگونندن جناب حقه هدیه لر تقدیم ایتدی لر. هابیلنک هدیه سی قبول ایتولدی، قابیلنقی قبول ایتلمدی. مونه شوشی و فعه دن صولک قابیل بیک آچولانندی و قرداشی قابیلنی آلد ایتوب صحراغه آلب کیتدی و شونده قتل ایلدی».

شوشی قصده بر آز دقت ایتوب فاراساق، عورتینی ستر ایتو ایچون یافراق یابنوب یورو درجه سنده اسباب مدنیه دن محروم بولغان بر آنانک الگ اولگی بالارلرندن برسی ایگونچیلک و ایکنچیسسی ده کتوجیلک قیلو درجه سنده آله کیتولری قواین اریه الهیه بلهن نوافق ایتمه سلک مرتبه ده بیک آشفج بر ترقی و تمدن ایکاندکینی کوررمز. زیرا اولده بالطبع وحشی بولغان قوی شیکلی حیوانلر بلدن انساننک انسیت ایتوب آلارنی اوزینه ایله شدره آلوی، عالم طبیعتده کورگان و نیچه عصرلر شولارنی آشاب تعیش ایتکان نبالرندن بعضیلرینی طوپرافقه ایگوب آندن محصول آلوی ایچون بیک کوب عصرلر اوتکانلگی و بو حاللرنک انسانلرغه بیک کوچ و کیچ میسر بولغانلی هیچده اعتراض و شبهه قبول ایتمی طورغان واضح و بدیهی حقیقتلر جهلسندندر.

شمدی بز نوح عه م قصه سینی و طوفان مسئل سینی تقشیش ایتوگه تله دیکمز زمان فارشومرغه ایکی تورلی احتمال چیغا. برسی: طوفان زماننده انسانلرنک آز و مسکنلری ده آسیا قطع سینیک بر قسمی گنه بولووی. ایکنچیسسی مسکنلرینک آسیاغنه منحصر بولماوی و عددلری ده کوب بولووی.

بز اول مرجوح بولغان برنچی احتمالنی قولغه آلیق و (توبنده ذکر ایته چکهز دلیلرگه قاراغانده طوغری بولماوی لازم بولغان) حضرت نوحنک، زماننده غی آدملرنک همه سینه معوث بر پیغمبر بولووینی قبول ایتیک. بو تقدیردهده کره ارضنک بر طرفنده غنه ساکن و عددلری محدود بولغان بر قومنی، اوزلرینه یبارلیگان پیغمبرنی تکذیب ایتکانگه کوره تأدیپ و تعذیب ایچون و یاخود اهلاک و تخریب ایچون یبارلیگان طوفاننک توراتده ذکر ایتلگان شیکلی

قارتلىق ھەم اولم

III

يوقارىدە سويلەنگان فيلسوفلارنىڭ فېكرلىرى ئورۇپادە قونلى روشدە تارالسەدە اول فېكرنىڭ فارشى طرفن قوتلەو- چىلردە بايتاق كورنگالەدى. لېكىن ايكي ياق فيلسوفلىرىدە حيات و مەتەمسەلسەندە ھەر دائىم اويلاندىلەر؛ آنلارنىڭ باشلىرىن اشغال ايتكان چىمتەن مەسئەلەلرنىڭ بىر نىچىلىرى شول مەسئەلە بولدى. لېكىن فلسفە، دىنەن بىر آدم آلفە كىتەدى؛ فيلسوفلەر، كىلەچك طورمىشقە اشانۇنى وسىزە طورغان جاننىڭ اولمى طورغان بولو فېكرىنى خيال دىب تابدىلەر و شونىڭ مقابلەنە ياكى فېكر طورغۇر دىلەر؛ كىشىلەكنىڭ بتونلەي طور- غاننىڭ سوكندە ھىچ بىر تورلى ازىدە قالدۇرماي كىتوگە راضى بولماغانلىقلارن آڭلاب آنلردە يوغارىدە دىنلەر طونقان بىر يول بىرلەن كىتوب خەلقنى بتوگە ھىچدە راضى بولورلىق بولماغان ياكى بىر ايمانغە تابا تارتا باشلايدىلەر. بوتورلى فېكرنىڭ خەلققە آڭلانوردى روشدە تارالووينە خەدمەت ايتوچىلاردىن مشهور شاعرلەر «گوتە» ھەم «شىلەر» در. بونلردىن سوڭفېسى «سېن اولم آلدەندە قالىترىسەن؟ سېن اولمىسزىلكىنى تىلىسەن ايكەن، بتوننىڭ بىر كىسەگى بولوب طوررغە طرش! سېن كوبىدىن يوغالغان بىتكەن چاغكەندە اول بتون فالغان بولور» دى. آنلرچە كىشى شول غومى فېكرگە خەدمەت ايتوچىن يارانتلغان ھەم آننىڭ طوۋوب مەسئەتلەر چىگوب ياشاگاننىڭ سوڭ اولووى، اوزون بىر چىلەرنىڭ بىر يوزوگىن تەشكىل ايتوب غومى بارشقە خەدمەت بولادر.

زىمانەز فيلسوفلاردىن فېنو فېكرنچە بىز اولمگە، بتوگە ويوغالوغە قاراغان كوز بىرلەن قاراساق بىلگىلى آندىن ناچار نرسە بولماز ايدى؛ اما آڭ شەئەندى اوق حيات، لېكىن اوستىدىن كورنەندەگنە بىزنىڭ حياتىدىن اوزگارشىلى ايكەنن اوبلاساق اولمىدىن قورقۇ طويغوسى آنى سويوگە آلماشماي حالى يوق. «كورنەندەن اوزگالەكنى» تەقريب قىلغاندە فېنو ايتە: «كىشىنىڭ اولووى بىرلەن آننىڭ تىرەسەندە حيات حاضراوق باشلانا، آنى ايكىڭ اول چىنلەر باشلى. آنلارنىڭ يەمورقەلەرنىدىن قورتلەر چىغوب، چىرى باشلانغان تەندە شەئەندى قونلى حيات طوغدىرەلەر» دىيوب لىف نالىستونىڭ اولمىدىن قورقۇوينە

موجود اولان رۇساي روحانىيەنىڭ يوزدە طوقسان طوقزى طرفىدىن: «دەنيادەغى حىوانلارنىڭ ھەممەسى دەبىت آنچى انسانلارنىڭ فائەسى ايتوچىن خەلق ايتلەنگانلەر، شولاي بولغاچ انسانلەر اولوب بىتكەچ آلازنىڭ قالوونىدە ھىچ فائەدە يوق» دىب اعتراض ايتوچىلەر بولور. فقط بىر آز عقل سەلىم بىلەن مەكامە، قرآن و خەدەت صحىفەلەرنىنى مەطالغە قىلوب قاراساق بو اعتراضنىڭ نىقدەر توبسەز، ضەيف وواھى بىر اعتراض ايدىكى ظاھىر بولور. «وما من شىء الا يسبح بحمده ولىكن لاتفقهون نەسبىجھەم»، «وما من دابة فى الارض ولا طائر يطير بجناحيه الا اعم امثالكم» كىبى آيات اھمە؛ «ان رجلا رأى كلباً يأكل الثرى من العطش فاخذ الرجل خفه فجعل بغرف له به حتى ارواه فشكر الله له فادخله الجنة» شىكلى احادىت نەبوىە انسانلاردىن باشقە حىوانلارنىڭدە بىز مالك بولغان ياشامق خەقنە مالك، غەندالە مەھترەم بىر مەخلوق اولدىقلرى و بىزنىڭ آنلارنى كىفى ما اتفق (نېچك طوغرى كىلسە شولاي) ھوسەمەزگە قىربان ايتوومز جائز اولمادىغىنى بىك آچىق بىر روشدە اثبات ايتەلەر. بو سوڭقى سوزلاردىن مەرى شىكلى، مېنەدە، حىوان ايتى آشاو جائز نوگل دىب دەوا قىلووم آڭلا- شىلماسون. مېنەچە درىست، فقط آننىڭدە يولى و يونى بار. بو مەدەنىڭ اوزىدە بىر مەقالە قىر اوزابوب كىتكەنگە، طوفان خەقنەگى، قرآننىڭ بىيانىنى تەقىق ايتو ايتكەنچى مەقالەغە قالدى.

عالم جان الادىسى .

شعر:

زارلانو...

اوتدى بىزنىڭ كوب وقتلەر نرسەدر ئرلەو ايلە چەچكەگە قونغان بالا قورتلەر كىبى بىز لەو ايلە. تابمادق بىز، تابەسەدە قورتلەر قونب بال چەچكەدىن اوتدى كونلەر بوشقە فايداسىز يورب كىزلاو ايلە. كولدىر ب جھاندە چىتلەردىن، طىبەت شەملەرن يارطى يورطىلى يانب ھەم سونگانن سىزماو ايلە. كوبمى ئرلەنسون كوكل و جدان؛ وضائع شانلەرن ايرلەب ھەر ياخشى، بىمان نرسەدىن بىزماو ايلە.

م . اصماكوف .

زمانه زده فکری اشغال ایتوچی و آنی یولغه سالوچیلرنک
ایک اشانچلیسی وایک فوتلیسی ده «فن» در. مونه شول فن
ایندی عصرلردن بیرلی آدم بالاسینگ باشن اشغال ایتمک
أولم حقنده، آفتق وفتلرده چنلاب ودفنلهب اوبلانورغه کرشدی.
یوغاریده سويله نگانلردن، عالملرنک بومسئله گه تورلی یافلردن
یاقنلاشورغه طرشقانلری کورینه در. فنلر آراسنده ده بو
مسئله نی ایک موفقیتلی روشده طب فنی تیکشوره در. «اول
صوگ بو بابده برر اش اشله دیبو، عمرمزنک اوزایوی
یولنده بزگه برر فائده بیردی مو با که بیره آلامو؟» دیگان
سؤاللگه، فلسفه و دیننک بیرگانلری سلبی جوابدن باشقه
جواب، یعنی ایجابی جواب بیروب: «طب فنی بزنگه عمر-
مزنی اوزایتو یولنده کوب اش کوردی. آفتق عصرنک طب
تاریخینه کوز صالساق، آنده فی قدر الوغ اهیتلی کشفیا-
تلرنک بولغان کورهمز. وقتنده بتون مملکتلرنک انقراضه
تابا یول طونووینه سبب بولغان سیفلیس آروینک سببن
تابو، آنک یوغو روشلرن آچو، آندن دوالو یوللرن
کشف ایتوب اول دوالونک طریقن کوندن کون بیگلینو؛
ئلله نیچه مکلر خلقنک قارا اولم گه مبتلا بولوب اوراملرده
جغلوب یانوب بتون خلقنک کونملرینه زور قورقو صالا
طورغان - چومادن اولونک سببن آنک فی روشده بوغوون
و آندن نیچک صافلنوب بولغان بلدروب اول آروونی
بزنگه ایچون فورقچسز ایتدی. موندن اون اونیش بلغنه
اؤل پیتربورغه پرافیسور بوتکین بر آروونی چوماغه
اوغشی دیگچ بتون آروپا آیانغه قالقغان ایدی، همه سینک
ساجلری اوره طورغان ایدی، اما حاضر آندی واقعه لریش
یش بولوب طورسده خلقنک قطلری اوچمیدر - بوکاده
سبب بزگه چومانک فی ایکانن طبنک بلدریدر. خالیراغه
کیلسه ک وقتنده اول موآز جان فرغان، اول مو بتون عائله
نک اولوب کیتوب نسللرنک بتووینه و نامرلرنک بیر یوزندن
قورویینه سبب بولماغان؟ حاضر خالیرادن اولو آزماز
مدنیتلی کشی ایچون اویات سانالادر. دوقنورلر آراسنده
برر خالیرا ایپیدیمه سینه کیتکان چافده کولکی اورنده
سویله نگان سوزلر آراسنده: «آلای بولای اوله فالسم،
زنهار خالیرادن اولدی بیت دیوب کوله کورمه ئز. مینم باشقه
آورلرم بار، شونلر سبب بولغان بولور» دیگان سوزلر،
آشار اچو ذاتلرنک نق فایناتلغان یا که یغشی پشراگان
بولویونه رعایت ایتلگان چافده خالیرانک یوغوی بیک چیتن
نوسه ایکانن کورسته در. آدم بالالرنک یوزدن طوقسانی

ایک برنچی سبب بولغان چرونی فینو شادلانلرق بر اش
دیوب تصویر ایته: «حیات شولای ایتوب فبرده همان
صوزیلا، بو حیات عادی حیات کبک گنه توگل، فاینی تورغان
ناوشلی هم هر وقت یا تاروب طوره طورغان حیات. بو
حیانه سویشه لر (فورتلر بری برن) نسل تاراتیشه لر،
عمر ایتلر وینه دن یوغاو بولینه یونه لر. فبرده تیک طنچ
یاتو دیگان نرسه یالغان، اول آلدانوغنه». مونه بو مثالدن
یوغاو و بتونله یوقغه چوغغه کشیلکنک فی قدر قوتلی
روشده راضی توگلکنگی بیک آچی آکلانادر. نیندای گنه
یاشاو بولسه ده بولسون باری یوقغه چوغغه بولماسون؛ کشی
شول فکر برلن گنه کیلشه سی کیلمیدر.

مونه بو کیتورلگان قسقه قسقه فکزلردن کورینه که،
فیلسوفلر، دینلر کبک اوق اولم حقنده اویلانغانلرده، دینلرنک
«نگی دنیا» ده فی طورمشنی وعده لری اورنینه، بولوب
طوره طورغان حقیقت گه و طبیعتکه فارشی کیلونک ممکن
بولماغان بر اش ایکانن اقرار ایتوب «بوی صونوب»
اولمنی کوتو، آنی نیچک بولسه ده ایرلک برلن فارشی آلو
یولن کورسته لر. «کیلچک خلقنک دینی» دیگان بر اثرنده
گویبو: «دینلر هر وقت اولم حقنده اویلانغانلر. اگر بز
اوله طورغان بولماسه ایدک بزنگه ئلله نیندای نرسه لرگه
اشانولرمز بولماز و بیگراکنه بزنگه آراده هیچ بر تورلی
دین کیلوب چقماز ایدی» دیوب دین برلن اولمنک
بیک نق بری برینه بیله نگانن کورسته در. شولای اوق
فلسفه ده، بیگره ک شول بزنگه اوله طورغان بولوژمزدن دنیاغه
طوغان. سقرات وسه تسیرون: «فیلسوفنک بتون حیاتی اولم
حقنده اویلانودن عبارت» وشوپنه ویترده: «اولم فلسفه نک
طوووی و اوسووینه بولغان سببیلرنک برنچسی؛ اولم
بولماسه فلسفه نک بولووی ده بیک شکلی وشول سببن طبیعی
اوله رق اولم حقنده اویلانولمنی مین ده ایک زور اثرمنک
ایک اهیتلی بر اورنینه قویامن» دی.

بو اولم - بوغالو بزنگه عالمنک ایک زور بیتشمه گان بیرلردن
برسی ایکانن هر زمانده سسیزگانلر و هر وقت شول اورننی
طولدرغه طرشقانلر؛ لکن یغتمسزلکنگه فارشی دینلرده،
فلسفه ده بو مسئله لرده آچقغان ووصافان کشیلک که ضعیف
وفارننی تویدره آلمازلق آزق بیردر. اشکه وفائنه گه بارافلی
آزق باری فنن کوتیلرگه ممکن - فن گنه بزنگه بو الوغ
بیتشمه گان بیرمزننی بیتکرسه بیتکره، باشقه چه بوندن چاره یوقدر.

امير دانيال نىڭ قېرىن يازمىش مەكتۇبى (۱).

بىن، بخارا امارىتىدە ھازىرقى اميرلارنىڭ جىد اعلالارى وسلسىلە ھازىرەنىڭ مۇسسسى درىمىن . (ھازىرقى بخارا اميرى ھىزىرتلىرى آنا طرفىدىن تۈرك اوروغى منىقت قىيىلەسنىدىن اولوب آنا طرفىدىن عرب وسىدىلەر .) بىۈك بخارا ونوركىستان نىڭ پادىشاھى ايرىم . تۈركىستان اولىكەسنىدە گى باشى بوزوق خانلار بىنى وھدىسز اولان اوزى بىك (اوزى باك) ابل بىكلرىنى كۈب مەنىت و كۈب غىرىت وسىياسىت ابلە لشكرىم اعانتى سىبىلى اوزومە بىعت ايتىردىم و بو كوئىگى بخارا امارىتىنى تىشكىل ايتىمىش ايدىم . شوبىلەكە تۈركىستان توغ بىكلرى - ابلخانلرى خىدمىتە مەھبا ايدىلەر . بىۈك تۈركىستان اوزى باكلرى و بارچە اولوس خلقى و تۈرك قىبائىلى «دانيال آتالىق» لقب عاليسىنى وىرمىشلىردى . توتىمىش اصولدىن بىرى، مەھم اشلىردە بارچە بىكلر سوزلىرىنى تىكلامق و آخىرىدە اوز رابىم ابلە اشلىك ايدى . آنكىچون ھىتى سىۈكلو رىقىمەم ايم : «بلەھم نىچون بىكەم، ھىر كىم سوزىنى مەقول دىرسن ؟» دىو بىكا ابل اولوس اشلىرى توغرىسىدە شىتلى اعتراضلىردە بولنور ايدى . بىن دە : «شاھ مراد آناسى ! سىڭ سوزىڭدە مەقول !» دىردىم . بوچىلە، اوشبو كۈندە تۈركىستان تۈركلرى آراسىدە آتالار سوزى قاتارىدە .

خىصوصى مەھىشەتدىن دە بىر لۇھە كۈستىرە بىن : سۈكلى باى بوچم (؟) چىت (؟) و عرفە كۈنلەرنىدە منى (بىر سوز تانولمادى) تۈرردى . «خلقى بالالارى چىتدە گل كىبى كىنور باسانور، اما شاھ مراد جانم ايسكى كىۈمدە !» دىو ھىسرتلەنوردى . بىن ايسە مقررى وظيفە منى بىت المالدن پىشەگى آلۇب باى بوچمىنى ارىضا ايدىردىم . بەضا بىت المالچى طلبەنى قىبول ايتىماسە مەطل فالور ايدىم . اوتكانلر اوتسون ! خىبر الخلفم سۈكلى اوغلوم شاھ مراد و اىنەم ، بىنم القاتم و تىر بىھم بوىنچە يۈرتە بورت قوشدى . «مرو» و باشقە اولىكەلرنى مەھلىكتەمە الحاق ايتىدى . كىندىسى ايسە بىت المالە توقونمازدى . قشقى پوستىن (طولوب) نى يازدە سرتىنى كىباردى و مىدرسە شاگرداندىن اولوب عالم و پىرھىزكار ايدى . تىبەھسى آنى

(۱) ھىجرى ابلە ۱۱۹۹ سىنەسندە وفات اولوب نەقىشەند تىرەبەسى ياندى

دەن ايدەشەن . شەنى وقاتىنە ۱۳۰ سىنەلر اولور

مىتلا بولغان چاخوتكە آروىنە قارشى طور و بولندە طب آرمو خىمىتلر ايتىدى . بو سانالغان آورولردن باشقەدە چىكەن اولو، دىفتىرىدىن اولو كىك واقەلەر ئىلكەدە كۈنە بولوب طورسەلدە ھازىر بىك سىرەك ، طبى ياردىم بولمى طورغان بىرلەردە يا كە چىكە سانلەمغان چاقىردەغىنە بولادىر . باشقە آورولارنىڭ دە موفىقىتلى روشە دولانولارى، بىزنىڭ، اتفاقى سىبىلدىن اولوب طور وومىزنى كۈندىن كۈن كىموتەدر . راق آورۇنى آرمو عائلەلرنىڭ بىتەم قالولرىنە سىبب بولادىر ايدى ھەمان بىش بىش بولغانى ؛ اما بو آورو وفتلى طوتولوب پىچاق بىلەن ياردىم بىرلەسە، آورو . جانىنە قىد ايتكان بىلادىن فوتولادىر . بو بىلنىغىنە ، راق آورۇنى ھىقندە كۈب ياكا كىشەياتلر ياصالدى . آنلردىن كۈرنىگانى بوىنچە ، «راق» نىڭ باشقە طرىقى بىرلەندە و بايتاق سۈكقە قالغانى و ايسىكرگانى سۈكندەدە دولانە آلاچقى كۈرىنەدر . بىزنىڭ ھەرمىزنىڭ طب ياردىمى بىلەن . اوزابو بولىنە كىرگانى آقتق ھىسرتلەردە گى استاتىستىقىدە كۈرىستەدر . شولارى ايتوب بارا طورغاچ ھى كىشى اتفاقى سىبىلر بىلەن اولودىن فوتولوب طبىعى اولم بىلەن اولوگە چاقىلى ياشاياتچى ايتكان بىز بىر وقت كۈرەچىك ايتكانىزدە شىك طوتمازغە كىرەك . لىكن ھىن بو بولمە كۈب خىمىتلەرگە و بىك كۈب فدائىلەرگە مەتاج ئىلى ؛ چۈنكە ھىندە بو مەسىلە بىك آزا شىلەنگان ، بو ھىقە تەقىقلەردە آزا قىلنىغان ئىلى . كىلەچىك نىڭ بىزگە ايسى كىتەكچ ياكا ھىقىقتلر آچاچاغىدە شىك بوق .

ع . مصطفى . پاراخود «مىسورى» .

شعر:

سىزىمى

يانا ، كۈن تۈن كىبە اچىدىن ولىكن يانغان سىزىمى ،
صفا ھىسرت صوون كۈزدىن ولىكن تامغان سىزىمى ؛
طوتا اوطلى كۈمىلرنى فولىنىڭ پىشكان سىزىمى ،
بىلى مسكىن - توگە قان ياش كۈزىنىڭ شىشكان سىزىمى ؛
زىغىراندىن صارى بولغان ھەمان صارىغان سىزىمى ،
كۈتۈب ، صاغىنوب ، يلاب ، اوبىلاب «ھىيات» دىن طايغان سىزىمى .
ع . بىگى .

باطل بیع و شراغه رخصت بیره لر . آه تریك بولسه ایدم
آنلرنڭ بویئلرینه زمانده گی «غل بازار بیگی» م سالور
ایدم (جانیلره مخصوص نیمه زنجیر) . لیکن کیمه سویله یین؟
بنم بو کونگی نریبه دارم مخولردر . مادام که بخار الیلر بو
حاللرنی کورمازلر ناچار ، جریده و مطبوعات واسطه سی
ایله فریاد ایدرگه مجبور اولدم . خواجه بهاء الدین زیارتینه
کرگانده یولده گی مسجد و مدرسه ودخمه بنم در . زوار
وسیاحله کورسونلرده عبرت آلسونلر و بخار الیلرنڭ لاقید
لیکلیرینی بلسونلر . باقی دعا و سلام .

بخارا حکومتینی تأسیس ایدوچی: امیردانیال .

اوشبو سنه ۱۳-۲۰ اوکتابرینده بخاراده سیاحت ایتدم .
بخارا ایسکی شهردر . ایسکی اسباب و ایسکی عادت مینولدر .
هر بر سیاح اوز طبیعتنه موافق ایسکی شیلر آفتارر .
بنده ایسکی خبر و ایسکی وثایق (۱) آفتاردم . حضرت
بهاء الدین و امیر دانیال زیارتلری اثناسنده قولمه بعض
شیلر کردی . آنلردن بری دانیال آتالیق مرحومنگ اوشبو
مکتوبیدر معتبر «شورا» اوفوچیلرینه تحفه ایتمک نیتی
ایله بو مکتوبنڭ نسخه سینی اداره گه یباردم . کیله چکده
باشقه و ثایقلرده ارسال اولنور .

«سمرقند» دارالقضا مفتیلرینن : محمود خواجه بهبودی .

لطائف

۱۵۲

فرنگلردن بری هر مجلسده شعر و شاعرلر حقنده
سوز چیقارر و هر سوز چیقدیغی ایله ایتالیالو شاعرلردن
«دانتی» نڭ «آریوستو» دن آرتق ایدیکنی دعوی قیلور
ایدی . بو طوغروده کوب آدملر ایله مناظره ایدشدی و کوب
دوستلری ایله بوزوشدی ، اخیرنده ده اوزی کبی بر اوز
سوزلی آدم ایله دوئللو قیلوب مجروح اولدی . جان
ویرر وقتنده یاننده اولانلرغه : «طوغر و سینی سویله رگه
کیرهک ، بن اوزمنڭ دعوام حقنده بو حال گه قالدیم ایسه ده ،
بو کون گه قدر بن «دانتی» شعرلرینی ده «آریوستو»
شعرلرینی ده تفتیش ایدوب فارادیغم یوق ، حتی هیچ
برینڭ ترجمه حاللری ده معلوم توگل» دیمشدر . (الجنون
فنون) .

(۱) رسمی ونیم رسمی یازولر دانویمینلر ، ایسکی دفتر و ایسکی

یازولر .

امیر جنت مکان» دیرلردی . بابام تیمور حضرتلریدن
قالهش مبارک دخمه لر (مزار ، مرفد) و علامه الوغ بیک
و پلنک توش بهادر و شیبانی خان و اوزگه ایزگولردن قالهش
مدرسه و مقبره هم صومعه لرنی تطهیر و تعمیر ایتدروب
بیوک تیموردن قاله «کوکتاش» تختینه «سمرقند» ده جلوس
ایتدی . تیمورنڭ پایتختی اولان «سمرقند» ده قورت و فوشدن
همده خالی ایسکی عمارتلردن باشقه برشی یوق و داخلی
فتنه لر سببلی شهر آدمسز قالهش ایکن بو کونگی ۱۵۵ محله
سینی مهاجرلر ایله تولردی . «سمرقند» مدرسه لری بنم بو
کونگی دخمه کبی زار و غراب ایکن او کندی ایله سبردی
و تطهیر ایتدی ، شهرنڭ اورناسنده گی «شش سوقبه» نی
او بنا ایتدی . . .

آه واه هیسینی یازماغه طاقتم یوق و بگا کرکی ده یوق .
بن آخرت آدمی ، دنیا ایله علاقه م یوق . خلاصه سینی
آیتاین : حاضرگی بخارا امیری ذات انور عالم خان ، بنم
۷ نچی خاقم و اولادمدر . کیچه لم . .

۱۱۹۲ سنه سنده خواجه بهاء الدین جوارنده بنا قیلغان
اوز دخمه فقیرانه ده ۱۱۹۹ سنه سنده نبری یانمقه من .
بندن قالهش مملکت و امارت انقاضینی بنم وارثلرم نصل
اداره ایتسه لر ایتسونلر آند . اشم یوق . فقط بنم طلبم
«نقش در آب» اولان بخارا حکومتیدن ، او ایشتماسه بخارانڭ
بو کونگی تنبورور علماسیدن ، او ایشتماسه شریعت ایله
عامل هر کیم وار ایسه آندن رجا ایدرم که بنم دخمه و فیه م
اطرافیده کی مدرسه و قاری خانه لرمدن جزام و چریگن مخلوق
وسائل لر گروهینی یوق ایتوب بو مقدس مدرسه و قاری
خانم گه طلبه و قاریلر قویسونلر . (آلان بو مدرسه و دخمه ده
پس و مغز هم شل (۱) لر تورادر) جوارنده گی مسجد ،
آخور و آغیل و حجره لر ایسه مخولر منبله سیدر .

اطرافنده گی ۲۰ - ۳۰ حجره ، طلبه ایچون بنا قیلنمش
ایدی . بو کون هر بر حجره نڭ وقفی ۱۰۰ صومدن زیاده در .
ینه امام ، مؤذن و مدرس و خانلر ایچون کافی وقفلر باردر که
سنه بسنه آلوب توردفلری حالده وظیفه لرینی ایفا اینمایورلر .
بو اورنغه مخصوص اولان امام و مدرس لر دائما بخاراده
توروب اصلا بونده کیلمایورلر . حجره لرمنی وقفلری ایچون
بایلر ۳۰۰ - ۶۰۰ صوملرغه آلوب صانوب تورلر . بخارا
قاضیلری و مفتیلری قایو شریعت که تطبیق ایتوبدر بو

(۱) «مخو» برص اویوز ، قاش و کرپکی توگلمش آدم . «شل

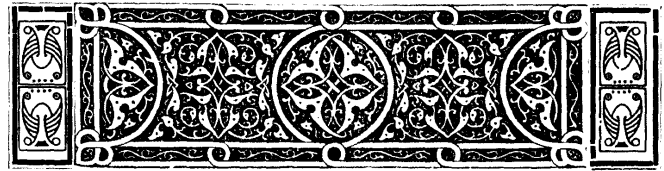
اوتراق سقط و مفلوج آدم . «آخور» ، «آغیل» حیوانلرغه خاص اورنلر

قوشلېب بر «اولوس» تشكىل ايتەر ايدىلر .
آيماق سوزى روس اصطلاحى بلەن ايتكەندە (رايون)
معناسينه كيلدر . آيماق اچندەگى خلقلر ۷ - ۱۰ بونداغى
بالالر بولب، آرالرنده توغانلىق و فارنداشلىق بوغالماغان
بولادر .

ناپنڭ تشكىلى هم نسل اعتبارى بلەن بولور ايدى
(يعنى بر تاپنى تشكىل ايتە تورغان خلقلر بىلگىلى بر اتانڭ
نسلدن تاراغان بولور ايدى) . مثلاً قلمچى اسەلى برەودن
تاراغان قوم بر نيچە آيماق بولب، تاپ تشكىل ايتەرلر ايدى .
تاپ وتابن سوزلرى ايكەويدە توركيچە بولب، قوشلېب
و جبولب اوترو معناسندەدر . بعض عربچىلرنڭ، تاپ سوزى
طائفەدن تىرىق ايتلىگەن ديولرى چلغى ياكلىشىدر ؛
اوزمزلكىكە جنايتدر .

اروغنڭ تشكىلى ايسە نسل اعتبارى بلەن بولماس،
يالغز قونش و جىر - صو مناسبتى ايدى، بر نيچە تاپ قوشلېب
بر اروغ تشكىل ايتەر ايدىلر . اروغ سوزى اصلدە
«ارق» در، چىق ورنندە . ياكلىش يازلب اروغ و ارو
صورتلرينە اورتلىگەن . بو سوزنڭ لغت معناسن آنق بلە
آلمادم . لىكن نوبايىنە (مقام مناسبتىنە) قاراغاندە كوچلى
قوم معناسندە بولسە كىرەك . مقالە : «ارولىنڭ - اوغى
توشسە بوغالماس ؛ جالغز نڭ - چاغى توشسە تابلەماس» .
«ارولى ايل - اويالى فاز» ديگەن سوزلرگە قاراغاندە اروغ -
قوة معناسندە بولسە كىرەك . ذاتا شوڭا بىك باقن «ارس»
سوزيدە بار : بخت معناسندە . هر حالدە، بر اروغنى
تشكىل ايتكەن تاپلر آز بولماسە، ياخود آز بولبدە كوچلى
و نفوذلى بولسە، اول اروغ هر وقت اوز باشينە - اوڭاچا
اوزن اوزى اداره قلب تورغان .

اولوس سوزى قوشلەق - اجتماع ايتەك معناسندە
اولان «اولاشەق» دن آلمشىدر . طوى دعاسندە :
«طويڭ طويغە اولاشسون!» ديولر . اولاشسون - توتاشسون،
قوشاسون معناسندەدر . اولاشەق لفظندە بورنغى زماندە
«ش» بولماغان . شونڭ اوچون اولوس سوزى «س»
حرفى ايلە سافلانغان . اول حالدە اصل مادەسى اوزگەرتلمەي
«اولاس» صورتندە يازلورغە تىوش ايدى؛ لىكن بردن
بورنغى املا ياكلىشلقدن ايكىنچى دن آوانغە ايتەرتلىگەنلىكنى
«آ» ناوشى «و» غە آلىشنىب تلفظ ايتلىگەن وشول «اولوس»
صورت املانى آلب فالغان .
تارىخچىلر همەسى اتفاقا «اولوس» حصە معناسندە ،

ايسكى توركلردە تورمىش .

(اوز تارىخىزدن بر باب .)

بر ملت نڭ تارىخى دنيا دەغى تورمىشندن و كىچرگەن
كونلرندىن عبارتدر . دنيا دەغى تورمىش - يىنڭ روشى و كون
ايلتويونىڭ رەتى معلوم بولغان خلقنڭ تارىخى چىكل مطالعه
فلنادر .

بابالرمز توركلرنڭ تورمىشى و كون ايلتو روشلىرى
حقندە معلوماتىز آز بولغانغە و اول حقندە مضبوط اولان
معلومات هم بىك جزئى بولغان بلەن برگە بىك تاراو بولغانغە
تارىخ مطالعه سى وقتندە توشنلەمەي كىتەلە تورغان اورنلر
بولادر .

بزنڭ اوز تارىخىزدە ايك اھمىتلى باب ايسە بورنغى
توركلرنڭ تورمىشى حقندە سويلەنە تورغان سوزلر بولورغە
تيوشلىمىدر . اوز تارىخىز اوچون كىرەك بولغان معلومات
وماتىر يالده ايك كوبي شول حقندەدر .

ملى تارىخ و تورك تارىخى نامنە يازلغان و سانلرى
۴ - ۵ دن آرتماي تورغان كتابلر ايسە بر نيچى قولدن ترجمە
قلىب، هيچ بر ازلەو سورا سزغنە، يازو بولمەلرندە توز -
لدكلرندىن، تارىخ مطالعه قلوچىلر اولرنى اوقو بلەن گنە
آنق بر تصوراتنى كوز آلدلرينە كىلترو فيوندر . بزم
شول حقندە تىرب بر يرگە اويشىدرغان بر قدر جيون قلمزم
بار ايدى . اوز تارىخىزنى تىكشروچىلرگە بر قدر ماتىريال
بولس - سون اوچون «اوقوچىلرنڭ آلدىنە چغارب قوياغە
باتر چىلغى قلىق . شولاي سويلەنە تورسە نڭلا وچىلر ياكلىش
توزەينىب، كىم - كىنگن بوتەبتب بارسەلر تارىخىز نڭ شول
بابى بر قدر تولقماسى ايكەن دىب اوموت ايتدك .

* *

ايسكى زمانلردن بىرى توركلر اوزلرينڭ جەمىتلرن
تشكىل ايتو اعتبارى بلەن «اولوس» لرغە، اولوسلر «اروغ»
لرغە، اروغلر «تاپ» لرغە، تاپلر «آيماق» لرغە، آيماقلر
«آل» لرغە بولنباشار ايدىلر . كوب وقتندە اون اتادن
و بعضا جىدى اتادن بىرىگى خلقلر بر «آيماق»، بر نيچە
آيماق بر «تاپ»، بر نيچە تاپ بر «اروغ»، بر نيچە اروغ

جوجی اولوسی - جوجی حصه سی، بانى اولوسی - بانى حصه سی
معناسنده بولادر ديب کتابلرینه يازغانلر. لىکن بويانگلىشدر.
ايك سـ وگفى كونلرده «تورك تاريخى يازب چغاروچى
وليدى جنابلر يده بو يانگلىشدرن فوتلا آلمانان .

* * *

بورنغى زمانلرده قپچاق، بولغار، خازار، آرغن (- اور
خون - هون لر)، اويغور جماعتلرى هر فايسى بر
اولوس ايديلر. بولارنك اچنده نيچه نيچه اروغلر وتاپلر
بولور ايدى. اروغلرنك بر اولوسكه مناسبتى ومربوطيتى
ايركلى هم وقتلى بولور ايدى. شونك اوچون، بر وقتلرده
قپچاق اولوسينه قوشلمب قپچاق آتانب يورگه ن بر اروغ نك
جماعتلرى ايكنچى بر وقتده بولغارلرغه قوشلمب بولغار،
اويغورلرغه قوشلسه اويغور آتالب يوره بيرگن. شولاي.
اوق تاپلرده بر اروغدن آيرلب ايكنچى اروغنه و يالغز
باشينه ده بر اولوسدن آيرلب ايكنچى اولوسكه قوشلمب
بورور ايدى. نايمان فوكرات ككى اروغلر بر وقتده
اويغورلر آراسنده ذكر ايتلب، ايكنچى وقتده آرغنلر
(هون لر) آراسنده ذكر ايتلونك سببى ايشته شودر.

بر وقتلرده تاريخده «خازار» اسمى يوق ايدى؛
اما اوزلرى بار ايدى. براق، بولغار اولوسى اچنده
بولغانغه بولغار آتالب بورنلور ايديلر. ۵۷۲نچى ميلاديه
بو يوك خافان «مومن» دنيدان قايتقان سوك بولغارلردن
آيرلب برنيچه اروغ توركلر اوزلرينه «خازار» اسمن
خاصلاديلر.

* * *

قاي اولوسده اروغ وعدد نفوس كوب بولسه طبعى
شول اولوس اوزگه لرندن كوچلى واوستون بولور ايدى.
بر وقتلرده آرغن (هون) اولوسى هر يرده باش واوستون
بولب، يارتى دنياغه حكم ايتب توروونك سببى: اونك
اچنده فوق العاده كوب ومختلف اروغلر بارلقدر. چكغز
خافان نك آلدنغى چاقلرنده تاريخده آرغن (هون) لرنك
ذكرى كيمونك، يعنى آرغنلرنك اقبالى قايتونك سببى:
اولوسلرن تشكيل ايتكهن اروغلر «مومن» خافان دن سوك
آيرلشپ، بتراب، فايسى مستقل، فايسى اويغورلرغه و باشقه
اولوسلرگه قوشلمب كون ايلته باشلاولر يدر.

مومن نك خافانلغى (ايمپراتورلغى) دورت اولوسدن -
قپچاق، بولغار، اويغور و آرغن اولوسلردن عبارت ايدى.
فاكلى، نايمان، فوكرات ككى اروغلر آرغن اچنده، خازارلر

بولغارلر اچنده، آلان، آوارلر قپچاق لر اچنده، اويسن،
دولات، جالابر، قالاچلر اويغورلر اچنده ايدى. ايشته
مومن دن سوك مملكته ده سيگز اولوس پيدا بولدى:
قپچاق، آلان، آوار، فاكلى، نايمان، اويغور، بولغار،
خازار اولوسلرى.

~ ~ ~

تورك لرنك ايسكى دن بىرى بر اوگهانان اشلرى:
هر بر تورك اوزينك آيماغى وتابى اوچون گنه ياشيدر
ايدى. يعنى تورك لرنك مليتى وملى قاينغىلرى اوزلر برك
آيماقلرى وتاپلرى، بيك يراققه بارسه - اروغ لرى اچنده گنه
توقتايدر ايدى. توركلر ايكنچى اروغ و ايكنچى اولوس
كشيلرن اوز ايلم، اوز ملت م ديب تانوماي ايديلر.
اولرنك اشن اوز اش م ديب اوستنه آلماي، اولرنك
قاينغىسن اوز قاينغ م ديب اورتاقلاشماي ايدى. اولرغه اوز
آيماغى و اوز تابى بوتون بولسه - شول يتهدر ايدى.
شونك اوچون تورك لرگه اوز آيماغى و اوز تابى
بلهن برگه بولغان حالده بولغارلرغه قوشلوده، چينليرگه
قوشلوده - بارى بر ايسه ب ايدى. چينليرگه قوشلمب ملبتم
يوغالادر ديب تورك لرنك ايسينه كيلمى در ايدى. شونك
اوچون بركنك ايسكى توركلر فارسيلر ياغندن كوكللى
بولب، چينليرگه ياللان ب اوز توركلر ينه فارشى سوغشورگه
راحتلان ب كيللر ايدى. چونكى اولرغه اوز تابى بوتون
بولسه شول يتهدر ايدى. (ايسكى زمانلرده توركلكنك
وضعيتى شولاي بولغان. بو زمانده چى؟ - سويلرگه حاجت
يوق؛ هر كم اوزى كورب تورادر.)

شول اوگهانان حاللر تورك لرده عصرلرچه دوام ايتدى.
غرب ياغنده غيلرى اسلاوه نلرغه، جنوبده روم و فارسيلرغه،
شرقده چينليرگه تورك ايللرى ارب ارب قوشلا بارغان
دورنك اوستينه پادشاهلرنك پادشاهى الله تعالى حضرتلرى،
دهو تيموچين نى يبهردى.

ايشته، تيموچين نك اصلاحاتى اوز تاريخه زده ايك
جلتراقلى باب بولورغه تيموشدر. تيموچين نه كوردى؟
نه توشندى؟ نه اويلادى؟ نه اشلرگه ونه قالدوررغه
تلهدى؟ - بولر مهم ماده لردر.

* * *

اوللرنك باشلغى - «آفسانال»، آيماق نقى «آغا»،
تاپنقى «بى»، اروغ نقى «ارص»، اولوستنقى «خان» آتالور
ايدى. خانلرنى آفساقللر، آغالر، بى وارسلر سايلار

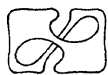
اشى - خلق نىڭ تلهوى بىر بولور ايدى. خلق قالا سە - خان تويەسنە سويادر « دىگەنلەر. معناسى: خان خلق نىڭ تەلەگن تەمام اورننە كىلتەرگە مەجبور دىمەكەر.

* *

توركى ايللەر بىك كىك چىرلەردە، يوغار يەدە اۇنكەنچە ايماق وناپ حالندە ياشادىلارندىن چىكلەردە تور وچىلەرى چىتلەر بىلەن قوشىلەب، اولر آراسىنە كىر كىتەرلەر وار بىتەرلەر؛ ياخود ماللارندىن وچىرلارندىن آيرىلپ قالور ايدىلەر. يەنەدە: توركى ايللارنىڭ چىت قوملەر بىلەن بىك شەب آلو، ساتولرى و آلىش، بىرشلرى سەبىندىن اوزگە مەلىكتلەر بىلەن ياقىن مەناسەتلەر بولور ايدى. تورمىشلرى كۆچمەلى بولغان اوستنە ادارەلەردە يوشاق و باش باشىنە تاراو بولسە چىتلەر قاشىندە اعتبارلرى كىمور، آلو - ساتولرىنە زىيان كىلور؛ چىكە ايللەر چىرلارندىن و ماللارندىن آيرىلپ تىنچلىق كورمەس بولور ايدىلەر. شونداى ناچار حاللارغە بىر چارە بولمىق اوچون توركى ار وغلارنىڭ باشلىقلارنىڭ باشىنە قاي. وقتەدە اللە تعالى آڭ بىرىپ، كۆچلەرگە و اعتبارلەر بىر اولوسقە قوشلور ايدىلەر. قاي اولوس باشقە اولوسلارغە كورە كۆچمەلىك تاپى اوستونلار كورسەتسە شول اولوسنىڭ خانى خاقان (ايل خانى - خانلەر خانى) قلور ايدىلەر. خاقانلىق آرقاسىندە اللە نىچە اولوسلارنىڭ و تاراو ايللارنىڭ قوتلرى بىر يىرگە چىنالىدىغىندىن و مەسەيدە كۆچلى بىر اوردا طرفىندىن ادارە قىلىدىغىندىن مەلىكتە تەرتىب و انتظام حكىم سورب، چىتلەر نظرىندە خەلقنىڭ اعتبارى آرتور، ايل نىڭ اقتصادى جەتتى كوتەرلور ايدى. شونىڭ اوچون يالپاق ايل ھىچ بىر وقتەدە خاقانسىز تورورغە و تارالوغە رضا بولماس ايدى.

بىر زامانلار توركى ايللارگە حكىم سورگەن آتۇلا و مومىنلار ايك مشهور خاقانلارندىلەر. بولردىن باشقەدە خاقان بولورغە تىرش بىرگەن خانلەر كۆپ بولۇپ اوتسەدە ھەر عصرەدە ھەر خان خاقان بولورغە تىرش باقسەدە چىن خاقانلىققە ايرىشكەنلەر آز بولغان، فقط، آتۇلا بىلەن مومىندىن بىر نىچە درجەلەر آرتق صورتە تىھوچىن سوكەبى بالاسى غنە خاقانلىق ادارەسى قورورغە موفىق بولغان.

حسن على .

ايدى. بولور بىر يىردە باش قوشىپ، قاي تاپىدە و قاي ار وغدە خانلىققە ايك مستحق، عقللى و تىبىرلى كىم بار بولسە شونى خان سايلاب، آق كىگىزگە اوتىرغىز بىردى مرتبە كوتەرلور و شول اش خان كوتەرو» آنالور ايدى. ايل طرفىندىن باى و محترم بىر كىشى وكىل صورتەدە خاننىڭ حركتى و فعلى توراسىندە بىر نطق سويلەپ، تەلك تەلەب دەماسىن بىرور و شول كىشى «خان آتاسى» آنالور ايدى. خان كوتەرگەن تاماشاغە اوللردىن، ايمافلردىن ھەر تاپ ار وغلردىن بىك كۆپ جماعت خان نىڭ اوردا سىنە چىنالور، و اول كوندە بوتون اولوس زور شادلىق ايلە بەيرەم ايتەر، قىربان چالاب سىلاشور ايدىلەر. خان كوتەرگەن كون اولوسنىڭ اولو كونى» آتالار ھەر يىل شول كوندە بەيرەم توتلور ايدى.

ايسكى زامانلاردا خانلەر، بى و تورەلەر، ھەدە ھوما باشلىقلار خلق قاشىندە و خلق نىڭ كۆڭلىندە بىك قىللى و محترم توتلور ايدىلەر. خلق اوزىنىڭ باشلىغىنە مومىن اوسنار، قدر توتار و سىلار ايدى. «باش بىرگەنگە - آش بىر!» دىگەن بورنىغىن قالغان ماقالەر. معناسى: اوزنىڭ كىم نى ولى الامر تونساڭ شوكا اطاعت قل، اونى سىلە احترام ايت دىمەكەر. خلق ھوما باشلىقلارنى ايزگى تاپوب «ياخشى» لقبى ايلە تلىقب ايتەرلەر، خانلەر ايسە تەمام تەمام ايزگىلەر درجەسىندە توتلور ايدى.

دقت بويرلسون: شول روح و شول قان اول زمان دن بو زمانغە قدر توركىلەردە سلامت قالدېنچە ساقلاىپ كىلمەكەدر. توركىلارنىڭ افراط درجەدە سادە كۆڭللى، اطاعتچى و اشانوچان، قولى و ھىلەگە آلدانوچان بولولرى شو بورنى روح و قاننىڭ اثرىدەر. توركىلارنىڭ ھەر قاچان باشلىقلارنىڭ اش و حركتلىرىنە آرتق تىلەمى، سالقن قان بىلەن گنە چىتىن قاراب تورولرى؛ تورەلرنى اوزلرىنە خەمت چى ساناماولرى؛ اوزلرىنىڭ تىوشلى حقوقلرىنى تورەلر اوزلرى تەلەب «بىرگەننى» كوتىپ، تىك كىنە تىنچ ياتولرى - بارىدە شو بورنى تونىق قاننىڭ اثرىدەر.

اول زامانلاردا باشلىقلاردا خلق نىڭ اشانچىن بوشقە و تايانچىن چىلىگە بىھرمەسكە تىرشور ايدىلەر. اوزلرىنىڭ نفس آرزو لرىنە اىھرمەسلەر، ھواى شھوانىلەرىنە اسىر بولماسلەر، ھەر وقت «ياخشى» لقبىنە مصادق بولۇپ قنە تورورغە تىرشور ايدىلەر. اول وقتەدە توركىلاردا آلدان، خىانت سوزدىن تانۇ، وعدەدن تايۇ، زورلىق و زومبولۇق اصلا يوق ايدى. خاننىڭ

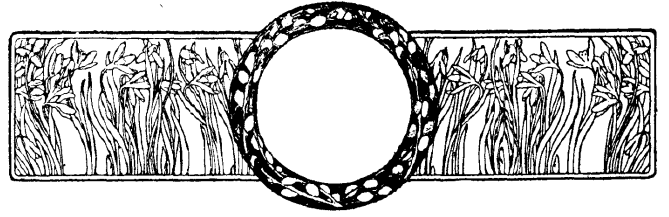
III

۱۸۹۶ نچى يىل «قازان» شەرىنە باردىغىمىزدا عبد القىوم ناصرى افندى يانينە كروب اوزاق وقت اوطوردىم. اوشبو وقتتە سويلەشەش سوزلارنىمىزنى دفتەرگە يازمىدۇم. لىكىن بو دفتەر، معلوم واقىدە قولمىزدا نىدى و كىر و قاينارمادى. شونىڭ ايجون اول حقدە تفصىلات و پىررگە اقتدارم يوق. خاطرەم قالغان ايسە قو باشنىڭ نورى كىمى باردىقى واسسىلىكى سونمىكىدە اولدىقى حقدەغى بختىدىر. بو طوغر و دە عبد القىوم افندى: «بىزنىڭ ابايلار، اوراق اوستىندە يولدىغى توزانغە كوملىگان ناوق يومر قاسىنىڭ اشارلىق درجەدە بولوب پشوو و پنى سويليلار ايدى، ايمىدى حاضرندە اسسىلىك اول درجەلرگە يىتىمى، بو سوزنى بىر وقت فن عالملىرى دە تصدىق قىلورغە تىوشلى. ايللىكتىرىق ياقىسى و كوچى ھەم دە ھىر بىر اوت اسبابى قو ياشىدىن آلنووى درسىت بولورغە تىوشلى» دىدى. اوزمىڭ بو طوغر و لردە تىجر بەم و اوقوغانم بولمادىقتىن بونىڭ سوزىنە تىجىب قىلوب دىڭلاب اوطوردىم. اوستىندە بىقاسب طشلى قسقىراق طون و آياغىندە، بەيلەگان آق اويوق ايدى خدىمكارى يمان تىللى بىر ماللى اولوب ھىر فوشقان يوموشىنە قارشى بىر سوز آيتەدر: ايدەن چوبلى و جىناقسىز ايدى. ديوارندە آصوب قو يىغان ايكى عدد شھادت نامەمى نىندى يازودر بار ايدى. خاطرەمە قالدىغىنە كورە، بو يازولر دارالفنون ادارەسى طرفىدىن بىرلەش ايدى. اوزى دارالفنون خدىمەتە ايدىكىنى و آنە افراط درجەدە كىتاب كولىگىنى سويلەدى. بو كوندە قولمە ايكى عدد مکتوبى و بىر عدد كىتابلىرى حقدە حساب يازووى سلامت ايكان. شونلارنى ادارەگە يباردىم. (مكتوبلارنىڭ بىرى ۱۸۹۵ نچى يىل ۲۴ نچى دىكاربەدە و ايكىنچىسى ۱۷۹۶ نچى يىل ۲ نچى فېورالە يازمىشدر). محمد كمال ولد مظفر «مالەز».

شورا: عبد القىوم افندى تاليفلىرى و قىمەتلىرى نە مقدار دە اولدىلىرى حقدە «آثار» دە معلومات يوق ايدى. شەمىدى محمد كمال افندىگە يازمىش مکتوبلارنى و حساب دفتىرىن اوشبو طوغر و دەغى نقصانمىزنى اكمال ايتىم مىسر اولدى. اىرلارنىڭ اسملىرىنى الفبا تىرتىبى ايلە يازوب اوزى تەيىن ايتىش حقدىرىنى دە اوز طوغر و لرىنە قوياز: ابوعللى سىنا ۴۵ تىن. اخلاق صغىر ۵ تىن. اخلاق كىبرى ۱۵ تىن. ارشاد اطبخە ۱۰ تىن (۱). الفبى ۱۰ تىن.

(۱) «اطبخە» سوزىنىڭ معناسى و استعمال ايدىلىش اورنى و ارمىدىر؟

• شورا •

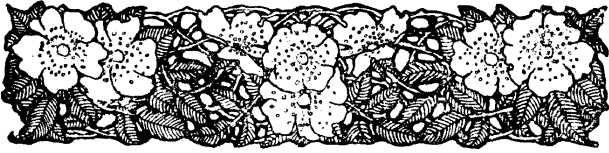
عبد القىوم افندى ناصرى حقدە خاطرەلر

II

قازان گو بىرناسى زوىە اويازندە «شردان» اسمندە اوچ قىرە اولوب بونلردىن بىرى روس و ايكىسى (يوقارى شردان، توبان شردان) مسلمان اولدىر. عبد القىوم افندى ناصرى ايسە «يوقارى شردان» اولدىن ايدى. ناصر ملا نىسلىدىن بو كوندە عبد الرحمن افندى ملا عبد القوى اوغلى سلامت اولوب قازان شەرىندە حكومت مکتىبلىرىنىڭ بىرنە تحسىل قىلور. عبد القىوم افندىنىڭ اگردە يازمە اىرلىرى و تارىخى كاتىدلىرى قالمىش ايسە اوشبو يكت قولمە قالمىش اولورغە تىوشلى؛ چونكە بو يكت آنىڭ اڭ ياقىن قارىداشلىرى. عبد القىوم افندىنىڭ يازمە و باصمە اىرلارنى بىر مقدار- ينى، اوزىنىڭ بىر طوغمەسىنىڭ اوغلى عبد المن افندى بن عبدالحى قولمە، كوردىكىم بار ايدى. عبد المن ايسە اوزىنىڭ خاتونى و بنت عمى خىمىرە بنت عبد القوى ايلە بىر كوندە وفات اولدىلر و بىرلىككە دفن ايدىلر (۱۹۰۹ نچى يىل ۲۵ نچى سىنتابردە). عبدالحى بن عبد الناصر، ياش وقتندە «مسقوا» دە صابون اشلب طوردىغىندە قازانسكى» دىە معروف اولمىش، اوشبو سببىدىن عبد المن افندى دە «قازانسكى» دىە مشهور ايدى. اما حقىقت حالە بونلر ناصر ملا فامىلىيەسىدىن اولوب «ناصرى» ايدىلر.

عبد المن قازانسكىگە يوقارىدە اسمى مذكور عبد الرحمن بن عبد القوى يالىڭىز وارث اولدىغىدىن جىمىع تركەسى آڭا تىدى. عبد المن افندى علم اهللى اولماسەدە كىتاب جىارغە ھوسلى ايدى و بىباتىق كىتابى بار ايدى. ياخشى ايكى يورتى قالدى.

عبد القىوم افندى بىزنىڭ كورشى اولمىزدىن و فدارمىزدىن اولسەدە طبيعتى صالقون اولوب كشى ايلە قاتشونى سويىمە دىكىدىن و ايكىنچى طرفىدىن اوزم دە قورصاوى، مرجانى، ناصرى مىثالندە علم و معرفت اهللىرىنى سويىمى طورغان ۱۹ نچى عصر شاگردلىرى جەلمەسىدىن اولدىغىدىن اختلاط قىلە المادم. ھادى طاھرى «بىكاترىنورغ»

شرق مسئلہ سی

بو کونگی بالقان و ماکیدونیا مسئلہ لری « شرق مسئلہ سی » نڱ بتون موضوعی اولدیغندن اوشبو حقده قسقه لقی ایله اولسه ده بر ایکی جمله یازارغه لزوم کورله در. « شرق مسئلہ سی » نڱ فایو عصردن اعتبارا باشلانیدیغی معلوم اولماسه ده، حقیقتی و بوندن مقصود نه شی ایدیکی معلومدر. « شرق مسئلہ سی » ایکی دورگه آیرلور. برنچی دوری تنازع بقا (دنیاده یاشامق و خواجہ لقی قیلماق) حقنده شرق ایله غرب خلقلرینڱ بر بری ایله نزاع قیلشمه قلدندن عبارت اولوب، ایکنچی دور ایسه وطن و ملیت نزعندن عبارت اولمشدر.

شرق ایله غرب، یر و اقلیم، توپراق هم هوا اوشنداق تربیه و عادت، تل و نسب، طبیعت و اخلاق جهتندن بر بوندن فرقیلدر. اوشبو جهتندن بونلر بر بری الفتسز اولمشلر و بو الفتسزلیک بیک ایسکی زمانلردن اعتبارا دوام ایدوب کیلمشدر.

شرق، دینلر منبعی گنه توگل بلکه مدنییت منبعی ده ایدی. غرب خلقی جاهل حتی وحشی اولدقلری بر وقتده شرقده مدنییت، علم و معرفت اوزینڱ نورلرینی ساچوب طورر ایدی. ایسکی مصریلر، بابل و آثوریلر، اوز زمانلرندہ علم و هنر هم ده مدنییت خواجہ لری اولمشلردر. اوشبو دولتلر فارتاپوب ضعیفلندیکلرندہ غربده «یونان» دولتی طوغدی، لیکن بونڱ آناسی، شرق مدنییتی ایدی. ضعیفلنمش شرق دولتلری اورنینه ده فارس (ایران) دولتی ظاهر اولدی. بوندن صوڭ یونان دولتی ایله فرس دولتی آراسنده رقابت حکم سوردی و بونلرینڱ نزاعلری کوب زمانلرغه صوزلدی، گاه غالب و گاه مغلوب اولوب طورر ایدیلر واقعه نڱ تفصیلی اوزوندر.

بتون دنیاهه اوزلری خواجہ بولماق قسدی ایله چیقارمش دعوالری سببندن یونانلور ایله ایرانلور آخرده اوزلری حالسزله نوب طوررغه مجبور اولدیلر. بو وقت، اوزاق شرق طرفندن یاش و جسارتلی بر قوم قالقوب چیقدی. بونلر ایسه هون (تورک) لر ایدی. اوشبو

انموذج ۴۰ تین. اوتوز وعظ ۸۰ تین. ایچک ۱۰ تین. تربیه ۵ تین. تواریخ انبیا ۲۰ تین. تواریخ روس ۱۰ تین. جغرافیای صغیر ۲۵ تین. جغرافیای کبیر ۱ صوم ۲۰ تین. جواهر الحکایات ۵۰ تین. خواص نباتات ۸۰ تین. زراعت علمی ۱۰ تین. فواکه الجلسا ۳ صوم. فابوس نامه ۵۰ تین. فرائت روس ۱۰ تین. فرق وزیر ۴۵ تین. قواعد کتابت ۱۰ تین. قواعد لسان عرب (بونی یازغانده حقی معلوم بولماغان) کالیندار (۱۸۹۶) ۱۰ تین. نچی یل) ۲۰ تین. لغت روس ۱ صوم ۴۰ تین. لوجه تاتاری ۱ صوم. منافع اعضا ۲۰ تین. نمونه ۷۰ تین. هندسه ۲۵ تین. بونده مذکور کتابلرینڱ عددلری ۲۷ و حقلری معلوم بولغانلرینڱ صومالری ۱۳ صوم ۲۵ تیندر.

هم سؤال

- (۱) نرنڱ « ابتدائی » اسمنده بولغان « ملی » مکتبلر مژدن اصل مقصود نیندی نرسه بولورغه تیوشلی؟
- (۲) اصل مقصودغه باروب یتو طوغر و سنده الڭ الوغ رولنی اوینا و چیلر، معلملرمی یا که کتابلرمی؟ مثلاً: « اقتدارسز معلملر ایله یاغشی کتابلر » یا که « بوزوق کتابلر ایله اقتدارلی معلملر » بولغان صورته مقصدغه ایرشو ایچون فایوسی بیگره که کوچلی مانع بولادر؟
- (۳) مقصودغه طوتاشماق ایچون، درس کتابلرینی برله شدیمک ضرور بر اشمی یوقسه کتاب اختیار قیلماق ماده سی معلملرنڱ اوزلرندہ بولوب هر کم اوزی موافق کورگان کتابینی اوقوتماق فائده لیمی؟

* *

اوشبو سؤال حقنده جواب یازمقلرینی « اصول جدیدہ » مکتبلرندہ معلملک قیلوب اوزاق تجربه کور و چیلردن، حکومت مکتبلرینڱ یوفار ولرندہ هم ده « اوچیتلسکی اینستیتوت » ده اوقوچی اوز شاگردلر. مژدن، « اوچیتلسکی اشقولا » دن مأذون اولوب رسمی ابتدائی مکتبلرده کوبمی آزمی اوچیتلک خدمتی قیلوب طور و چیلردن اوتنه مز. اوقو چیلریمز بو سؤال. لمزنی اوشبونده یاد ایدلمش حرمتلو ذاتلرغه ایرشدر سدلر و جواب یازولرینه سبب بولسه لر الوغ مرحمتلرندن سانالور ایدی.

اداره .

فنی روشدە تەدقیق قیلوچیلر بونلارنىڭ اوشبو اقلیملردە حکومت سورگان کونلرینی باز کونندەگی تاشوغە اوغشا- تورغە مجبورلردر. بر وقت شاولاب طوردیلردە بر آزدن صوڭ حتی احمد باى قدر اولسون اسملری وخیرلی اثرلری فالمادیغی حالده یوغالدیلر. علملی، مدنیلی، سودا وهر تورلی صناعت ایله مشغول، عالی طبیعتلی و اخلاقی اولان باغار تورکلرینی واتدیلر بمردیلردە آنلر اورینده اوشبو کونگی روسیه دولتینه نیکز صالحوب میداندن چیقند- یلر. هر حالده تدبیرسزاسکلری سببندن حکومتلری پایدار اولمادی، بابالرمز اولان بلغار تورکلرینىڭ قول کوچلری ایله سالنمش «سرای» شهرینی ده یهروب تاش اوستنده تاش قالدیرمازغە سبب اولدیلر. حالبوکه بو شهر اوزلرینىڭ پایتختلری ایدی. آخر وقتلردە اوزلرینی کومارلك اولسون ملکلى فالمادی.

شونىڭ ایچون غرب خلقلرینىڭ کوزلرینده چوب بولوب وهر وقت کیفلرینی بوزوب طوروچی خلق، یالکیز عثملى تورکلری گنه اولمشدر. اولنگی وقتلردە غرب خلقلرینده بونلرغە قارشو طورلوق افتدار یوق ایدی. شونىڭ ایچون «شرق مسئلهسى» اوستکە چیقمادی. لکن صوڭ وقتلردە بونلردە یاڭى بر مدنیت ظاهر اولدی و بو مدنیت سببندن بو کونگی اروپا حکومتلری تشکیل فیلیوب مملکتلر یاڭى حالارگە کردی، اما تورکیه ایسه بالعکس ایسکی حالینی صاقلاب کیلدى و لازم یلرینی توزه توب طورمادی. تعمیر ایدلماش بنالرنىڭ نصیبلری، قاپچان بولسه ده بر وقتده ایشلوب توشمک و یقلمق ایدیكى معلوم.

اوشبو حاللر نتیجەسى اوله رق غرب خلقی، تورکیه دولتینی سیاسی خریطه دن توشورگە و هیچ اولمادیغنده اوروپادن طغزلاب چیقارغە فرار و برمشدر. بو کونگی «شرق مسئلهسى» ایشته بوندن عبارت.

غرب خلقی، اوز آرالرنده اولان نزاعلرینده فانتولیک و پروتستانلق، نمسه و اسلاوانلق، ساقسون و لانینلق کبی نرسه لرنی آلفه قویسه لردە شرق خلقی ایله نزاعلاشقلرینده عوامنىڭ حسیاتینی حرکت کە کیتورمک ایچون اولسه کیرهک «خرستیانلق» نى آلفه قویالر. صوڭ وقتلردە اوزلرینده قارشو اولان هجوملرنی تورکیه، وطن هم ناموس صاقلامق اسمی ایله مدافعه ایتدیکنده، هجومچیلر ایسه «دین» اسمی ایله یورمشلردر.

بوندن باشقه، غرب خلقينىڭ احترام ایتمکده اولان

نورکلر، چین دولتینی فتح ایتدیلر ایسه ده قارنلرینده صیمادی، شونىڭ ایچون بونده حکومت سوره آلمادیلر و غرب طرفینه یونالوب ککیندیلر، اورال وولغا بویلرینده برله شدیلر. «بلغار» شهرینی و بلغار حکومتینی تأسیس قیلوچیلر بونلردر. اوشبو نورکلرنىڭ بر قسمی دونای بویلرینده واروب چیقدیلر و غرب مملکتلرینی ضبط ایتدیلر، فرانسیه حتی ایتالیا مملکتلری بونلرنىڭ قول آستلرینده کرمش ایدی. لکن بونلرنىڭ هنرلرندن درس آلمش غرب خلقی اوز مملکتلرینی کپرو قایتاروب آلدیلر، هون (نورک) لردە نارالوب بتدیلر.

صوڭره جزیره عربده اسلام ظاهر اولدی. مسلمانلر شرقده اولان ایران و روم دولتلرینی فتح ایتدیکلریندن صوڭ غرب خلقی اوستینه یوردیلر، اسپانیانی و فرانسیه نىڭ بر قسمینی آلدیلر. بو حالنی کوردیکلرینده غرب خلقی جان آچیغی ایله اوزلرینی مدافعه قیلورغە ککرشدیلر و نهایت شرق (اسلام) عسکرینی توفتارغە و غائب ایتمش مملکتلرینی آزالاب آزالاب قایتاروب آلورغە موفق اولدیلر. شرق خلقلرینی (مسلمانلرنی) اوز مملکتلریندن تمام چیقاردیلر. و بوندن صوڭ کوکللری اوسسوب اوزلری هجوم قیلورغە باشلادیلر و بر وقت «دین صوغشی» اسمی ایله اسلام مملکتلرینده بلا دگزى اولوب آغوب کیلدیلر. اوشبو سفرلرینده غرب خلقی اوست اوستینه هجوم ایتدیلر ایسه ده سوریه ایله مصر دن باشقه مملکتلرگە کوب ضرر کیتوره آلمادیلر. ضبط فیلمش یلرلرینی ده قوللرینده طوتارغە کوچلری یتما دیکندن ناشلاب اوز یورتلرینده قایتوب کیتدیلر. اوشبو وقتده اورتا آسیان عثمانيلى تورکلری ظاهر اولوب آتلیرنىڭ باشلارینی غرب جهتنه یونالدیرمش اولدقلری چالده طوتاشدن غالب اولوب طوردیلر. استانبول و باشقه الوغ شهرلرنی برر برر ضبط ایتدیکلریندن صوڭ، آفستریاننىڭ تختگاهى اولان «ویانه» شهرینىڭ قاپقاسینه کیلوب توفتالدىلر.

تورکیه، اڭ منبت مملکتنى ضبط ایتدی و اڭ گوزل و مرکز اولغان بر شهرنی اوزینه تختگاه قیلدی. آسیا ایله اوروپا حتی آفریقانىڭ کوب قسملرینده حکم یور- نورگە باشلادی.

چنگیز بالالری بر وقتلر شرق طرفندن ککیلوب اوروپانىڭ یوره گینه کردیلر ایسه ده بونلر حقیقت حالده ادره سز، هوائی و ییل قوار آدملر ایدی. علم ناریغنی

تربيه و تعليم

معارف اشى

I

سوز باشى اورنينه

مېنىم توب مقصودم ھم چن كوز نكگان نقطه «تربيه و تعليم حقنہ ياڭا آغوم» وياڭا بوللارنى بيان بولسەدە، مقصودنى آچقراق كورسەتۇ، يازولاچق نەرسەلەر ايچون مېنىت توپراق حاضەرلو نېتى بېرلە، مسئلەنى كېڭرەك فالېقە قويۇپ، كوبرەك «معارف اشى» حقنە سويلەرگە ھم باشدە، روسيەدە ابتدائى تعليم ھم آنڭ تارىخى حقنە بىر آز يازۇپ، چىت مەملىكتەردە ابتدائى تعليمنىڭ عمومىي حالىنى بيان ايلە، روسيە و چىتلارنى چاغشەروب فارارغە تيوش تابىلى.

II

روسىيەدە ابتدائى تعليم تارىخى ھم آنڭ حاضەرگى حالى.

روسىيەدە ابتدائى تعليمنىڭ نېگىزى فقط ائىپىراتور آلېكساندر II نچى ريفورمالرى بىرلەگنە باشلانا. آندىن ئلوك روسىيەدە ابتدائى تعليمنىڭ توڭل جسمى، اسمىدە يوق دېسەنگە يارارلىق. چونكە كرىستيانلارنى آزاد ايتوگە قىر، پومىشچىكارنىڭ جبر و ظلمى آستىدە ايزولە، تىرك اورنە يورنلە تورغان كرىستيانلارنى اوقوتو توغروسندە فايغروچى برەودە يوق ايدى. كرىستيانلارنى اوقوتو اشى باشقە اشلردەى تمام پومىشچىكلەر فولينە بېرلۇپ، اوقوتو و اوقوتماو بتونلەى، الارنىڭ اختيارندە ايدى. چونكە آلارنى مەكتەب آچارغە، اوز قىلارنىڭ بالالارنى اوقوتوغە ھېچ كىم كوچلەمى - بىو اش آلارنىڭ توگەل اختيارلارندە ايدى. فقط ائىپىراتور آلېكساندر II نچى نڭ ۱۸۵۵ نچى يلك تىختە اوتورووى ايلەش بىر آز باشقارا. حررەك روحدە تربيه كورگان ائىپىراتور آلېكساندر II نچى، ياش فوت، ياش غيرت بىرلە اشكە يابشۇپ، باشقە ئلە نىقدىر ريفورمالرى آراسندە معارف اشىنىدە بىر آز يولغە قويا باشلى.

۱۸۵۶، ۱۸۵۹ نچى يىللردە سىبىر، قافقاز ھم باشقە برەر باق ايچون مەكتىلەر حقنە زافونلەر اعلان ايتولۇپ،

نەرسەلرى روحانى و معنوى شىلەر توڭل بىلكە ظاهرى نظاملەر و مادى «كوچ» در. خواھ معنوى كمالاتلرى اولسون و خواھ اولماسون «كوچ» لى خلق آنلەر قاشندە محترم اولۇپ ھەر وقت «كوچ» لى قوملەر ايلە دوست طورلار و آنلەر ايلە نېچوك بولسەدە كېلىشورلار. اگردە مسلمانلاردا مادى كوچ اولسە ايدى، غرب خلقندن ھەر وقت احترام كورمىش اولورلار و «شرق مسئلەسى» اسملى نزاع آرادن كوتارلمىش حتى كە بتونلەى اونوتلمىش اولور ايدى. لېكن بختسزلك گە قارشو مسلمانلار «مذھب» لرگە آيرالمق و بر مذھب اهللرى ايكنچىلرى ايلە دعوالاشمق كېى الله ھم رسولى رضا بولمەچق شناعتلەر ايلە مېتلا اولدىلەر. شافعيلەر ايلە حنفيلەر بىر بىرىنىڭ مسجىدلارنى ياندىرمق كېى رذالتلرگە توشدىلەر، حنبىلەر ايلە باشقەلەر، خلافت يورنى اولان «بغداد» اورامندە صوغشدىلەر و دشمنلرى ضررىنە كوچ حاصل بولسون ايچون حتى رمضان شريف روزلارنى بوزۇپ آشاب ايچوب يوردىلەر. بىك كوپ شىخەر، اوزلارنىڭ مريدلرى ايلە مسلمانلارغە ھجوم ايتدىلەر. ھەر وقت و ھەر اورندە مسلمانلار اوزلرى مذھب نزاعى ايلە ايسردىكلارندن بىر بىرى ايلە صوغشوب، بىر بىرىنى اسىر قىلدىلەر، معصوم بالالارنى و اوزلارنىڭ مسلمان قارىندالار شلرى اولان خاتون قىزلارنى صارق و صير اورندە بازارغە يورتوب ساتدىلەر. مذھب نزاعى سېنىدىن اوز اوستلارنىنە «ھولاكو» نى چاقىروب كېتوروب اوز اوزلارنى ايزدردىلەر، خليفەلارندن و حكومتلارندن آيرلدىلەر. مسلمان دىناسىنىڭ چىتلىرگە اوپكە قىلورغە حقى يوق. اسلام اوستىنە كېلىش بىتون فلاكتنىڭ سېچىلرى اوزلرىدەر. اسلام دىناسى طشقى دشمن ايلە توڭل، بىلكە ايچكى دشمن طرفندن ھلاك اولدى. باشىنە بو روشلى فلاكت ياموش بىر ملتدە نېندى كوچ بولسون، بىر بىرىنىڭ قانىنە صوصامىش قوملەر نېچوك ايدوب باشقەلارنى دفع قىلە آلسونلر و بوندى خاقلارنىڭ چىتلەر قاشندە نېندى حرمتلرى بولسون، بوندى ملتلارنى كەلەر اعتبار ايتسون و كەلەر آراسندە سوزلرى يورسون؟ «يدى باجانى بىر بورى آشاعان» دىدىكلارنىڭ مصداقى اوشبودر. ايمىدى مادى كوچدىن محروم قالدقلىرى سېنىدىن بو كوڭگى مسلمانلارنىڭ «شرق مسئلەسى» نى اوزارنىنە فائىدەلى روشدە حل قىلورلىق اقتدارلرى يوق. تقدىرلارنى ايسە كوچلارنىڭ مرحمتلارنىنە باغلانمىشدر.

برر یل «تجر به» قیلنغاندن صوڭ کوب پر لری اوزگار تلوب، دخی ده «تیوشلی» یولغه و ایسکی حالگه فاینارلغان بولور ایدی، لکن شولوق یلده، شولوق یوفاریده کورسه تلنگان مجبوریت برله، بغاودن قوتلغان کورستیانلرنی حکومت گه مخالف حرکتده بولغان فرقه لر نڭ «یامان» تأثیرندن صاقلار ایچون، اشنی حکومت فاشنده اشانچلی کشیلر قولینه تابشرو نیتی برله، ۱۹ نچی فیورال آفت سنندن قالا، امپراتور آلکساندر II نچی نڭ ایڭ زور ریفورمالرندن سانالا تورغان، یاژروپای روسی نڭ ۳۴ گو بیرناسنه، «زیمستوا» یاصالورغه زاقون چغا .

۱۸۶۳ نچی یل زاقونی بوینچه زیمستواغه خلق آراسنه معارف تاراتو اشی برله شغللانو وظیفه سی یولکه تلمه سه ده، عمومی آغومتڭ کیدیشی بوینچه، زیمستوالر معارف اشنده بیک زور رول اوینی باشلیلر. ۱۸۶۴ نچی یل زاقونی بوینچه زیمستواغه: «خلق آراسنده معارف تاراتوده حکومت گه بولوشلق فیلو، یاردم ایتوشو هم زیمستوا حسابنه آچلغان مکتبلرنی زاقونده کورسه تلنگان یول برله گنه اداره فیلو هم قاراشو» حقی غنه بیرلنگان ایدی. حاصل، زیمستواغه تله سه معارف اشی برله برده شغلله نماسکه ده ممکن ایدی .

اوزاقلامی حکومت نڭ زیمستوا تشکیل ایتوده اویلاغان فرضلری بوشقه چغا باشلی. زیمستوالر نڭ معارف اشینه فانتشوارینه تورلیچه کیرته سالورغه هم اورنی برله تمام منع فیلورغه مجبور بولنا. لکن کیرته سالنووینه قارامی عمومی آغوم اوز یولنده برده طوقتامی بارا؛ زیمستوالرده کوندن کون اشلیکلی، توغری فکرلی اعضالرنڭ کوبایووینه متناسب، زیمستوالرنڭ معارف اشینه فانتشولری ده زورایا هم آفرون آفرون غنه ابتدائی تعلیم اشی زیمستوالر قولینه کوچه . ۱۸۶۵ نچی یلدن اعتبارا حکومت نڭ عوام مکتبلرینه قاراشی دخی اوزگاره توشه، حکومت آلاردن شیکله نه باشلی. مکتبلر نظارتینی روحانیلر قولینه بیرو فکری حکومت اربابی آراسنده ینده قابارا .

۱۸۶۶ نچی یلده عوام مکتبلرنده استعمال ایدله تورغان اوفو کتابلرن قاراب تصدیق ایچون مخصوص سینزور وجودگه کیتروله. ۱۸۶۹ نچی یلده عوام مکتبلری ایچون اینسپیکتورلر تعیین ایتوله باشلاب، هر بر زیمستوالی گو بیروناغه برر اینسپیکتور قویولا. ۱۸۷۴ نچی یلده ابتدائی عوام مکتبلری حقتده «یاڭا زاقون چقارلوب، ابتدائی مکتبلر اشن قاراو، آلارنی «تیوشلی» بر یول برله گنه

۱۸۶۱ نچی یلده روسیه ده مکتبلر آچوغه پلانلر تزو ایچون فرمان عالی برله بر کامیتمیت تشکیل ایتوله. بیگره ک ده ۱۸۶۱ نچی یل ۱۹ نچی فیورال فافتاسی اشنی کیکایتوب، شول آفت نڭ وجودگه چغووی ایچون کوب خدمت و کوب کوچلر قویارغه یول آچلا .

۱۹ نچی فیورال آفت سی برله فار مالنی فللقدن چقارلغان برنیچه میلیون کورستیانلر نڭ اوقو اشلری توغروسنده اویلاارغه، انی یولغه سالورغه هم شول حقتده کوب زاقونلر توزوگه مجبوریت کوریل. ۱۹ نچی فیورال آفت سینهنه قیدته یوروگان، اول وقتقه قدر خلقغه فائده کیمتررگه یول تابا آلمایان کوب ذاتلر ۱۹ نچی فیورال دن صوڭ وطنلرینه، روسیه گه فایتوب خلقنی اوفوتورغه یابوشالر. ۱۹ نچی فیورال آفت سن وجودگه کینورده طرشقان روس ادیب ومحررلری اوز غلبه لرینه فوانوب، ینده ده جدی ره ک آدوملر آتلارغه اویلاب تش طرناقلری برله اوفو، اوقوتو اشینه یابوشالر. شولوق یلنی مشهور حکیم لیف طالستوی ده چیت مملکتندن فایتوب تیره یاغنده مکتبلر آچوغه کرشه و «یاصنایا پوله نا» اسملی تربیه و تعلیم گه دائر بر ژورنال ده چقارا باشلی .

لکن بو نه ملی فرضلر و بو یاقنی کورنشلر اوزافغه بارمی قویاش چغشنده تورلی بلونلر اوینی باشلی. آلکساندر II نچی ده یاقینلر یڭ تأثیری سببلی تورلی تردد وشبهه لرگه توشوب، ایسکی «خطا» لرینی تیزگنه «توزه - تورگه» یابوشا. ۱۸۶۲ نچی یلده نوق حکومت اوز اشندن شیکله نه باشلی وشونڭ ایچون بر آغه، بر آرطقه آنلارغه طوتونا. شوشی یلده مکتبلر ایککیگه بولنه: روحانیلر فاراماغند بولغان مکتبلر آنلر قولنده قالدرولوب، معارف ناظرینه روحانیلر یارده می برله گنه و آلار آرقلی غنه تورلی ابتدائی مکتبلر آچوغه رخصت ایدله. بو فرمان برله معارف ناظرینی اوفو اوقوتو اشن اداره فیلوده برنچی باسقچغه توشله .

شولوق ۱۸۶۲ نچی یلده بتون یکشنبه مکتبلری، اوفو یاشندن اوتکان کشیلرنی اوفوتو ایچون آچلغان اوفو اورنلری تمام یابالار. شولا یلده پومیشچیکلر فاراماغندن چققان برنیچه میلیون کورستیانلرنڭ اوفو اوقوتو اشلرن نیچوک بولسه ده بر یولغه سالورغه تیوش تابلوب، ۱۸۶۴ نچی یلده «ابتدائی عوام مکتبلری حقتده» اسملی برنیچه ماده دن عبارت بر زاقون توزوله. شول زاقون برله گنه روسیه ده ابتدائی تعلیم گه نیگر سالونا. بو زاقون

يىل طولغان بولسەدە، بو تفتيش نىڭ كورسەتۈنچە، ھەمە ۋىدومستۋالرىغە قاراغاندە زىمستۋاننىڭ مەكتەپ اشئدە آلدە ايكانن كورەمز.

شولوق تفتيشنىڭ كورسەتۈيىنە قاراغاندە ۵۹ گوبىرنادە ابتدائىي تەلىم اىچون بارلىقى ۱۵۵،۱۵۸،۶۰ صوم آفچە طوتولغان، جان باشىنە ۹۱% تىن توشە. بو سوماننىڭ ۵۳% پىر وتسىنتن زىمستۋا، ۳۳% پىر وتسىنتن اول خلقى اوزى، ۶% پىر وتسىنتن چاستنى كشىلر، ۳% پىر وتسىنتن تورلى منبىلردن آلىنوب، قازنا طرفندىن فقط ۲% پىر وتسىنت غنە طوتولغان. تورلى ۋىدومستۋالرنىڭ طوتقان مصارفلرن بو طرىقە صزوب كورسەتۈرگەدە مەكەن : زىمستۋا 53,2%

اول خلقى	33,7%
چاستنى كشىلردن	6,4%
تورلى منبىلردن	3,7%
قازنادن	2,1%

كىرەك مەكتىلر آچودە وكىرەك ابتدائىي تەلىم بولئدە آفچە طوتودە اىڭ كوب اشلەوچى، اىڭ كوب آفچە صرف فىلوچى فقط زىمستۋانغە ايدوگن بو صزفلر بىك آچق كورسەتە. ۱۸۸۰ نچى يىل مەكتىلر تفتيشنىڭ نىتىجەلرى ھكومتنى قورقوغە توشرە باشلى. زىمستۋا وانىڭ آرتئدە نوق ھركت ايتوچى اول خلقىنىڭ ابتدائىي تەلىم اشئدە ھر جھئدىن بو قدر جدىت كورسەتۈلرئى تىرىك ايتوب، آلاىغە مەكەن قدر بولوشاسى اورئدە، ھكومت آلاىغە قارشى توشە.

۱۸۸۰ نچى يىلدىن اعتبارا روسىدە ابتدائىي تەلىمنىڭ قارانغى كونلرى باشلانا. اىمپىراتور آلىكساندر II نچى نىڭ ۱۸۸۱ نچى يىلدە وقتسىز اولووى ايلە اشلىر دغى بايتاغوق اوزگەرە. موندە، «ابتدائىي مەكتىلر آرقلى خلق آراسىنە مەعارف تاراتو فكىرى بولمى تورغان بر خيال، فرض غنە اول» دىب اعتقاد ايتوچى ھم اوزىنە شونى مسلك ايتوب طوتوچى پايدانوستسفى كىبى كشىلر اوفو- اوفوتو اشئن ايلەندەرە باشلىلر.

۱۸۸۴ نچى يىلدىن باشلاپ يەنەدە ئلىگى ايسكروب بىتكان مسئلەر مەعارف اشئن بىتونلەى روحانىلر نظارتىنە تابشرو مسئلەسى - قوزغاتولا. بو وقتدە، خلق نىڭ مەعارف اشئدە اىڭ زور رول اوينوچى پايدانوستسفى كىبى كشىلرنىڭ تاثيرى برلە، روحانىلرنىڭ كويىدىن اوبلاب كىلگەن فرضلرى آفرتون - آفرتون غنە وجودگە كىترولە باشلى.

آلوت بارو، گوبىرنالردە گوبىرنسكى پرىدۋودىتل دۋرا- نىستۋا ھم گوبىرنسكى اوچىلىشنى صاويت، اوبازلردە - اوبزىدىنى پرىدۋودىتل دۋرانىستۋا ھم اوبازنى اوچىلىشنى صاويت قاراماغىنە تابشرو ولا. عوام مەكتىلرئى ھم مەعارف اشئن يامان تاثيرلردن صافلاونى دۋورانلرگە تابشرو برلە گنە ھكومت اوزىنى بر آز طنچلاندرە ھم شول طرىقە غنە ھكومت عوام مەكتىلرئى، عوموم روسىدە مەعارف اشئىنى «تېوشلى» ازگە صالورغە موفوق بولا. بو كوندەگى «ابتدائىي عوام مەكتىلرئى» ھقئدەغى ھر بر زاقونئدە شوشى ۱۸۷۴ نچى يىلدە چىقارلغان پراۋىلالرنىڭ روحى صافلانا. ۱۸۷۴ نچى يىل زاقونى صوگى كوندە تىرتىب ايتولگەن ھەمە مەكتەپ زاقونلرئىنە نىگىز بولب خدمت ايتە.

زىمستۋالرنىڭ مەكتىلر اشىنە قاتشووئىنە نىقدىر كىرتە صالسىلردە، بىتەمس - توكەنەمس كوچلى، غىرتلى، جدىتلى، طرش زىمستۋا اءزالرنىڭ خدمتلىرنىڭ ئەرەسى بىك آز وقت اچئدە كورنە باشلى. ۱۸۸۰ نچى يىلدە روسىدە بىرنچى مرتبە اولەرق ياۋروپايى روسى نىڭ ۶۰ گوبىرناسئدە ابتدائىي عوام مەكتىلرئىنىڭ ھالى، ابتدائىي تەلىم اشى نىكىشرولە. بو تفتيش - پىر بىپس نىڭ نىتىجەسى موندە نىنى كورسەتە: شول ۶۰ گوبىرنادە بارلىقى ۲۲،۷۷۰ ابتدائىي عوام مەكتىبى بولوب، آلاردن ۴،۶۲۲ سى ۱۸۶۱ نچى يىلدە قدر آچلغان، ۱،۹۸۴ سى ۱۸۶۱ نچى يىلدە ۱۸۶۳ نچى يىل آراسئدە آچلوب، ۱۸۶۴ نچى دىن ۱۸۷۰ نچى يىلدە قدر ۱۴،۴۶۶ مەكتەپ وجودگە كىلگەن بولە.

بو مەكتىلردن ۹۱۰۸ سى، ياكە ۴۰ پىر وتسىنتنى زىمستۋا طرفندىن، ۸۶۷۴ سى، ياكە ۳۸ پىر وتسىنتنى اول خلقندىن، ۳۱۸۲ سى، ياكە ۱۴ پىر وتسىنتنى ھكومتدىن، ۱۰۶۲ سى، ياكە ۵ پىر وتسىنتنى روحانى ادارەدىن، قالغان ۷۴۱ مەكتەپ ياكە ۳ پىر وتسىنتنى بولاي چاستنى كشىلر طرفندىن آچلغان ايدى.

۱۸۸۰ نچى يىلدەغى تفتيش بوئىنچە فايسى ۋىدومستۋاننىڭ كوبو ابتدائىي مەكتىبى بولغانلغىن آچق بىلدرر اىچون موندە بولاي صزوبدە كورسەتۈرگە مەكەن.

۳۰%	۵۰%	۱۴%	۳۸%	۴۰%
زىمستۋان	اول خلقى طرفندىن	مەعارف نظارتىدىن	اول خلقى طرفندىن	زىمستۋان

۱۸۸۰ نچى يىلدە زىمستۋا تاسىس ايتلوگە فقط ۱۵ كە

شول طريقه «عمومى تعليم» مسئلەسى حاضرگە حل قىلونا
آلمى قالدى.

ابتدائى تعليمنىڭ روسيەدە حاضرده نى حالده ايدوگن
بلور ايچون ۱۹۰۶ نچى يىلدە معارف ناظرىنىڭ دولت
دوماسىدە كىترگان، كورسە تىكان صفەرلى كافي دىب بىلەم:
روسىيەدە بارلىقى ۱۴۱ مىليون جان بولغان؛ موندن ۱۲،۷۳۶،۰۰۰
اوقو ياشىدەگى بالالار، اول بالالاردن بو كوندە فقط
۷،۳۰۰،۰۰۰ غنە مەكتەپە اوفى، اما فالغان ۷،۳۰۰،۰۰۰
بالا اوقودن محروملر. چونكە آلاغە مەكتەپ يىمى؛ ۷،۳۰۰،۰۰۰
بالا مەكتەپسز. ئەيتورگە گنە يىنگل بيت!
۵۰ بالاغە بىرگنە مەكتەپ سالغاندە ياكئادن ۱۴۶،۰۰۰
مەكتەپ كىرەك بولا.

بو صفەرلى ۱۹۰۶ نچى يىلدە كورسە تىلگان بولسە دە
صوڭقى آلتى يىل اچىدە دە ئىللە نىندى اوزگارشار كوتارگە
يارامى. ھەماندە شولوق مەكتەپسزلىك، شولوق اوقى يازىلماسسزلىك.
۱۹۱۱ نچى يىل ۱۸ غنواردە يالغان مەكتەپ پىروپىيىسىنىڭ
ھسابى بو كوندە تمام اعلان قىلىنوب بتمەگانلىكىن روسىيەدە
ابتدائى تعليمنىڭ حاضرگى حالن تىوشلى عددلر ايلە كورسە توب،
تفصىلىي صورتدە بيان ايتونى ايكنچى وقتغە قالدروب،
حاضرگە يوقار يىدە يازغانلر بىرلە سوزمنى بترەم.
خليل ابوالخان.

مەكتەپ مسئلەسى .

(صوڭ تابلرلى)

«بوغروسلان» شورتدە «مەكتەپ ھقتەغى مشاورە» مجلسىنە باغشلىم

روسىيە مەسلمانلرىنىڭ يارق طاغاراغى مەكتەپ مسئلە
سىدر. بو بابدە كۆبىي مقاله يازلەمادى، كۆبىي قارا
توگلمەدى، كۆبىي ايسەبلەر، پلانلار فورلەمادى؛ ... لىكن...
طاغاراغى ھەمان يارق كۆيىنچە .
حاضرگى مەكتەپلر بىز بىلكە آقتىق كۆنلرن كۆرەلردى،
شونىڭ اوجون بىردن حاضرگى مەكتەپلر بىزدن مەكەن قىدرى
كۆبرەك فايدە كۆرۈپ قالدورغە كۆبرەك، ايكنچىدىن، ھكو-
متدن تىلەگان مەكتەپنىڭ روحى ھقتە اوزىمىز بىر نەقشەغە
جىولورغە كۆبرەك .

ھەمە اورندىدە مەكتەپلر بىزنىڭ ئىمەسزلىگىدىن شىكائىتلر
ايشىتلە: بونىڭ سىبىن - مەدرسەلر بىزنىڭ ھەم آندە اوفوتوچى
مەلملرنىڭ مادى جەتتى تەمىن ايتىلمەگانلىگىدىن، مەكتەپلر بىزنىڭ
پروغراممى ناچارلىغىدىن كۆرەمىز.

شول يىلدە «چىركاۋ مەكتەپلىرى» توغروسىندە مەخسوس پراۋىلا.
لر توزولوب، آلاز ايچون معارف ناظرىنى اسەيتاسىدىن
بىر نىقتىر آقچەدە بولنوب آلونا. ھەم صوڭقى يىلدە چىركاۋ
مەكتەپلىرى ايچون اسەيتا طريقىچە مەخسوس آقچەلر تەيىن
ايتولە باشلى. يىلدىن يىل چىركاۋ مەكتەپلىرىنە تەيىن ايتولە
كىلىگان سومانىڭ زورايووى بىراىرندە معارف اشىن روحانى
ادارەگە تابشرو فىكرى كۆچەيە بىرە ھەم اول طرفدەغى
كىشىلرنىڭ كۆكۈللىرى اوسكاندىن اوسە. ھتى ۱۸۹۴ نچى يىلدە
ايمپىراتور آلېكساندر III نچىنىڭ اولووى بىرلەدە بو خيال
ھكومەت اربابىنىڭ باشلردىن چىقىمى. ۱۸۹۹ نچى يىلدە عوام
مەكتەپلرن ادارە - فاراۋ اشىن زىمەستۋالر قولدىن تمام آلو
توغروسىندە بىر دافلادىنى زاپىسكادە حاضرلەنە.

۱۸۹۳ نچى يىلدە قدر معارف اشىنە بىگوك فانتوشى
كىلىگان كۆبىرىنسكى زىمەستۋالرنىڭ ۱۸۹۳ نچى يىلدىن ايتبارا
اوقو - اوقونو اشىندە جدى ھركەتگە يابوشوب اويازنى
زىمەستۋالرىغە بولدىر آلمى تورغان كۆب زور - زور اشلىر
باشقارونى اوز اوستلرىنە آلولى بىرلەگنە، بىر ياقىدىن،
نىگى زاپىسقادە كورسە تىلگان فىكرنىڭ وجودگە چىغويىنە مانع
بولدىلر .

دىمەك ۸۰ نچى ۹۰ نچى يىلدە ھكومەت ايتدائى عوام
مەكتەپلىرىنە اوگى بالا دىب قاراب، مەكەن مەزىبە آلارنى قىزارغە
طر وشە ايدى. شونىڭ ايچون دە بو يىللرنى عوام مەكتەپلر بىزنىڭ
قارائىقى يىللىرى دىب سانارغە طوغرى كىلە . بو يىلدە ايتدائى
تعليم اشىنىڭ بىر آز آلاغە كىتووى، فقط زىمەستۋالرنىڭ ئىللە
نىچە تورلى يول بىرلە طروشولرىنىڭ ئىمەسىگنە دىب قارالا.

* * *

ايندى كىلىك روسىيەدە ايتدائى تعليمنىڭ حاضرگى
ھالەنە .

صوڭقى اون يىل اچىدە ئىللە نىندى مجبورىت آرقاسىندەغىنە
«ابتدائى تعليم»، «عمومى تعليم» دىب كۆكۈلگە بىك جلى
طىولا، جانغە بىك ياقىن سىزولە تورغان تورلى مانور
اسملرنى اوزاق - اوزاق سويلەسەلدە، بو ھقتە دولت
دوماسىنە تورلى زافون لايىھەلرى كرتىلسەدە ھەم آندە كۆب
وقتلىر مذا كۆرەلر صوڭىدە كۆبچىلىك طرفى بىر فىكرگە طوقتاغان
بولسەدە، بولائىھەلر بومذا كۆرە ھەم سويلەشولرنىڭ نتيجهسى،
نى بولوب قالدىغى ھەر كەمگە بىلىگولى بولسە كۆبرەك . نىقتىر
كىشىلرنىڭ كۆبىمە وقتدىن بىرلى اشلەگان اشلىرى صاۋىت
اعضالرىنىڭ بىر سوزلرى بىرلە يوق ايتولدى، كۆملىدى .

بيروب، بالالريزنى كامل مسلمان ايتو اوستينه دىنى عمللرنىڭ هر قايسىن اجرا ايتاردهى قىلوب چغارغە تيوش . اوشىبو مەلوماتنى بيروب بترو اوچون دورت يىل وقت كىرەك . دىهك ابتدائى مکتىبنىڭ دوامى ۴ يىل بولورغە تيوش . ا گر برنچى قىسىم ياندىه ايكنچى قىسىمده بولسى، برنچى قىسىمنىڭ پروگرامى بر آز اوزگارە : بولارده فنلر بر مقدار كىمىنلۇب، روسچەغە كوبرەك اعتبار قىلنا، ناكە ابتدائىنى بترگان بالالر توبەن درجەدەگى حكومت مکتىبلرنىڭ ۲ نچى يا ۳ نچى ، اورنادر جەدەگى مکتىبلرنىڭ برنچى صنفىنە امتحان طوطوب كوردەى بولسونلر .

ابتدائى قىسىم بتروپ حكومت مکتىبلرنە كروچى يا اوفونى بتونلەى ناشىلاوچى بالالر بوندىن صوڭ دىنى تربىيەنى مکتىبە كورمەسلر . بلىكە شول ابتدائى قىسىمده آلمان دىنى مەلوماتى بلە آلا دىناغە چغوب، بارى شوندىه آلمان مەلومات بوينچەغەنە عملە قىلورلر . شونىڭ ايچون بو قىسىمده دىن مەلۇملىرى اوستينه نىقتىر زور مەسئۇلىت بولكەنگان ايدىكن هر كم آگلاسون ! بوبالالر البتە دىنى تربىيەنى اوزعائىلەرنىدەدە آلا آلار؛ شونىڭ ايچون آنا - آنا اوستىندەدە بو بابدە زور خىدمت بولكەنگان بولا .

ابتدائىنى بتروپ ايكنچى قىسىمگە دوام ايتوچى شاگرد لريمز - برنچى قىسىمده اوفولمى قالغان فنلرنى ايكنچى قىسىمده مكممل اوفورلر .

اوشىبو اورندە بعض بر اىضاغات ابلە ابتدائى مکتىبنىڭ پروگرامىن يازام :

۱ نچى صنف

درسلىر: توركى - آطنەسىنە ۶ ساعت؛ حساب - ۴ ساعت؛ دىن - ۱ ؛ حسن خط - ۳ ؛ رسم - ۲ ؛ گىمناستىقا - ۲ ساعت . توركى - بويل البتە الفبا اوقوتولا . ھەمە حرفلرنى بلوب، جملەلرنى اوقورغە، يازارغە اويرەنور ايچون كوب دىگانده ۳ آى يتە . قالغان وقتنى واق - تويەك حكايەلر، ينگل - ينگل شەرلر اوقوتوب ، شولارنى شاگردلردن اوز سوزلرى ابلە سويلەتورگە تيوش . اما شەر يادلانودن صاقلا - نورغە كىرەك . بونىڭ اوستينه يلىڭ اورنالرنە آطنەسىنە بر ساعت حكايە ھەم شەرلر كوجرئوب يازدرغە (درست يازارغە اويرەنو اوچون كوچروب يازونىڭ فايدەسى بار) يلىڭ آخريئە تايا ينگل - ينگل جمللرنى املا ايتوب يازدرغە كىرەك .

مکتىبلريمز مەلە خلقى قارامقندە، مکتىبلريمزنىڭ مادى ياغن مەلە خلقى قارارغە تيوش ؛ بونىڭ ايچون اعانەلر جيارغە مەكەن، وفق ماللر قالدورغە مەكەن، شەر اوپراوا - لردن، زىمەستوالردن ياردەملر صورارغە مەكەن . مەلە مکتىبلر - ينىڭ مادى جەتن تامين ايتو حقندە بر آز يازلوب اوتدى؛ حاجت كورلسە، بو بابنىڭ مەتخصللرى ياكادان اوشىبو طوغرىدە مكمملرەك مەلومات بېرسەلر كىرەك . بز بو اورندە مکتىبنىڭ مادى جەتن تامين ايتو مەسئەلسىنە كورماينچە، پرو - غرامى طوغر وسندەغەنە يازاچقىمۇ .

بزدە مکتىب صابىن اوزىنە بر پروگرام بار . بوندى تريبىسزلىكنى بتروگە طريشورغە كىرەك . مکتىبلرنىڭ پرو - غراملرن روسيەنىڭ ھەم بوندىدە مەكەن قدرى برلەشدرگە كىرەك . مطبوعاتدە بو پروگرامنى توزومەكەن، بوندى عملەگە قويوغەنە بر آز چىتىن بولاچق .

مکتىب ، مدرسەلريمز كملرنى چغارغە تيوش ؟

— مکتىب ، مدرسەلريمز فن مەلۇملىرى، دىن مەلۇملىرى ھەم ملالر حاضرلەرگە تيوش؛ شولوق مکتىبلريمز ھەم حكومت مکتىبلرنە كروچىلرنى حاضرلەرگە تيوش . (صوڭقى فكرنى، ياكى شىماسام، مطبوعاتدە اۆل ايتوچى طروپىسكى مدرسە محمدىيە مەلۇملىرى ھىيئتى بولدى؛ «شورا» ۱۹۱۲ سنە، ۱۴ عدد). مکتىب ، مدرسەلريمزنىڭ دوامى اون يىل، كوب دىگانده اون بر يىل بولورغە تيوش ؛ چونكە بردن ، كىردەك بولغان كشىلريمزنى حاضرلەب چغارو ايچون اوشىبو مدت تمام يتكان؛ ايكنچىدىن، بومدت عسكرك مەسئەلسىنەدە باغلانا؛ عسكرك خدەمىنە فارالغانچى يگىتلريمز مدرسەنى اوقوب بترگان بولسونلر ؛ بونىڭ اوستينه ، ايستەگان كشىلەرگە *вольноопределяющийся* لىككە ياكە اوچىتىللىككە امتحان طوطو اوچون حاضرلەنوگە، مدرسەنى بترگاندىن صالدا ئاتاققە فارالووغە قدرى آز دىگانده بر يىل وقت فالسون . ا گر بالا ۸ ياشدىن اوقى باشلاغان بولسى، ۱۹ - ۲۰ لردە اوقوب بتررگە تيوش .

مکتىب - مدرسەلريمز اوچ قىسىمگە بولىنە . كوب مەلە لريمزدە بارى برنچى قىسىمگە بولدىدىن، كوب بالالريمز بارى برنچى قىسىم تربىيەسى بلەگە نەقائەتلەندىكن - بو برنچى قىسىم تاماملەنگان بر مکتىب بولورغە تيوش . بو قىسىم بالالارغە تاتارچە اوقورغە، يازارغە، روسچە اوقورغە، سويلەشەرگە، مەكەن قدرى درست يازارغە اويرەتوب ، حسابنى ياخشى بلدروب، جغرافيا، تارىخ، طبيعيات كىبى نرسەلردن مەلومات

قورق؛ بونی اشلەمه، الله نەوغدە ياندرر... شىكىللى سوزلرنى استعمالدن قطعيا چغارغە كىرەك، تاكه خدای تعالی بالالرنىڭ كوكلندە قامچى توتقان كىزو، چىق توتقان قاضى، قىچ توتقان اورەنىك صفتن آلماسون! بلكە خدانىڭ رحىملىكى، بايلارغەدە، فقيرلارغەدە، ھەمە كىشىگەدە بىر تىگىز قاراوى حقتەدە كوبرەك سويلەنسن.

اللهنى ايسكە توشىرگە كىرەك، عبادت قىلورغە كىرەك. عبادت قىلونىڭ بىر تولىمىسن «نەماز» دىب ايتەمىز. نەماز اوفوغاندە ھەمە يىرگدە پاك بولورغە كىرەك، طھارت آلورغە كىرەك. صنفقە صو، سولگى آلوب كىرەك ھەمە شاگردنى دە طھارت آلورغە اويىرەترگە كىرەك. (لىكن استىجا، استىبرا مسئلەلرى حقتەدە لەم - مېم ايتەمسكە تىوش، چونكە بونرسەلر بالالرنىڭ فكلرلرن اىكنچى ياقغە اوشدرالر).

اغۇز بلەن بىسملەننى كوكلدن درىست يادلاتورغە تىوش. ۱ نچى صنفقە دىن درىسلرى كىتابسىز اوفوتولا. حسن خط - الفبا بلەن بىرگە بارغە تىوش.

رسم - فاتى كىغدىلى شاقماقلى دفتىرلردە، طوغورى صىزقلى شكىللر صىزدرغە. رسم درىسلرنەدە جىزبە، پىراۋىلا كىبى آلتىر استعمال ايتلمەز.

۲ نچى صنف

درىسلر: توركى - ۵ ساعت؛ حساب - ۴؛ دىن - ۳؛ حسن خط - ۲؛ گىمناستىقا - ۲.

توركى - اوقو، سويلەنو، املا.

حساب - ضرب جدولى (اۋلىگى يارىسى) توبەن عددلر آراسىندە اعمال اربە.

دىن - خدا بىزگە «قرآن» اسملى كىتاب بىبەرگان، شونى اوفورغە اويىرەترگە كىرەك؛ عربچە الفبا اوقوب، يىنگل سوزلر، جەملەر اوقى باشلاغاچ ايمان اويىرەتلور. اوشبو صنفقە نەماز، روزە، حج، زكات حقتەدە اوستىدن - اوستىدىنگە مەلومات بىرلور؛ شاگردلارگە مسجد كورسەتلور؛ «قبلە» نرسە ايدىكى سويلەنور؛ نەماز وقتىندە مسجدگە آلوب باروب جماعتنىڭ نەماز اوقووى كورسەتلور؛ روزە، حج، زكاتنىڭ نرسە ايدىكى سويلەنور؛ لىكن بوندى نرسەلرى فرض، نرسەلرى واجب، سىنىتلرى نىچە ايدىكى اويىرەتلەمس. دعاقلر يادلاتىلماس. بالغ بولو مسئلەسن توگل ۲ نچى صنفدن، حتى بتون اىندائى مكنىب پروگرامىدىن نوشروب قالدىرغە كىرەك.

حساب - كوكلدن يوزگە قدرى سانارغە اويىرەترگە كىرەك. بوندىن صوك جمع ھەم طرخنى بىلدرگە تىوش. بونىڭ اىچون صنفقە آغاچ شاقماقلر، شارلر (توگەرەك تاشلر) آلوب كىرەك، ھەمە كىشىگە كور بىرلىك اورنغە قويوب، شولاردىن بىرنىچە عددن ايرىم بىرگە آلوب، شاگردلردىن نىچە ايدىكى صورارغە كىرەك؛ صوكىدىن شولار ياندىنە ناغى بىرنىچە شاقماق قويوب، شول عملنىڭ «قوشو» ايدىكى ايتوب، قوش-قياچ نىچە بولغانلىقن صورارغە كىرەك. بو عمللر اۋل بىرنىچى اوند اچىدە بولورلر. شول روشدە ھەم طرخ آڭلاتلور.

اۋلىگى يوز اچىدە چىتىلك اصولى ايلە عددلرنى رقم ايلە يازارغە اويىرەتلور.

دىن درىسلرنەدە اىڭ اۋل خدانىڭ بارلىقى ھەم بىرلىگى سويلەنور. بىز كىشىلرنى، حيوان ھەم اوسملىكلرنى آي، قوياش ھەم بولدىلرنى كورەمىز، - البتە بولارنىڭ ھەمەسندە بار ايتوچى، ياراتوچى بولورغە تىوش؛ شول كورگان نرسەلرىنى يوندىن بار ايتوچىگە «خدای» دىمىز، الخ...

بو اورىندە مەلۇملارگە اوشبونى ايتوب كىتەم: الله آلدە توگل، آرنەدە توگل، اوڭدەدە توگل، صولدەدە توگل، آستەدە توگل، اوستەدە توگل «دىب اوقوتو شاگردلارگە يالغان فكلرلر اورنلاشدروب قالدردر. بىر ياقىدىن: «خدا» بار دىگىن، اىكنچى ياقىدىن: آلدەدە، آرنەدە... ھىچ بىر ياقىدەدە بولماسون! بونىڭ اورىندە بىر ياقىشى عبارت تابوب اوقوتورغە كىرەك.

خدانىڭ بىزنى طوغورى بولغە اوندە گانلىگىن، خدانىڭ سوزى بىزگە ايرىشدروچى پىغمبەرلر بولغانلىقن، اوز سوزلرن، ايلچىلرى بولغان فرىشتەلر آرقلى پىغمبەرلرنىڭ كوكللرىنە ايرىشدرو. وچىلرن سويلەرگە كىرەك. بوندى پىغمبەرلر بايتاق بولغانلىقن ھەم سويلەنور. (لىكن بار پىغمبەرلرنىڭ دە اسملرن يادلاتو تىوش توگل).

اللهنىڭ ياراتقان ھەم ياراتماغان اشلرى، (لىكن فرض - حرام، ثواب - گناھ، جزا حقتەدە ھىچ بىر سوز ايتەمسكە كىرەك). بوندى بالالارغە بىك نىق اوشبو فكلرنى اورنلاشدرو تىوش: ياخشى اشنى اشلە، چونكە آندى كىشىنى خدای سويە؛ ناچار اشنى اشلەمە، چونكە آندى كىشىنى خدای سويە. (بو وقتقە قدرى بولغان «بونى اشلە»، - ثوابى بار؛ تىگىنى اشلەمە، گناھسى بار) دىب اوقوتونى تاشلارغە كىرەك).

«بونى اشلەمە، خدای اورشور؛ بونى اشلەمە، اللهدىن

بو ابتدائی مکتبلرده اوقو سنتابر اورطه سندن ايپول باشينه چه هر کون ايرته ساعت ۹ دن کوندزگی اوچ که چه دوام ايتنه .

آچه قدرن بلوچی و هر بر نیندن فائده چقاررغه تلهوچی آمریقانلر مکتب پولينه طغلغان میلیاردرنی هیچ قرغانماسلرده صوگ چافده بو مکتبلرنی جای بویی، همه بايراملرده و یکشنه لرده کون بویی، باشقه چاقلرده هر کون ساعت ۳ دن باشلاب کیچ بویینه بوش طوتونی اورنسر طابقانلر و مکتب بنالرندن باشقه بوللر ايله فائده لانورغه تیوشسنگانلر. شول سببلی مکتب بنالرنده سبق بتو ايله همه پارتالر جیولا. مکتب بناسی کیچه قورصلری، قرأتخانه، گیمناستیکا زالی، فلوبلر، هر تورلی جیولشدر و میتینغلر اورونی و ملی تياترلر بولا. جای کونلرنده، فنی سیاحت قسدی ايله کیلوچیلرگه نومیر اورنن طوتادر.

بو طریقه مکتب بنالری، هر تورلی جمعیت و قلوبلرنک هر یل بنا (قوارتیر) ایچون توله یه چک اون میلیونلرن قو- تقاروب فالادر. آمریقانلر- مکتب، آکلی حیاتنک برنجی آدیمی بولسه، میتینغلر و هر تورلی جیولشدر طریقله سیاسی تربیه بیرو یا که علم آرتدرو، ملی تياترلر باردیمیله حسیات کوتارو، باشقه طریقلر ايله خلقنک معنوی و مادی کوتاریلووینه خدمت ایتو ایکنچی آدیملردر، دیب قاریلر. شول سببلی مکتب بنالرن آندی اشلرگه بوش بیرهلر. ع. ف.

ابی (آقوشیرقه) لک

(آقوشیرقه - فیلدشرسکی اشتولا)

آقوشیرقه لکنک کیره کلی و خلقلر ایچون فائده لی هنر ایکانلگینی، انسانلرنک حاجتلرینی و کیره کلی اشلرینی تیکشروچیلر انکار ایتمازلر. «ابی» لک ایتوچیلرنک، بونک ایچون لازم بولغان علملردن خبرسز اولمقلری اوللر ایچون گنه توکل حتی شهرده طور وچیلر ایچون ده اوکنچلی و فایغولی واقعلرنک کوب بولوب طورولرینه سببدر.

عهرلک بولداش صانالغان خاتونلرمزنگ و یورنلرمزنگ ایچلرینی قاراب و اداره قیلوب طوروچی یاردمچیلرمزنگ بالانا بو سببندن عهرلک آورولر ايله مبتلا بولمقلرندن صاقلامق ایچون هر تورلی چاره لرنی کورمک بار چه مزغه بورچ بولسه کیرهک. بر یورت ایچنده گی خاتون آورسه، بتون یورت ایچی وبتون عائله آورو بولادر. اگرده بزنک میتریقهلرمر

حسن خط - نمونه لردن جمله لر کوچرتیلور.

رسم - ۱ نچی صنفده غیچه .

(آخری بار) « ناراضی » .

آمریقاده مکتب بنالری

۱۸۷۰ نچی یلده فوشما آمریقا مملکتنده ۱۱۶ مگ ابتدائی مکتب بناسی (مکتبلرنک اوز ملسکلی) بار ایدی. بونلر اورن حقندن طش ۲۶۰ میلیون صوم قدر طور؛ یعنی هر مکتب بناسی ۲۲۰۰ صوماق ایدی (کوبسی اولرده). ۴۰ یل اوزغاچ یعنی ۱۹۱۰ نچی یلده ابتدائی مکتب بنالرنک صانی ۲۶۵ مگ گه، بهالری ۲ میلیارد ۲۰۰ میلیون صومغه مندی؛ یعنی اورطه حساب ايله هر مکتب بناسی ۸۰۰۰ صوملقغه مندی. صوگنی ۳۰ یل اچنده گنه ابتدائی مکتب بنالری سالورغه ۲ میلیارد صوم قدر صرف فیلندی حاضر هر یل ۱۴۰ - ۱۶۰ میلیون صوم طوتیلا طورادر. اورطه و عالی مکتبلرنک بنالری هم اچنده گی اسبابلری ايله، بتون «علم یورتلری» ۳ میلیارد ۵۷۰ میلیون صوملق بولدیقی حسابلردن آکلاشلمشدر.

طبیعی اول مکتبلری شهرلرنکندن بله کایرهک. لکن اول و فصبه لرده الک یاخشی یورتلر مطلق مکتبلردر. شهرلرده اورن قیمتلکندن و خلق طغزلقندن مکتب بنالرن بیک زور ایتوب سالالر. مثلا «نیویورق» شهرنده حاضر ایکیشار میلیون صومغه توشکان ابتدائی مکتب بنالری بار.

آمریقانک ابتدائی دیگان مکتبلری روسیه ده گی «رشدی» لر درجه سنده (مسلمانلرنک اعدادیلرندن کیم توکل). آزدن بونلرنی اوقوب بترو مجبوری. اوزلرنده بوش اوقوتالر. حاضر مکتب بناسی سالغانده آنک حفظ صحتغه موافقلغینه زور اهمیت بیرهلر. بو بولده هیچ آچه قرغانمیلر. «نیویورق» ده ابتدائی مکتبلر کوبسنجه ۴ - ۵ فائلی بناده بولالر. پلانلری II شکلنده بولا. ایکی یافدن آچقلر - ایشکلردر. بولمه لر بیوک؛ غرانیت و یالترانغان کیرپچدن استینا؛ مرمر طاشندن باصقچلر؛ یارتی استینانی مشغول اینکان زور ترزهلر، مکتبلرگه پادشاه سرایلری رهوشن بیره. بوندی مکتبلرنک هر برنده ۱۰۰ قدر صنف (هر صنف ۱۴ - ۱۶ شعبه) بولوب اوچ مگ قدر بالا اوقی؛ زاللرینه ۱۵۰۰ - ۲۰۰۰ شا کرد صبا. مدیرلری یلغه ۶ - ۷ مگ صوم ژالونیا آلا. (سوز ابتدائی مکتبلر حقنده)

تېكىشلىرى، خاتونلار اولمېنىڭ كۆيى بالا تابودىن ايدىكى معلوم بولور ايدى. بو طوغرودە چارەلەرگە كىرىشكە، خاتونلار وعائىلەلر اوستىدە بولغان بو آفتنى بىر قىر يىنگىلەشكەنلىكىگە طرىشقى، تىقىرگە خىلافتق ايتو واسلام امرلرىنە اطاعتسىزلىق قىلو توگىل. بو معلوم بىر اش. انسان، حتى دورت آياقلى حيواننىڭ ايتىگىلىكى كورسە طاقت كىتورە آلمان، بتون دىنباستىنى فدا قىلۇپ شونى عىزادىن قورتۇلدىرلىق روشدە شىقتى تاشۇپ چىقار. ايمىدى اوزىنىڭ ئەمەللىك يولداشى يا كە قارىداشى حقنە التفاتسىزلىق ايتوب طورووى البتە مەن بولماز. خاتونلارنى اوشبو آور عىزادىلدىن قوتۇلدىرغە سەبەب بولغان چارەلەرنىڭ كۆيىگىلىكى علمىلى اېى (آقوشىرقە) لىرى يىتىشكەن. مەكىر. علمىلى آقوشىرقەلەرنىڭ فائىدەلىرى ايتوب بىر تىرىك توگىل. ھەر بىر مۇسلمان اولىدە يىتارلىق و حاجت اونارلىق درجەدە علمىلى آقوشىرقەلەر بولۇپ طورمقلىرى لازىم. علمىلى آقوشىرقە بولور اېچون اوشبو علمىنى اوقۇتا طورغان اشقولدە اوقۇب شىهادت نامە آلوب چىقارغە تېوشىلى.

بىز مۇسلمانلار آراسىدە آنە موندە تارالۇپ يورۇچى بىتىم و فقير قىلار بىك كۆپ بولادىر. بىنم فەكرم گە كورە مۇسلمانلار اوزلارنىدە بولغان شونىدى فقير و بىتىم قىلارنى ضرور مرتبەدە دىن علمى اوقۇتۇپ آنەن صوك «آقوشىرقە - فېلىك شىركى اشقولاغە» غە كىرىك درجەدە روسچە اوقۇتۇرغەدە، مەكۇر اشقولاغە بىرىكە كىرەك. شوندىن اوقۇب چىقىدىلارنىدىن صوك بو قىلار اوز مەشىتلەرنى اوزلارنى تەمىن قىلورلار و اوز جىنسلەرى اېچون فائىدەلى خىدمەتچىلەر اولورلار.

بىتىم و فقير قىلارنىڭ مەكۇر اشقولاغە اوزلارنى طوغرى باروب كىرولرى مەشكىل بولىدىغىدىن بو طوغرودە جەمەت خىرىلەر و اوقۇ جەمەتلىرى يول باشچىلىق قىلورغە تېوشىلى. آنلار اېچون بو خىدمەت اوين كەمەندە گەندەر. جەمەت خىرىلەر اېچون بىر فقير مەتنى جىھازلاب قىرىنە كۆمەرمەك و بىر مەسافر غىرىمىنى اوز يىرىنە قايتاروب بىمارمەك دە الوغ خىدمەت. اما فقير بىر مەسلەمنى اوقۇتۇپ دە خاتونلارنىڭ عىزادىلارنى يىنگىلا- شىركە و سىزلا نولرىنى بىررەگە، وقتسىز قىرگە كۆچولرىنى كىمەتورگە، باش بالالارنىڭ بىتىم قالولرىنى آرايتورغە سەبب اولمىقلىرى دىخى دە الوغ خىدمەت بولسە كىرەك.

آقوشىرقەلىك مەكتىبى ھەر بىر كۆبىرنا شىھەرلەندە بولۇپ، نظاملىرى حقنە زور ايرىملىق شىدە بوقىر. شونىڭ اېچون مەثال ايتوب بو يىردە «ۋانكە» شىھەندەگى آقوشىرقەلىك مەكتىبىنە كىر شىرطلەرنى تىرجە قىلۇپ يازام:

(۱) ۋانكە شىھەندەگى آقوشىرقەلىك مەكتىبىنە فقط خاتونلار جىنسى گەنە قبول قىلىنە. دىن و قومىت جەھەتدىن ايرىما يوق. ياشلارنى ۱۶ دىن توبان بولمازغە تېوشىلى. دورت صىف گىمەنازىيە فىلەرنىدىن امتىخان طونووى شىرط. ۋانكە كۆبىرنا سىدىن بولغانلار باشقىلەرغە كورە آلدە طوتولالار.

(۲) ھەر بىل بىر نىچى صىف غە ۴۰ شا گىرد آلدەلار.

(۳) كىر اېچون يازلمىش عىرىضە، كىرگە نل و چىنىڭ اوز قولى ايلە يازلۇپ ياشى حقنە غى مەتورىقىسى، ۋانكەدە طورر اېچون پاسپورتى، ايرلى خاتون بولسە ايرىنىڭ رضا ايدىكى حقنە مەكەمە طرفىدىن گواھلاندىرلمىش يازووى بىرلىكە بولمىق لازىم. عىرىضە نىچى ماى ايلە بىر نىچى آوغوست آراسىدە وىرلسە يارى، اما دىرىكەنور اسمىنە يازلور. كىرگە نلە و چىلەر قىرەن آرتسە علملەرى آرتق بولغانلار ھەمدە ياشلارنى الوغرافلار اوشىنداق اېتدائى مەكتىبلەردە روسچە مەلمەلىك قىلو چىلەر آلدە طوتولالار. ا گىردە ۋانكە كۆبىرنا سىدىن كىر چىلەردىن اورن آرتوب قالىسە، باشقىلەرگە كۆبىرنا آدملىرىدە قبول قىلىنا، لىكەن خصوصى بولدىلارنى يىلدە ۴۰ صوم اوقۇ حقى آلدەلار. ۋانكە كۆبىرنا سىدە زىيەستوادە خىدمەت ايتو چىلەرنىڭ اوزلارنىڭ يا كە ياقىن قارىداشلارنىڭ بالالەرى چىت كۆبىرنا غە تابع بولسەلەردە كىر و طوغر و سىدە ۋانكە كۆبىرنا سىدە غىلەر ايلە بىر كەمەلەردىر. فقط اوقۇ حقى تولوگە مەجبورلار.

(۴) ۋانكە كۆبىرنا سىدە غى اوقۇ چىلەرنىڭ فقيرلەرى ا گىردە اوباز زىيەستوالارنىدىن ياردەم آلمىغان بولسەلەر، كۆبىرنا سىكى زىيەستوادىن ياردەم سورارغە حقلىرى بار. بىر نىچى صىفە ھەر بىر فقير اوقۇچى غە آى غە ۵ صوم اعانت قىلىنادىر.

(۵) اوقۇ اسبابى خىزىنە دىندىر.

(۶) اوقۇ مەتنى ۴ يىل. اوشبو مەتنى تەمام قىلو چىلەر «فېلىك شىرىتسە - آقوشىرقە» اسمىنى آلالار.

(۷) (اخىبارلى نىگلا و چىلەر حقنە بىيان بوق).

(۸) كىرگە صورا و چىلەرنىڭ عىرىضەلەرىنە قارشو جواب، ۱۵ نىچى آوغوست غە قىر بىرلەردىر.

(۹) اوقۇ نىچى سىنتا بىردىن باشلانار. عىرىضە بىر و چىنىڭ بتون آدرىسى عىرىضەدە بىيان اېدىلۇپ يازلورغە تېوشىلى.

* *

اوشبو نظاملارنىڭ روسچە سىنە دوقتور مەدىتسىمىن آ. سىچوفى امضا ايتكان. مەمەد كەمال ولد مظفر. «مەلەز».

خانولارنىڭ سول قابرغە لىرى كىمەرمى؟ تشرىح علمى بو كوندە شول قدر يوقارى كىتمىشدر كه آدم گودە سەندە قابرغەلەر توگل حتى يىلەر مئالندە نچكه سكرلارنىڭ سانلرى وخدمتلرى نە شىلردن عبارت ايدىكى معلوم اولمشدر. بىز مسلمانلارنىڭ الڭ الوغ دوكتورمىز ابن سينا، اوزەمەندە بىرگنە ات گودەسىنى تشرىح ايدىرگە موفق اولدىغى حالده بوكونە طب فاكولتېتىندە اوقوچى استودېنتلەر، بىر ھفتە ايچندە دېستە لىر ايلە آدملارنىڭ گودەلرېنى، قلنى فرقغە يارر درجەدە تىدقيق فيلوب طورلر. اگردە: «طب فنى تجربەلر سايەسەنە آرتور» دېگان درست قاعدەنى قبول ايتسەك، ابن سيناڭ بو كونگى استودېنتلەر درجەسەندە توگل حتى ۴نچى صنف رىاليست و غىمىناز يستلەر درجەسەندە اولماز سىلغىن اعتراف فيلوومىز لازم بولور. حالبوكه انسانلارنىڭ قابرغە لىرى خواه اير و خواه خاتون اولسون خواه اوڭ و خواه سول طرف اولسون سانلرى تفاوتسىز ايدىكنە نزاع يوقدر. شونڭ ايچون خلافينى سويلەمك (خانولارنىڭ سول قابرغە لىرى كىم دېمك) خصوصاً بونى «دېن» گە اسناد ايتەك، بداھت ھم يقىنى بىر حكەم گە خلافتق فيلمق و: «ايكى ىردە ايكى- اوچ بولادر» دېمك فيلمىدن معناسىز بىر سوز، طوغر وسى بوندى اش شريعت گە افترا بولور.

«عوا، آدم پېغمبىرنىڭ قابرغەسەندىن ياراتلىدى» مضمونىندە اولغان سوزنىڭ شريعتدە اصلى بارمى؟

بخارى: «استوصوا بالنساء فان المرأة خلقت من ضلع وان اعوج شىء فى الضلع اعلاه فان ذهب تقية كسرتە وان تركته لم يزل اعوج فاستوصوا بالنساء» ديه حديث روايت ايتەمش (۱). معناسى تقريباً: «خانولار حقندەغى خىرلى وصيتەمنى قبول فيلمكئىز. خاتون ككرى قابرغە دن ياراتلىدى. قابرغە جنسەندە الڭ ككرى اولغانى الڭ يوقارى اولاندىر قابرغەنى توزايتورگە كرشسەك صندىرسىن. شول حالندە قويسەك ھەميشە ككرى حالندە طورر» دېمكدر.

اگردە بو حديثدن حقيقى معنا مراد بولسە: خاتون حقيقت حالده قابرغە دن ياراتلىدى. قابرغەنىڭ يوقارى طرفدە اولغانى بىگرەكدە ككرىدەر (شونڭ ايچون خانولارنىڭ بدنلرى دە حقيقت حالده ككرىدەر). اگردە سېن ككرى قابرغەنى توزايتورگە طرىمشسەك صندىرسىن، تېمەسەك شول

(۹) بو حديثنى بخارى ايلە مسلم اوزلرېنىڭ جامعلرنە اوچار اورىدە ذكر ايتەمشلەر ھەر بىرى ابو ھريرە حديثى اولوب بەھىلرېنىڭ عبارتلىرىدە جزئى آيرمالر بار.

ياڭى قوتلومەت. ۲۱نچى عدد «شورا» دە خوانڭ آدم پېغمبىرنىڭ سول قابرغەسەندىن ياراتلىق عقيدەسى باطل ايدىكى بيان فيلمىغان. حالبوكه «خلقت المرأة من ضلع» حديثى تيمىز الطيب من الغيبيت» اسملى كىتاب سوزىنە كورە درست حدىدەر. اش بويلە اولدىغندە «شورا» دە يازلەش سوز نېچوك درست بولور؟ عياض الدين تلاكوف.

شورا: امضالرى ايلە يازلەش مقاله و بحثلەر حقندە ادبى جەھتدن ويرلورگە تېوشلى جوابلرنى ويرمك بىزنىڭ اوستەزدە توگل بلىكە يازوچىلارنىڭ اوزلرېنە عائد بىر وظيفە ايدىكى تىكرار اعلام ايتەش ايدىك. شونڭ ايچون اوشبو سؤال حقندە جواب ويررگە بىزىر مېمور توگلمىز. فقط مقاله صاحى بوكوندە دىيانڭ براق بىر چىتندە اولدىغندىن اوشبو سؤالنى كوروى شېھلى. شونڭ ايچون آنڭ طرفىدىن بىر ايكى جەل سوز سويلەسەك ضرر اولماز. اوزى كوردىكىدىن سولڭ اگردە بىزنىڭ جوابىمىزغە قناعت ايتماسە قناعت ايتارلك جواب لىرى اوزى يازار.

۲۱نچى عدددە بولغان سوزدە ايكى جەلە بار. بىرى: خوانڭ آدم پېغمبىر قابرغەسەندىن ياراتلىق. ايكنچىسى خانولارنىڭ سول قابرغەلرى كىم بولوى (۱) «باطل عقيدە» ديه فيلمەش حكەم، اوشبو ايكى جەلەنىڭ اولگېسىنە قاراب غنە توگل بلىكە ھەر ايكىسىنى بىرلىكە طونوب و بىگرەكدە سولڭى جەلەگە كورەدر. شونڭ ايچون حديثنىڭ معناسى: «خاتون قابرغە دن ياراتلىدى» دېمك اولدىغى تقدىردە دە ۲۱نچى عدددەگى سوزگە خلاف اولمىدەر. سؤالنىڭ جوابى اوشبو قدر ايلە تمام اولسە كىرەك. لىكن دىخى دە آچىق صورتدە آڭلاشلسون ايچون توباندىگى سوزلرنى سويلەر گە حاجت كورلەدر.

(۱) طوغر وسى بو حكەيت بويلەدر: «آدم، يقوسراب طوردىغى وقتدە الله تعالى آنڭ سول قابرغەسىنى آلوب آننىن خوانى ياراتلىدى. شونڭ ايچون آدم بالانلارنىڭ الڭ ياق قابرغەلرېنە كورە سول قابرغەلرى بىر عدد كىمدر». لىكن بونى ابن عابدېن كىمى ھەر تورلى فيل قال چيوچىلر اوزگرتوب «شورا» دە يازلەش روش گە كرتەشدر.

تعالى آدم پيغمبرگه اوزى ايله بر جئسدن (ماده دن) بر خاتون بيرديكى حكايت ايدلمش. خلقت كيفيتلرى مسكوت قالمش. بو طوغروده بخارى و مسلم صحيفلرئده هم تفصيلات يوق. بز مسلمانلر ايچون قرآن حكايت ايتكان قدرى يتار، باشقەسى سر اولوب طورسون، ضرر يوق.

أوفا. نضر بن شمیل ترجمه سینی یازدیغکز یرده ۲۰۳ تار یخنده وفات ایتدی دیه شسز. «شرح درة الغواص» اسملی کتابده بو ذاتنڭ وفاتی ۲۴۳ تار یخنده ایدیكى بیان ایدلمش. اوقوچیلرنڭ یا کئشولرینه سبب اولماسون ایچون «شورا» نی تصحیح فیلووگکز مطلوب. قارماسانی.

شورا: «شرح درة الغواص» ده یازلمش سوز اوزی یا کئش اولوب بزده گی سوز درستدر. بزم سوزمزگه قاراب سز اوزگکز «شرح درة الغواص» عبارتینی تصحیح قیلگکز!

نا معلوم توبه نده گی سؤاللریمه جواب بیرسه گکز، میگا بیدک یاغشی بر یاردم ایتکان بولور ایدگکز.

۱) «پلاتونوف» قلمی برله یازلغان مفصل روسیه تار یخی، اشانوب اوقورلق اههیتنی هائز می؟ یعنی: ملی منفعتلری ایچون بیدک کوب بویاو قوشلماغانی؟ و آندن باشقه نیندی اشانچلیراق «روسیه تار یخ» لری بار؟

۲) «Каспарі» نشر یانندن بولغان، «Всемірная история» نڭ: ۳نچی و ۴نچی کیمسه کلری حقنه نی ئه یتسه سز؟ آنده غی معلومانلر حقیقت که یافنه می؟

۳) بزنڭ معلملر ایچون روس نلنده یازلغان مجله- لرنڭ ایڭ اهمیتلیلرندن قایسیلرن صانارغه یاری؟ «Школа и Жизнь» ژورنالی نیچگر دک؟

سیاحت، طبیعیات، تار یخ و صوگفی کشفیاتدن بحث ایتکان روس نلنده نیندی ژورنال بار؟ «Вокругъ свѣта» ژورنالن شول جمله دن صانارغه یاری می؟

شول سؤاللریمه، «شورا» ده جواب بیرووگزنی چن کوگلمدن اوتنه م.

عبدالله بیگی مصطافایف.

شورا: بو سؤاللرگه فناعتلندر لک روشده جواب بیررلک معلومانئز یوق. جواب یازوچیلر اولسه درج فیلوورمز.

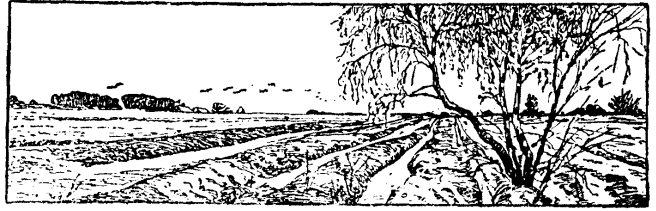
کککری حالنده طورر» دیمک اولور. مجاز و کنایه لر مراد اولدیغنده: «ظاهرده فابره، خصوصاً یوقاری طرفده غیسی بیدک کککری اولدیغی کبی خاتونلرنڭ اخلاقلرنده معنوی صورته (بالالقی، ایرکه لک، کبی شیلردن عبارت) بر کککریلک بار. اگر ده سز آنلرنڭ خلقلرینی اوزگکز تله گان ر وشلرگه کیتورمک اجتهادینه کر سه گکز، فابره نی توزایتورگه طر شمقنڭ نتیجه سی آنی صندروب اشیدن چیقارمقندن عبارت اولدیغی کبی خاتونلرنی ده بوزارسز، اشیدن چیقارر سز. شونڭ ایچون آنلرنی، اوزگکز تله گانچه گنه فیلوورغه طر یشمق یرنده، شول بالالقی و ایرکه حاللرنده طور دقلری حالده فائده لنهک یولینی طوتگکز (مدارا و گوزل معاشرت قیلگکز!) شوشی نصیحتلر منی تگلا گکز (یا که) اوشبو روشده بر برگزگه نصیحت قیلشگکز!» (۱) دیمک بولور.

مکارم اخلاق اوگره تور ایچون بیارلمش و گوزل خلقلرنڭ تمثال مجسمی اولمش محترم مرشد مزوحق پیغمبر سوزینی اوشبو ایکی تورلی معنادن قایوسینه حمل فیلوورغه تیوشلی ایدیکنی هر کیم اوز عقلی و اوز وجدانی ايله حکم ایتسون! بزگه کوره حدیثنڭ حقیقی معناسی، واقع و مشاهدگه خلاف اولدیغندن مجاز و کنایه گه حمل قیلوق متعیندر.

مذکور حدیثدن حقیقی معنا توگل، بلکه مجازی معنا مراد ایدیکنی بخاری ايله مسلم طرفندن: «ان المرأة کالضلع اذا ذهبت تقیمها کسرتها وان ترکتها استمعت بها و فیها عوج» دیه روایت ایدلمش ایکنچی حدیث بلدرر. زیر ا بو حدیثده یار اتلق مسئله سی یوق.

حوانڭ آدم پیغمبر فابره سندن یار اتلو مسئله سی اسلام دنیا سینه کملردن تارالدی؟ طبری کبی مفسرلر، نووی و ابن حجر کبی شارحلر سوزینه کوره ابن عباس، مجاهد، قتاده و باشقه الوغ ذاتلر بونڭ ايله قائل اوله شلر ایش. لکن طبری، مذکور خبرنی اوشبو کیمسه لر یهود هلالرندن آلوب سدیله دیکلرینی آگلا نادر. فی الواقع «تورات» نڭ سفر تکوین، ۲نچی اصحاح ۲۱ نچی ۲۲ نچی آیتلرنده اوشبو سوز بار. بوگا کوره یوقاری ده غی سؤال گه: «اسلام دنیا سینه یهودلردن کردی» دیه جواب و برمک لازم کیلور. شونڭ ایچون یهودلردن آلمش بو سوزنی یهودلرنڭ اوزلرینه قایتاروب و بررگه، تفسیر و حدیث کتابلر منی صافلاب قالددرغه تیوشلی. قرآن شریفده: الله

(۱) بو وقتده «المرأة خلقت من ضلع» سوزی خلق الانسان من عجله دیمک قیلندن بولادر.

اشعار

مین

ئىللە شوشلاى ، كم بلور ، مین اینتگوب
 كوزارمدن ياش يرينه قان توگوب .
 كوب اميدلرنى قوغانده توفنامى
 بر چقورغه فاپلانورمن سورتنوب .
 كوب اوبلاوچان بو طنچسز ، ياش يورهك
 شونده توفتار بيك طالوب بر سلكنوب .
 مه كىگى چقماس ، مه كىگى فایتماسقه كىرى
 مین قارا برگه كورورمن اورتنوب .
 باشقه اويلر اويلی اويلی بار خلق
 كومگه چوك اوننور ، كىنه لر ئركلوب .
 ملا اويلار تاصتمالنى ، فدیهنى
 ياش صیبلر بيش تىمىنى زورسنوب .
 قالسه آرتمه چىبهر يه بيه ش كه لاش
 ايرته گوك ئزلر كىاو كارسیت كىبوب .
 شادلانور ، چه بكه ی اینه ر دشمانلرم
 بیره م اینه ر يوقلغىنى خوبسنوب .
 اما انكام ، اما كعبه م اول مینى
 مه كىگى اونوماس ، كوب چلار اول يوقسنوب
 مینده آزران ياخشى لق كورسه سوبلر
 دوستلرینه فایته فایته كوب ایتوب

**

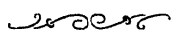
اولده اولگچاچ يه ميه شل بر تاشقنه
 باش اوچمه دهشمى ، طنمى اولترور .
 فالماسا گر ياخشى اسم شونده نام
 تاشده آوغاچ برده فالمى اوننور .
 اما قالسه ياخشى اسم مین ترك
 بار طورورمن ، بار طورور .
 عزالدین ایسانبیردین .

صابانچی بابای

(باشماق كویینه)

جرلیم ئهلى صوزب صوزب
 موکلى كویلر برلن اوزب
 های عمرم كىتدی اوظوب
 ياش چاغنده اویلامیچه .
 قارت بولسه مده مین همانده
 جرلاب ییبه رهم صابانده
 توزمى كوکل بو زمانده
 جرلامیچه موکلانمیچه .
 ایسکه توشه ئلله نیلر
 مینم حالمنی بلهیلر
 آنا جری جوله ر دیلر
 تیک ایتهلر اویلامیچه .
 ياش چاغنده بلهیسزده
 یوق اویلار سز ئهلى سزده
 دنیا باسسه تزوگزگه
 توزالماسسز جرلامیچه .
 ئهلى سزگه بارده یخشی
 دنیا یوزی ده بيك یافطی
 یوق اول منه بيك تیز تاپتی
 شولای یورساك اویلامیچه .
 مین ده شولای یورگان ایدم
 سز کورگاننى کورگان ایدم
 ئلله نیلر بلگان ایدم
 توزمى كوکلم جرلامیچه .
 ف . طوبکین .

گارمون

نارتقان صابن گارمون دردلە ندره
 فارشوسینه موکلاب جرلاساك
 اوزغان عمر بلهن كوملوب فالغان
 اینگو ، پاك اشلرنى اویلاساك .
 ئوزهله صوك گارمون ئوزه اچنى
 « زیله یلوك » كویلرین اویلاساك
 تاشا یورهك - بفرک جغلی سسندە
 گارمون نی ایتکانون آکلاساك .

پا كلك گه رعايه - ياپونىيادە پا كلك بىك آلدە طونبىلا .
 ەركشى آتئاغە ايكى مرتبە مونچە كرە ، «طوكيو» شەرنەگى
 ۸۰۰ جماعت مونچالرينە ەركون ۳۰ مكدن آرتق كشى
 كرۈب يۈونۈب چقاد .

دنيانك اڭ ياخشى مونچاسى «ۋيانە» دەدر كە اچندە
 بريولى ۱۵۰۰ كشى كررك و ۸۰ صاژين اوزونلقدە آغار
 صولى حوضى بار .

ايسكى ايوانلىلرنىڭ معيشتلىرى - ەرايرانلى شىرى
 برخاتون آلور وايستەدىكى قدر مستفرشەلر آسرار ايدى .
 كۈب بالالى اولمق ممدوح ووطن غە خدمت اينەككن
 سانالور ، حتى كۈب بالالى اولان عائلەلرگە حكمدارلر ەدىلەر
 ويرلر ايدى . ازدواج حتى اڭ ياقن فارنداشلر آراسندە دە
 درست اولسە دە مذهب باشقەلقى بوگا مانع ايدى . خاتونلردە
 حریت يوق ، شويلە ايسە دە ايرلرى فاشلرنده نفوذلىرى
 كامل اولور ايدى بالالر ، یدى ياشلرينە قدر خاتونلر
 تريبەسندە اولوب آندن صوڭ بيللرينە مقدس «كەمر»
 باغلاب بتون مسئوليت اوز اوستلرينە تاشلانور ايدى .
 مذکور «كەمر» ايسە جنلرگە قازشو طلسم اعتبار ايدلور ؛
 بايلرنىڭ بالالرى يكرمى ياشلرينە قدر مکتبلردە دين
 وفضيلت ، تربیة بدنیه وفانون اوقورلر ايدى . بالالرغە
 ايسگونچىلك ، باغچەچىلق ، حيوانلرغە مرحمتلى اولمق دە
 اوگرەتلور ايدى .

غیرتلى برخاتون - ايسكى يونانلورلردن برخاتون ،
 «صوغشده اوغللر كنگ بيشى دە اولدرلدیلر» ديه كيلوب
 خبر وپروچى گه : «سيندن آنى صوراميم ، بزنگ عسكرمز
 غالب اولدیمى يوقسه مغلوب اولدیمى؟ شوشى حقدە خبر
 وير!» ديمش . فگى آدم : «عسكرمز غالب اولدى»
 ديدىكندە ، خاتون دە : «اويلە ايسە الله غە شكر !» ديه
 شادلانوب عبادت قیلورغە كر شەشدر .

تورکستان و ماوراءالنهرده اڭ برنچى مسجد -
 تورکستان وبخارا مملکتلرنده برنچى مرتبە بنا ايدلمش
 مسجد ، «بخارا» شەرنده ۹۴-۷۱۲ نچى سنده بنا ايدلمش
 مسجددر . خلقلر عرب لسانى بيلمادىكلرى سببندن بوندە
 عبادتلر فارسى تانده قيلنور ، فرائىم هم فارسىچە اوقولور
 ايدى . دين حقدە تعصب كوچلى اولدىغندن مسلمانلر بو
 مسجدگە فرقلر تشكىل ايدوب فوراللر ايلە وارلر ايدى .

اوينبلا صوڭ گارمون اوينبلا صوڭ
 موڭ صو «باص» لرينه يش باصساڭ
 اونوناساڭ قايسى ، حسرتلرن

شول صاف ناوش بلەن صزلانساڭ
 سونى حسيانك ، ئولمى روحك
 گارمونكنى قولدن قويماساڭ
 بزده بار بيت ديسك ، ياشيم ديسك
 مىل كويلەر تارتساڭ ، اويناساڭ .
 كشاف پاتيبى .

مسلمانلر

رسولدن صوڭ مسلمانلر ، جهاننگ كۈب بيرن طايتاب ،
 چدام ، غيرت بلەن بايتاق اورننى قولغە آغانلر .
 معارف شربتى برلن خلقنگ كۈكرەگن صاقلاب ،
 آياق باصقان قارا بيرگە ياشل ازلرنى صالحانلر .

كموش ، آلتونفە «فل» بولمى ، حقيقت نورلرن صاقلاب ،
 قهرمانلىق ، عدالتدن تاريخلردە نام آغانلر .
 ضعيف ، حالسز ، فقير ، مسكين كشىلرنىڭ حقن ياقلاب ؛
 رحيم ، شفقتلىك برلن بتون بيردە دان آغانلر .

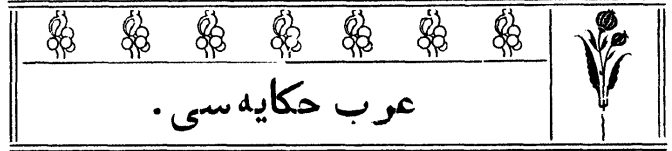
نادانلىق برلە وحشتكە بويالغان دنيانى آقلاب ،
 جهاننگ ابڭ بىلكلى ، كوچلى خلقندن سانالغانلر .
 هنر ، صنعت ، معارفنگ يولنده زور آدوم آطلاب ،
 فروب ، سبروب ياوزلقنى - تيگز يولدن بارالغانلر .

ئلى بولسە : «بو دنيا مؤمنه زندان» جرن جراب ،
 نادان ، قورقاق ، فقير ، يالقاو كىبى آتلرنى آغانلر .
 چرك ، يالغان خياللردن ضعيف جانغە آزق ازلەب ،
 «بو دنيا كافره جنت» ديوب قلىقده قالغانلر .

الهى ! شول چرك چوب - چارده بر تەم يوقلغن آڭلاب ،
 تيره ياقغە قچان صوڭ بر باغار چنلاب مسلمانلر !

عبدالله بيگى مصطافايف .

عرب حكايه سى .

پولدىلر نى سويليلار ؟

(محبت)

I

بيك كوبردىن ايندى، آز يادە كوچلى بىر پادشاه بار ايدى . اول ياش وقتىندە بابالرىدىن مىراث قالغان تىخت گە اوطورغان بولوب اوزىنىڭ بىر دىڭزىدىن ايكنچى دىڭزگە قىر جايلىگان پادشاهلىغىدە ھەمە كىشىنىڭ بىختلى بولۇۋىنى قايغى، مىشقت، كوز ياشلىرى . . . نىڭ نىسە ايكانىنى بلەۋىنى تلى ايدى . شونىڭ اىچون صابانچىدىن دە ايرتەرەك طوروب ھەمە كىشىدىن صوڭ ياتا و بتون وقتىنى خلىق غە ياخشىلىق ايتوگە صرف قىلا ايدى . لىكن آنىڭ تىلەگان مقصدى ھىچ باروب يتە آلماسلىق كىك يراق طويولا ؛ بىر ياقىن خلىقنىڭ ھالى ياخشىلانسا ايكنچى ياقىن ناچارلانە، ناچارلىق ھەمان تورلى صورتتە چغوب طورا ايدى . طاغىن ناچارلىق بلەن كورە شورگە ھىچ طوقناۋسىز كورە شورگە كىرەك ايدى . پادشاه، نى قدر طرىشسەدە خلىقنىڭ كىرەگى، قايغىسى بتە، كوز ياشلىرى طوقتالمى آغا ايدى . ناچارلىق بلەن كورە شە، كورە شە پادشاه آخردە ضعيفلەندى ھەم قايغورا باشلادى . سىراى كىشىلىرى نى قدر قاپلانلىرى، فىللىر آلاب، قىزلار بىوتوب، صوغىشلىرى صاب پادشاهنىڭ قايغىسىنى بىتوررگە، كوڭلىنى آچارغە طرىشسەلدە ھەمەسى يوققەغىدە ايدى . اول ھەمان قايغولى ؛ آنىڭ مرھىملى يوراگى خلىقنىڭ زىھىتىدىن و اوزىنىڭ آلاغە ياردەم ايتەرەك كوچى بولماۋىدىن ضىلى ايدى . . .

پادشاه اشىدىن طوقتاب قالمادى . مەلىكىتىڭ تورلى طرفىدىن اوزىنە كىڭاشكە قارت ھىكىملىرى چاقىروب ياكى كوچ ايلە طاغى اشكە طوتىدى . قارىتلىرى بلەن بىرگە مەلىكىتنىڭ ھەمە اشلىرىنى تىكىشردى ؛ ياكى قانۇنلار چىقاردى ؛ بو قانۇنلارنىڭ نىندى يردە نىچىك تاثير ايتىۋىنى قارادى ؛ اگىر ناچار بولسە بىتروب، آنىڭ اوزىنە طاغى ياكىلىرىنى، اوز اوينچە بىگىرەكە ياخشىلىرىنى چىقاردى . مەھكەمە تاسىس ايتوب، موندەدە باشقە قارىتلىرى بلەن بىرگە اوزى ھىكم ايتە باشلادى . مەلىكىتنىڭ ھەر طرفىدە قانۇنلارنىڭ ياخشى يورتلو-ۋىنى كوزاتورگە قويلغان مامۇرلىرىنى اوزى تىكىشروب

طوردى . صوغىشلىرىنى بىتردى . اوزىنىڭ سويگان خاتونلىرىنى، ذوق و صفالىرىنى طاشلاب بىتونلەي خلىق فائىدە سىنە اش اشلىرىگە بىيرلدى . شول صورتدە آرمى، طالمى اشلىب يىللىر آرتىدىن يىللىر اوتوب اوزىنىڭ قارىتا يويىنى سىزىمى دە قالىدى . آنىڭ تورلى اويلىرى بلەن طولى باشى، ايندى بىوك طاو باشلىرىدە ياتقان قارى شىكىلى آپ آق بولغان ايدى ، زور آق صاقالى ، اچىدە مەھبەتلى يوراگى تىبە تورغان كىڭ كوكرەگى اوستىنە توشكان ايدى . اما قارىتا يىغان ھالندەدە ھەمان اوزىنىڭ تىلەگان مقصدىنە يتە آلماون اوزىدىن ياشرە آلمى، اوزىنىڭ كوچىلىگىدىن كوروب طاغىدە قاتىراق قايغورا باشلادى . آنىڭ مەلىكىنى بىك زور ھەم كوچلى ، بايلىغىنىڭ داقى بتون بىرگە نارالىغان، ھىر و فىللىر ايك صوڭ درجەگە قىر ترقى ايتىكان بولسەدە، پادشاه مونتقغىدە آز بولۇۋىنى و بىختىڭ موڭاردە بولماۋىنى ياخشى بلە ايدى ؛ چونكى اول اوڭلىكى كىك اوڭ خلىقنىڭ كوز ياشى، قانى توڭلوۋىنى، ھەماندە آنىڭ قايغىسى بىتمەۋىنى كورە ايدى . پادشاه اوزىنى جىكىلىگان ھىساب ايتەسى كىلمى . تىلەگانىنى بولدىرر اىچون اوزىنىڭ بتون آقتى كوچىنى چىوب توتىدى . ھازىر اول قانى ھىسرتلنە و بىك كىك شىكىلەنە باشلادى . يا آڭارغە، اوزىنىڭ قانۇنلىرىنى يورتورگە قويغان مامۇرلىرى ياخشى صابلانماغان كىك طويولادە آلارىنى اورنلىرىدىن چىقاروب ياكىلىرىنى قويوب قارى، يا ايسە ھەمە ناچارلىقنى باشى قانۇننى بوزۇپ چىقارغە جىزانىڭ آز بولۇۋىدىن دىب اويلى ، يا ايسە بالەكسى، بو قانۇنلار، ضعيف خلىق اىچون آرتىق قانى شىكىلى بولا ، يا ايسە قانۇندە كىشىلرنىڭ ھەر آدمىنى ھەر صولشىنى تىكىشرو تىوش كىك طويولا، يا ايسە بالەكسى مەلىكىندە قانۇنلار، جىزا بىروچىللىرى، زىندانلار كوچىرەك آخىرسى كىك اويلانە ايدى . اوزىنىڭ ھەم اوزىنە اوشانا طورغان مىلىيونلارچە خلىقنىڭ بو آور ھالدىن چىقۇۋىنە كىرەك بولغان ھەمە يوللىرىنى تىجىرە قىلوب قارى ، نى اشلىپسىنى اويلاپ طوتاش تونلىرىنى يوقىسىز اوتكارە، لىكن بىر نىسەدە تابا آلمى ايدى . وقت وقت آڭارغە بو بلا ، بو ناچارلىق، كىشىلرنىڭ اوز آرا مەاملەلرنىدىن كىلىگانلىكىدىن، فوتولو مەكىن توڭل ھەم خلىقنىڭ طورمىشىنى شادلىقلى ايتەردى ھىچ بىر قانۇن يوق كىك طويولا باشلادى . لىكن جانىدە نىسەدر بو فىكرگە قارشى كىلوب ياكىدىن تورلى اويلاغە چومارغە، ياكىدىن مقصدقە يتو يوللىرىنى ازلارگە مەجبور ايتە ايدى .

گه، بتون شول کوکگه، بتون طورمشقه، بتون دنیاغه، اللهغه... بو همه نرسه نی اچینه صیدرغان و آکلاب بولمی طورغان محبتدن و بو اللهغه یاقنلقدن متأثر بولغان قارت پادشاه کوزلرندن یه شلر آغزوب یولدزلرغه، فایغیلی یراق اورمانلرغه، قارا بولوط کروانلری بلهن بیوک طاولرغه قارادی وتیره یاغندهغی طورمشنک آفرنغه سرلی سلیکنووبینی، اول طورمشنک اوچسز، قریسز، یولدزلر چه چلگان، صحرالرده زورایوب یوروشینی سٹکلاادی هم اوزینی بیک بختلی، آچق کوکلی حس ایته باشلادی. اوزینی شوشی یوقلی طورغان جیرنی سویوب فوچا فلاغان طنغنه کوک بلهن تیک کوره باشلادی. هم طورمش فایغولری، مشقتلری کوکگه بیک یراق و کیره کولماغان کبک آگاده حاضر همه سی بیک عجب، یراق، هیچ بری کیره کمی توسلی طوبولا ایدی. اول حاضر بو طورمشنک چن بولمچه قاطی یوقی، یالغان بولووینی و آنی اوزینه چاقرا طورغان ایکنچی بر چن یاقتی طورمش بارلقینی آکلی ایدی. آنک جاننده «محبت» آرتقا-ندن آرنا ایدی. اول یولدزلر، یاقتمسند هه نرسه نی سویووینی و همه نرسه نك- بو یولدزلر، بو کوک و بو چقلی چیچکلر آراسندهغی چیکرتکه، بو طاولرنک بارسینک ده آنی سویووینی هم اوزینک آرتق آبروم بر مخلوق حالندن چغوب شوشی نهایتسز محبت دگزنده دنیا بلهن، الله بلهن قوشلووینی حس ایته ایدی.

قارت پادشاه بر کیگ صولش آلوب یولدزلر عالمنده بر یه شلک و شادلق ایله جیر یوزینه قایتدی، اول جاننده یانغان «محبت» نك آنی حاضر یاقتورتورغه طورغان زور بر حقیقت طاکی بولو چلیقینی سیزه ایدی... «محبت!...» اول همه نرسه نی سویه و همه نرسه آنی سویه... تون اورتاسنده طنلقده، یوغاریده، الله نك یانوب طورغان عرشى آلدنده همه نرسه آنی سویه... هم بتون طورمش شوشی همه نرسه نی اچینه آلا طورغان محبت هم اللهغه یاقنلقده. تیک شولغنه کشیگه بخت بیره؛ دیهک اول بیک کیرهک نرسه!...

III

ایکنچی کون بیرام ایدی. بوگون بورغو طاوشلرینه پایتختنک اوراملرنده و میدانلرنده خلق جبولغان و سرای ایلیچلری پادشاهنک خلقه یبارگان کاغذینی اوقیلر ایدی. بو کاغده شولای یازلغان ایدی: «پادشاه بر یاغشی

عمرلر ایسه اوتنه ایدی... اولمده اول قدر یراق نوکل. شول کویی کشیلر نی بو ناچارلقدن قونولدره آلمی کینو اویی بر طوقتاوسز آنک یورا گینی طرنی ایدی. اما نی اشلهسون!...

پادشاه شولای اویلی اویلی کیناتکنه بتون اشلرن تاشلاب اوزینی عذابلی طورغان اویلردن، مشقتلردن آرنغه بولسده یال ایتهر ایچون، آریغان، وانلغان، آورو حالنده شهر طشندغی مانور، مانور طاولر، اورمانلر ایله اورالغان مر مر سراینه بیکلندی... .

II

طنغنه تون ایدی... یوقوسزلقدن یوده گان پادشاه اورنندن طوردی ده آفرنغه سراینک آلدندهغی کیگ بالقونغه چقی. آنک ئهیل، نه سنده زور مرمر باغانلر حرکتسز اورمان توسلی طوروب آی یاقتمسند کبک کورنلر ایدی... قارت پادشاه آفرنغه بومشاق اوطرغچه اوطردی ده آور بر صولش آلوب قارت آغاچلرنک کوچ ایله ننگه ایشتورلک فایغیلی آهلری وقارانغیده کورنمی طورغان فانتانلرنک سرلی شاولری بلهن طولی زور باقچه اچینه قارادی. قارنقی باقچه اویستنده ایسه غایت نازکانه توبسز کوک یا طرامقده، سحرلی آی یوزوب بارمقده هم یولدزلر یا طراشوب یوقلی طورغان چیرگه ئلله نیندی تازا، کبک آچق حکایتلر سویله مکده ایدیلر... بالقونک یاننده غنه فاباروب طورغان آل چیچکلر آراسنده یه شل پادشاهلقنک کوزگه کورنمه گان شاعری چیکرتکه نرسه در جری ایدی. بو چیکرتکه قارت پادشاهغه نیندر بیک بختلی طوبولدی.

پادشاه طافی بر آور، تیره ن صولش آلوب آفرنغه، آغارغان باشینی آرتقه طابا صالدی ده کوزلرینی یا طراوقلی کوکگه کوناردی و یولدزلرنک سوزسزگنه سرلی سوبله شولرینی آکلا رغه طرشقان شیکلی برسندن برسینه کوچوب دقت بلهن قاری باشلادی. منه سیزامه سدن آفرن آفرن آنک قارا اویلری اریگان شیکلی قایادر کیتدی هم کوکن آنک جانینه آچق راحت وخوش بر نرسه قوبولدی هم پادشاه اوزینک قارت جاننده نیندی بخت و یاز یه شلگی شیکلی بر یه شهرو حس ایندی... هم کینه نندن یوره گنده سویو، «محبت حسی اویاندى... کهگه، نرسه گه محبت؟...» آنه شول یراقدهغی یولدزلرغه، شول قارتایغان آغاچلرغه، شوشی شاولرغه و آهلرغه، شوشی کچکنه گنه بختلی چیکرتکه

سرایینی اور اطوب آلمان فارانغی باقچه اچنده ایسه آغاچ
بو طاقنری آراسندن کوکگه فاراغان، حرکتسز بر کوله گه
طورا و بعضا اوزوک، اوزوک بولوب چققان اوزون،
اوزون سولشیری بله ن آفرنگه:

— «ای قدر تلی الوغ الله! مرحمت قیل شول خلقه!
بلدر آلاغه اوز کنگ اراده کنی!» دیگان طاوشلری ایشته ایدی.
تون اور طالرنده پادشاهنگ ییارگان کشیلری ساریغه
قایتوب همه کشینگ پادشاه فرمانینه بوی صنو وینی، لیکن
هیچ کمنگ یولدر زده غی سرگه توشنه آله اوینی سویله دیلر.
پادشاه آلارنی اوز یانندن ییاروب بالفزی فالغاچ
طاغنده کوزلرینی یوغاری کوتاروب قایغی ایله:

— «شولایوق آکلاماسلر میکاننی؟ الهم، قزغان
آلارنی!..» دیدی. [آخری وار] مترجم: ع. رشیدی.

لطیف

۱۵۳

خلقلرنی آداب، حیلله بایلوق بیغمش بر آدم، وارشی
ونسلی اولمادیغی سببلی، وفات ایتدیکی وقت بتون مالینی
فقیرلره وصیت ایتمشیدی. اوز آلوشینه توشکان حصه سینی
آلدیغی وقت بر فقیره خانون بو کمه حقنده: «دنیا ده
وقته خیرسز آدم ایدی، وفات اولدیغی صوگ بر ایزگو.
لیگینی کوردک. کاشکه خیرسز آدملر جمله سی ده بونگ کبی
صورتده وفات ایتسه لر نه خیرلواش اولور ایدی!» دیمشدر.

۱۵۴

بر بالا اوزینگ آناسندن: «انکای نیچون کوزگه
کوزک فویاسن؟» دیه صورمش. بوگا فارشو آناسی: «کوزک
کچوک نرسه لرنی زور کوستره در، شونگ ایچون فویام» دیه
جواب ویردیکنده، بالا: «اویله ایسه میگا ما ی ویردیکنگ
وقتده بو کوز لیکنی فویا!» دیمشدر.

محرری: رضا الدین بن فخرالدین.

ناشری: محمد شا کر و محمد ذاکر رامینفار.

توش کورگان. بو توشدن، یافنده مملکتده یاعشی اوز.
گارشلر بولوی آکلاشیلا. بو اوزگارشلرنی و بولاچق
واقعلرنی، تونگی کوکده یازلغان آلتون یازولرنگ معناسینی
آکلاغان کشینگه بلور. شونگ ایچون پادشاه اوزینگ
مملکتده گی همه کشینگه کون صایون قویاش بایغاندن
آلوب تون اور تاسینه قدر دفت بله ن کوکگه فاراب آنه غی
سرنی آکلاغه طریشورغه قوشه. بو سرنی برنجی آکلاب
پادشاهغه کیلوب سویله گان کشینگه اوزی تله گان مکافاتنی
بیرلور. پادشاهنگ امری همه کشینگه مجبوری. هر کم
آخسامدن صوگ اویندن چغوب یولدرلرنگ س—رینی
نیکشرسون. همه کشی: زندانده غی طوطقونلر هم آلارنگ
صافچیلری، کاغذلر، صالدا تله ر، بای سودا گرلر، سابانچیلر
هم بلوکی میرزالر، قزلر، فارنلر، یگنلر، اوزلرینگ
ایمچک بالالری ایله آنالر، حتی آزغنه یوررک حالی
بولغان اورلر بارده چقسونلر!..»

بو اوقولوب بنگاچ یا کیدن بورغو طاوشلری یا کفراب
ایلچیلر حاضرک پادشاهنگ کاغذینی اوقورغه فالارغه،
آولارغه طارالور ایچون مرمر ساریغه قایتیلر...
کشیلر اویلرینه طارالیلر هم یاقتی فویاش یرافده
کوک نوسده کورلگان طاو آرتینه کوملگان اوکغایغه
کوکده گی یازولرنی اوقور ایچون اوراملرغه، باقچه لرغه،
اوی توبه لرینه چقدیلر. شوندوق پادشاهنگ امری ایله
تورلی یافغه فارانغی اوراملرغه، بالقاولرنگ بالیسه مملکتنگ
یازمشینه صالقون کوز بله ن فارا اوچیلرنگ یوقلاب یاتماوینی
و خلقنگ کوکگه فاراب طور وینی کوزه تور ایچون مخصوص
کشیلر ییارلیدی.

بو وقت بتون پایتختده طنچلق حکم سوره؛ نیک
فارانغیده کوزلرینی یالطراغان کوکگه نگه گان مگرچه
خلقنگ صولشی هم آفرنگه چققان آهلری ایشته ایدی...
هم حرکتسز فالغان خلقنگ اوستنده یاقتی کوله گه لر اوچوب
یوروب آلارنگ آچلقان جانلرینه نیندیلر قایغیلی، لیکن
ماطور اویلر چاچلر کبک طویولا ایدی... آق مرمر

«شورا» اورنهورغه اون بیش کونده بر چققان ادبی، فنی و سیاسی مجموعه در.

ТАКСА ЗА ОБЪЯВЛЕНИЯ: НА 2-Й СТРАНИЦЕ ОБЛОЖКИ
30 КОП., НА 3 И 4 СТР.—20 К. ЗА СТРОКУ ПЕТИТА.

Адресъ: г Оренбургъ, Редакция журн. „ШУРО“.

آبونه ندی: سنه لک ۵، آلتی آیلوق ۲ روبله ۶۰ کاپک.

«وقت» برلن برگه آلوچیلرغه:

سنه لک ۹، آلتی آیلوق ۴ روبله ۶۰ کاپک در.

اداره گه مکتوبلر:

I

اورنبورغ شهرينڭ ارخيوا سنده غى بر داقومينت گه كوره ۱۸۲۱ نچى يل ۲۲ نچى اييولده حكومت طرفندن «اوپا» شهرنده آپلرغه ياردم جمعيتى آپلمش وشهرنڭ الوغ آدملىرى (گوبيراتور وتورلى محكمه لرنڭ اعضالىرى) بوكا حكومت طرفندن اعضا نصب ايدلمشلىر. لىكن بونلر آراسنده اورنبورغ صوبرانيه سى اعضالىرى بىنڭ ومقنى نڭ اسمى يوق. اعانه بېروچيلر دقترنده يوسف علييف اسمنده بر كيمسه اسمى كورلهدر. اوشبو علييف كيم اولادر همده بوندى بر خيرلى جمعيت كه مسلمانلرنڭ مقبىلىرى گنه بولسده اعضا قىلنمادىغىنڭ سببى نيدر؟

اورنبورغ آرخيونى كاميسيەسى اعضالرنىن برى.

اداره: «اوپا» ده قارت ميرزالر آراسىندن بو سوؤالرگه جواب بېروچيلر بولمازمى؟

II

«شورا» نڭ سوڭغى نومرلرنده گى عبدالقيوم ناصرى نڭ ترجمه حالى مناسبتى ايله اوشبو يوللرنى يازارغه تيوشلى طابدم. رادلوف جنابلر نڭ ۵۰ يلقى بىرام مناسبتيله يازلمش ترجمه حالنده، يازوچى افندى (Л. Штернбергъ) رادلوف فزانده تورغانده دارالعلمين ايچون بىك قيونلىق ايله ۳۰ مسلماننى اوزينه معلملىككگه طابوب آلدى. بريسى مشهور، تاتار كتابلىرى، لغت كتابلىرى وتقويم ناملر ناشرى عبدالقيوم ناصرى، ۲ نچى سى دارالفنوننى اكمال ايتمش امر وى (سوڭندن اول مکتبده مديرده بولمش)، ۳ نچى علوم طبيعيات اوفوتور ايچون حيوانات دوقتورى تيرىغولوف جنابلرى. ديمك ترجمه يازوچى نڭ سوزندن: رادلوف جنابلرى وبو يازلغان امر وى ايله تيرىغولوف جنابلرى، ناصرى ايله ۷، ۸ يل فاتناشقانلر بلىشكانلر؛ اگر آنلردن «شورا» آرقلى، ايسده قالغانلرى صورالسه بلىكه يازوب يباررلر ايدى وعبدالقيوم افندينگه ترجمه حالى بر آز توليراق چغار ايدى. مسكاو. ع آفچورين.

III

عمومى اوتنچ

اهللىرى طرفندن عزيز و محترم سانالغان «شورا» تورنالى نڭ نصيب بولسه ۶ نچى باشكه چغو مناسبتى ايله توبانده گى اوتنچلرمنى اگر معقول كورلسه محترم اوقور. چيلرنڭ دقتنه قويامن.

(۱) شورا ژورنالى ممكن بولدىجه آكلاشلورلىق اورتا نلده يازلسه ايدى. (۲) يازوچى شاعرلر شعرلرن كويگه

يافلنغمز بىك ايسكى زمانلرده باشلانغان ايكه نىن بلىك. فقط شول ىرى بار: اول ايكى رسالدهده كورسه نلىگن ذاتلر بورنغىراق زمانلرغه منسوبلردر. كيچىردىكمز اون سيگىزچى و اون توغىزچى عصرلرده توركردن علم و فن گه، عهوما مدنيت كه هم دنيا تورمشينه خدمتلىرى اوتكهن كشىلر يوقمى؟ هئده بورنغىلردنده نكى رساله لرگه كرمه ي قالغان ذاتلر يوقمى؟ مثلا دارى (بارود) اختراع قلوچى، و توز استعمالن ميدانغه چغار وچيلرده توركردن ايدىلر، دىگهن سوز بار.

علم و فن خادملرى زور كشىلردن سانالدىغى كى. سياحت قىلوچيلر و كوب يور وچيلرده بىك كچكنه لر آراسنده فالورغه ياراميدر. اورال ناولرى آراسنده تىخنىقاغه دائر بعض اختراعلر بار دىب ايشتلهدر، اندايلرده اونونلورغه و بر يركه قيد ايتلمه ي فالورغه ياراميدر. ايشسته شول خصوصه بلىگهن، كورگهن نه بارنى يازوب تورسونلر ايدى. موندائ نهرسه لرنڭ مىلى تارىخمز ايچون اهميتلىرى كوبدر. «اوزه نچل».

تابشماق لرنڭ جوابلىرى.

۳۰ نچى مسئله نڭ جوابى: (۱) فاس . ۲ . روسيه . (۳) استانبول . ۴) فازان . ۵) ياپونىا . بونلرنڭ باش حرفلىرى جبولدىغندن سوڭ «فرافى چيقار. درست جواب و بېروچيلر: نوبهار بنت فتح الدين بطالوف (سامار شهرنده اوچونچى قزلر مکتبىنڭ رشديه ۳ نچى صنف شاگردى). م . ن . ش (فازان). نجيب بن بدر الدين (فازان). مدرسه محمديه شاگردى). عبد الله حبيب (فازان). عياض الدين تلاكوف (توبانگى ياڭى فونلوميت). احمد شريف فيضى (بىغاراده شاگرد). عبدالصمد كمالوف (چاقماق شاگردى). عبد الحميد ايشالين (حسينيه شاگردى).

۳۱ نچى مسئله نڭ جوابى: مجيد غفورى نڭ:

هر بنادن بيوك اولوب كوكلر چيقمش باشڭ
بن بلىهم بلىدرماساڭده آقادر قانلى ياشڭ
بو حالگىدن شكايت قىلدى سنڭ هر بر تاشڭ
قلمبى ماڭ پاره قىلدى شول گوزل خان مسجدى.

دېمش بيتلر ايدر. درست جواب و بېروچيلر: نوبهار بنت فتح الدين بطالوف (سامار). عز الدين علييف (حسينيه شاگردى). شريف زاده داشكينا ايله هاجر نياز بايوا (ويرخورال شهرنده غيمناز ياده اوقوچى قزلر). فضل الدين ابراهيموف (تومسقى). عبدالصمد كمالوف (چاقماق شاگردى). عبد الحميد ايشالين.

شونڭ ايچون صورامش نرسه لرگزنڭ يبارلوب يباراماديكارى بيلنىمى طورادر. مکتوب ياننده آدريسى برگه بولماغانلقنڭ مشقتى اداره ايچون چيکسزدر.

○ کاغدنڭ هر ايکى بيتنه يازلغان، اوشانداق قرانداش قلم ايله يازلغان مکتوبلر و مقاله لرني باسو، مشقتلى بولديغندن بتونلهي باصليلر.

○ «باغچه سراي» ده سيد جميل خطيب زاده افندي گه: مکتوبگزننى نينلک پوچته مارقهسى قوشوب «حسينيه» گه يباردک. سزگه طوغرى جواب يازارلر.

○ ياش مدرسلردن برى طرفندن بانقور باحقنده يازلامش بر مقاله، کيلاسى ييل «شورا» نڭ ۱ نچى عددنده باصلور.

کيتروبراک و نيندى کوى بلهن اوفورغه کيره کلگن آکلا. تسار ايدى. ۳ تريبه و تعليم بابندن اطرافليراق يازلسه، گل بر فالدهغه يازلامسه ايدى.

معلم: على آفيمردين الجيسطابولى
۱۹۱۲ سنه ۲۴ نوياير.

اداره دن:

○ کم طرفندن يازلديغى معلوم بولماديغندن و ادريسى ده يازلامايدغندن «مداح» ديه امضا قويلمش مکتوب تاشلاندى.

○ ملا نصرالدين الخواجه شى افندي گه: عبدالقيوم الناصرى حقندهغى مقاله گز اوز نوبتنده باصلور.

○ على افندي تيرشقاوى غه: اداره ده ادرسگز تاپامى،

عبدالرحمن جامى حضرتلرينڭ املا هم رسم خطنى كورهسى كيلوچيلر «ابن عربى» رساله سيني آلوب فاراسونلر، آنده آنڭ يازووندى نمونه بار.

آخلاق پادشاه

زمانه ديقادنتلى زمانيدر، ديقادينت بنا گوزل، ديقادينت جهاز معتبر، ديقادينت رسم خوش و ديقادينت ادبيات نظيرمن الحاصل هر نرسه ديقادينت، ديقادينت بولغانغه خلقمن ادبياتده ديقادينتلى ايله آز بولسه ده نانشسون ايچون يازغان اثرلرندى ديقادينت لغى ايله مشهور و معروف بولغان ليونيد آندر پيف نڭ آچلىق آدم بالاسينه نه قدر تاثير اجرا اينكائى آچى كورسانكان مذكور احمد رقيب رقيبى قلمى ايله ترجمه اينولگان كتابى باصلوب چغروب ساتولا باغلادى. املا كاغده نقيس روشده باصلغان. حقى ۳۰، پوچته ايله ۴۰. هر بر زور كتابچيلرده ساتولا

آدريس: „ВАКТЪ“ газ. ред. контора Оренбургъ.

يازو اورنه كطرى

معلم حسن على افندى طرفندن چقارلرده مکتب لرده استعمال ايتله باشلانغان مشق دفترلرى ايچون يوقارلدهغى اسمده اورنه كطرى باصلوب چقىدى. بواورنه كطرى قاراب بالالرفه يارو درسلى اوگره نو بيك يكل بولغانغه معلم و معلمه لرگه همه حسن خط معبلرينه توصيه ايتمه ز. حقى ۲۵ پوچته ايله ۳۰. هر بر معتبر كتابچيلرده ساتولا.

باش اسقلادى: „ВАКТЪ“ газ. ред. контора Оренбургъ.

الفهته

نرويسكى شيخ زين الله حضرت قلمى ايله يازلامش بو اثر، «نرويسكى علمائى و اصول جديده» نڭ اينكئون جزئى بوزوب مذكور اصول ايله اوقو واقتو درست ايدوگنه كوب دليل لرني حاوى بولغانغه مدرس لرگه مده كخرم حضرت نڭ باصلارينه توصيه ايتمه ز. حقى ۱۰ پوچته ايله ۱۲.

آدريس: „ВАКТЪ“ газ. ред. контора Оренбургъ.